

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

ДОМБРОВСЬКА Світлана Миколаївна

АЛІЄВА Поліна Ільхамівна

ГУСАРОВ Кирило Олександрович

КРУК Олена Володимирівна

МОНОГРАФІЯ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНИМ КАДРОВИМ
СПІВРОБІТНИЦТВОМ В УКРАЇНІ

ХАРКІВ - 2020

Монографію розглянуто та рекомендовано до друку Вченою Радою
Національного університету цивільного захисту України
Протокол № 5 від 23 січня 2020 року

Рецензенти:

Крутий О.М. - д. наук держ. упр., проф., професор кафедри політології та філософії Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Дегтяр А.О. - д. держ. упр., проф., завідувач кафедри менеджменту та адміністрування Харківської державної академії культури, Заслужений діяч науки і техніки України

Державне управління міжнародним кадровим співробітництвом в Україні
: Монографія / С.М. Домбровська, П.І. Алієва, К.О. Гусаров, О.В. Крук. НУЦЗУ
– 2020. – 185 с.

Міжнародне кадрове співробітництво є одним з явищ глобалізації сучасного світу. Глобальна економіка і соціальний розвиток країн все більше залежать від ефективності трудової міграції, яка сприяє їх збагаченню за рахунок використання додаткових трудових ресурсів, що стимулюють соціально-економічні процеси. У зв'язку з цим регулювання основних процесів трудової міграції (зовнішньої і внутрішньої) в Україні відноситься до одного з пріоритетних завдань державного управління. Мета монографії полягає в розкритті сутності зовнішньої трудової міграції і міжнародного кадрового співробітництва, побудові системи їх регулювання та розробці основних напрямів удосконалення.

Видання адресовано студентам, аспірантам, викладачам і науковцям, а також всім, хто цікавиться теоретичними та прикладними аспектами розвитку міжнародного кадрового співробітництва і удосконалення регулювання міграційними процесами в Україні.

С.М. Домбровська

П.І. Алієва

К.О. Гусаров

О.В. Крук

2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи дослідження міжнародного кадрового співробітництва.....	7
1.1 Взаємозв'язок понять “кадрове співробітництво” і “кадрова міграція”.....	7
1.2 Зовнішня кадрова міграція в системі ринку праці.....	25
1.3 Система контролю і регулювання руху кадрів.....	43
РОЗДІЛ 2. Інтернаціоналізація вищої освіти як фактор активізації міжнародного кадрового співробітництва.....	55
2.1 Сутнісні характеристики інтернаціоналізації міжнародного співробітництва в системі вищої освіти.....	55
2.2 Сучасні моделі державного регулювання міжнародного кадрового співробітництва між вищими навчальними закладами.....	72
2.3 Вплив державного регулювання міжнародного співробітництва на освітнє середовище.....	91
РОЗДІЛ 3. Стратегічні напрями формування механізмів державного регулювання освітньої діяльності в контексті міжнародного кадрового співробітництва.....	104
3.1 Оцінка розвитку світового ринку державного регулювання освітніх послуг в умовах глобалізації.....	104
3.2 Удосконалення інституціонального механізму державного регулювання міжнародної діяльності.....	123
3.3 Фінансовий механізм державного регулювання міжнародної діяльності закладів освіти.....	140
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	161

ВСТУП

Міжнародне кадрове співробітництво є одним з явищ глобалізації сучасного світу. Глобальна економіка і соціальний розвиток країн все більше залежать від ефективності трудової міграції, яка сприяє їх збагачення за рахунок використання додаткових трудових ресурсів, що стимулюють соціально-економічні процеси. У зв'язку з цим регулювання основних процесів трудової міграції (зовнішньої і внутрішньої) в Україні відноситься до одного з пріоритетних завдань, відображених в концептуальних засадах державної міграційної політики. У той же час, актуальні проблеми держави пов'язані з процесом нелегальної трудової міграції.

У ситуації, коли міжнародній системі регулювання процесів трудової міграції основні зусилля різних суб'єктів міжнародного права спрямовані на впорядкування національних, багатосторонніх і регіональних правових відносин. На теперішній час світовою спільнотою накопичено певний досвід міжнародно-правового регулювання трудової міграції, спрямований на захист прав, реалізацію законних інтересів тих, хто здійснює професійну діяльність за межами своїх країн. Однак результати правового аналізу цього досвіду переконують в тому, що розвиток «міжнародного імміграційного права потребує додаткових інструментів і нових стандартів», причому не тільки в приватно-правових аспектах, а й в області публічного правового регулювання міжнародного співробітництва у сфері трудової міграції. Заходи, що вживаються в останні роки в Україні в даному напрямку, істотно впливають на ефективність проведеної державної міграційної політики в сфері дотримання та захисту прав трудящих-мігрантів; соціально-економічного розвитку країни; забезпечення її національної безпеки.

Масова і погано контрольована міграція призводить до безлічі соціально-економічних проблем, таких як зниження конкурентоспроможності місцевої робочої сили через приплив дешевшої з-за кордону; значний приплив низькокваліфікованих працівників; зростання нелегальної міграції; часткове загострення соціально-трудова відносин в питаннях заробітної плати, умов праці, соціальних гарантій тощо.

Теоретичні узагальнення спираються на праці вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем еволюції форм зайнятості, руху робочої сили і зайнятості; по теорії ринку праці і безробіття; на конкретні економічні дослідження процесу трансформації зайнятості населення; на вивчення і оцінку досвіду країн з розвинутою ринковою економікою та України, що стосується якісного і кількісного перетворення зайнятості та трудової міграції.

Разом з тим, до теперішнього часу відсутнє чітке уявлення про системи регулювання зовнішньої трудової міграції та вплив іноземних працівників на економіку регіонів, хоча саме в них здійснюється практична реалізація державної міграційної політики. Все це викликає необхідність розвитку теоретико-методологічних підходів до вдосконалення регулювання зовнішньої трудової міграції в регіонах.

Мета дослідження полягає в розкритті сутності зовнішньої трудової міграції і міжнародного кадрового співробітництва, побудові системи їх регулювання та розробці основних напрямів удосконалення.

Досягнення поставленої мети вимагало вирішення наступних завдань:

- розкрити зміст зовнішньої трудової міграції та уточнити окремі поняття, пов'язані з характером трудової діяльності іноземних працівників;
- виявити основні передумови залучення в Україну трудових мігрантів і необхідність вдосконалення регулювання їх потоків;

- проаналізувати результати вітчизняних і міжнародних досліджень ефективності застосування праці зовнішніх мігрантів і його впливу на стан зайнятості та безробіття корінного населення;

- визначити функції і запропонувати систему регулювання зовнішньої трудової міграції;

- уточнити систему критеріїв для оцінки ефективності використання праці іноземних працівників в регіонах;

- виробити напрямки вдосконалення регіональної політики залучення іноземних працівників.

Удосконалення системи регулювання зовнішньої трудової міграції є складним, багатоаспектним процесом, зміст якого обумовлений взаємодією інтересів держави, зарубіжних і вітчизняних працівників. Для його теоретичного осмислення і розробки практичних рекомендацій необхідно: дослідити стан зовнішніх міграційних процесів, проаналізувати ефективність управління зовнішньої трудової міграцією, запропонувати вдосконалену методику визначення вкладу іноземних працівників в економіку регіону та розробити напрями вдосконалення міграційної політики.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи дослідження міжнародного кадрового співробітництва

1.1 Взаємозв'язок понять “кадрове співробітництво” і “кадрова міграція”

Вирішальним фактором післякризового підвищення господарського потенціалу країни, а також реального втілення в життя національних проектів є людські ресурси. Однак їх чисельність в Україні продовжує знижуватися і потрібні роки для перелому ситуації, тоді як вже сьогодні потрібні превентивні заходи по її пом'якшення. В силу цього зростає необхідність в найбільш повному використанні наявних у розпорядженні суспільства ресурсів праці та підвищенні їх конкурентоспроможності. Україна відчуває нестачу кваліфікованих працівників, які володіють сучасними технологіями, обладнанням, що володіють стратегічним мисленням, вмінням оперативно і гнучко реагувати на зміни у виробництві і попит на товари і послуги. Поряд з цим гостро відчувається потреба в забезпеченні виробництва робочими масових професій. Прогноз експертів щодо динаміки і наслідків дефіциту кадрів свідчить про можливе обмеження економічного зростання і появу загрози національній безпеці України. Істотним резервом скорочення кадрового дефіциту є залучення зовнішніх трудових мігрантів.

Міграція населення одна з складних економічних категорій, так як її процеси є результатом впливу на поведінку людей комплексу політичних, міжнаціональних, економічних і соціальних відносин. Зовнішня трудова міграція, яка відображає рух іноземної робочої сили, стала поширеним явищем. Їй властивий неоднозначний і суперечливий характер, часто мало передбачуваний, оскільки неконтрольований або слабо контрольований приплив іноземної робочої сили може послужити причиною зростання

безробіття, підвищеного тиску на соціальну інфраструктуру, посилення соціальної напруженості в суспільстві тощо.

Вітчизняний і світовий досвід свідчать про можливість вибору заходів впливу на стан зовнішньої трудової міграції. Особливе місце серед них займає вдосконалення регулювання кадрового співробітництва.

Наразі відсутнє чітке уявлення про системи регулювання зовнішньої трудової міграції та вплив іноземних працівників на економіку регіонів, хоча саме в них здійснюється практична реалізація державної міграційної політики. Все це викликає необхідність розвитку теоретико-методологічних підходів до вдосконалення регулювання міжнародного кадрового співробітництва.

Незважаючи на глобальну фінансово-економічну кризу, проблема дефіциту працівників у різних країнах багатьох, перш за все масових професій, поки що не втрачає своєї гостроти. Ускладнення положення з забезпеченістю кадрами відбувається на тлі зниження загальної чисельності людських ресурсів, викликаного несприятливою демографічною ситуацією. Прийняті останнім часом урядом заходи щодо подолання негативних моментів в цій області, поперше, є недостатніми для перелому ситуації в цілому, а, по-друге, навіть при подальшому посиленні уваги до даного питання пройде чимало часу (18-20 років), поки вони дадуть реальні результати. Однак уже сьогодні потрібні превентивні заходи щодо пом'якшення дефіциту необхідної робочої сили, з тим щоб забезпечити темпи зростання виробництва, що дозволяють Україні істотно підвищити добробут населення і зайняти гідне місце в списку економічно розвинених країн. Поки ж національна розвідувальна рада США в своїй доповіді «Глобальні зміни світу – 2025» ставить Україну в один ряд з такими державами, як Бразилія, Індонезія і ПАР. На думку його авторів, вона вже не може вступити в боротьбу за світове лідерство перш за все в силу падіння народжуваності,

слабкої охорони здоров'я, нестабільності політичної системи і навіть можливості спалаху СНІДу та інших масових інфекційних захворювань.

Одним із загально визнаних резервів пом'якшення становища є розширення припливу в країну трудових мігрантів, перш за все, з числа російськомовного населення, що осів на територіях інших держав після розпаду СРСР. Це в свою чергу вимагає як зміни міграційної політики, так і вдосконалення системи регулювання зовнішньої трудової міграції.

Значні масштаби і інтенсивність зовнішньої трудової міграції відносяться безсумнівно до числа характерних явищ сучасної епохи, в певній мірі визначають стан зайнятості, безробіття, розвиток системи освіти і т.д. Закономірно тому, що в багатьох країнах світу міграція привертає дедалі більшу увагу соціологів, демографів, економістів, географів, істориків, медиків і т.д. Соціологи досліджують зв'язку міграції з вертикальної і горизонтальної мобільністю. Для демографії важливий інший аспект - вплив міграції на розміщення і відтворення населення (його народжуваність, смертність, утворюваність сімей тощо). Економісти зосереджують увагу на взаємозв'язках міграції населення з формуванням ринку праці, ефективністю просторового розміщення виробництва, плинністю кадрів.

У первісному своєму значенні термін «міграція» пов'язаний з англійським дієсловом «подорожувати пішки, мандрувати у власному розумінні слова, міграція - сукупність переміщень з метою перенести місце перебування когонебудь». Найбільш повний комплекс критеріїв віднесення до міграції як руху населення запропонований В.А. Іонцевим при розробці інтегральної класифікації, що враховує все різноманіття форм, факторів і причин міграцій населення.

Поняттям «міграційний процес» і «міграційні процеси» властиве певне різноманіття смислових значень. У найширшому сенсі за допомогою цих понять

міграція населення розкривається як просторове рух індивідів і соціальних груп, якому притаманні певні ознаки. Сюди ж включається уявлення про міграційні потоки і їх множинності.

Інший, більш конкретний зміст поняття міграційного процесу набуває в теорії про стадіях міграційного руху. В рамках цього підходу увага акцентується на послідовності здійснюються мігрантами кроків і тих явищах, які виникають з їх участю на кожному з етапів міграційного руху в просторі і часі. «Міграційний процес - вважає автор концепції трьох стадій міграційного процесу Л. Рибаківський, - це серія міграційних подій, що відбувається в певних просторово-часових рамках та включає три стадії (рис.1). У третій смислової інтерпретації явище міграції населення розглядається як соціальний процес, і мова в даному випадку йде про соціальний зміст і функції міграцій з акцентом на їх імплементацію в конкретний соціум.

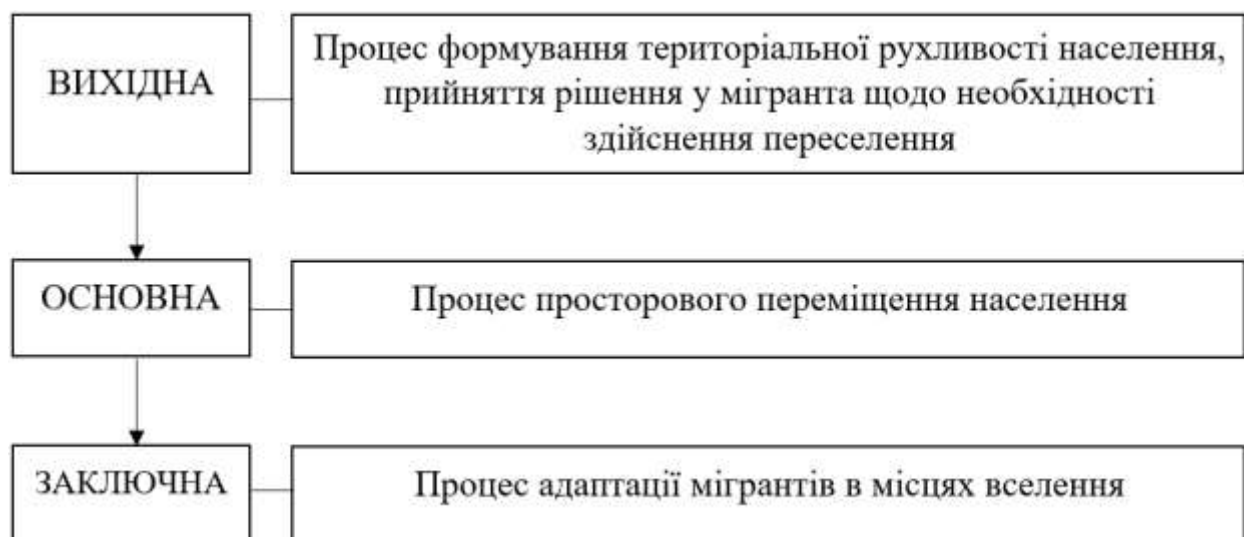


Рисунок 1 – Стадії міграційного процесу

Трудову міграцію зазвичай визначають як просторове переміщення працездатного населення, яке викликається змінами в розвитку і розміщенні

виробництва, умовах існування робочої сили. У трактуванні переміщень цієї частини населення нерідко використовуються два основні підходи: один - вельми широкий і загальний, при якому - міграція збігається по суті з просторовим рухом робочої сили, інший - значно вужчий і спеціальний, при якому вона обмежується певними видами просторового руху. Досить доцільно розглядати трудову міграцію, яка виникає в процесі кадрового співробітництва, як одну з форм просторових переміщень. Звідси це поняття слід відрізняти як від міграції в широкому сенсі слова, так і від трудової мобільності. На наш погляд, якщо поняття «мобільність» стосовно до сфери праці має на увазі різні форми його мінливості, включаючи гнучку зайнятість, то міграція традиційно пов'язується з територіальними переміщеннями. Тому трудову міграцію відрізняють наступні критерії: по-перше, суб'єкт - працездатна частина населення, по-друге, основна мета - задоволення потреби у трудовій зайнятості та отриманні доходу. По-третє, територіальне переміщення. Те, що трудові мігранти нерідко переселяються разом з сім'ями, не скасовує дані критерії.

Існують загальноприйняті підходи до виділення трудової міграції, як і міграції населення в цілому, з великої кількості різноманітних видів просторових переміщень. У їх числі: зміна постійного місця проживання, перетин адміністративних кордонів території і тривалий або постійне перебування мігранта на новому місці проживання (або тривалість його відсутності на колишньому місці проживання). З урахуванням цих критеріїв міграція - досить конкретний об'єкт вивчення, хоча, наприклад, умовність названих критеріїв не дозволяє дати однозначну відповідь про його сутність. В даний час відсутня єдина думка, що розуміти під постійним місцем проживання індивіда - його фактичне або юридичне місце проживання? Якою має бути тривалість проживання людини на новому місці, щоб віднести його до мігрантів (місяць, рік, п'ять років)? Сформована практика обліку міграції за допомогою переписів,

поточного обліку, а також досвід соціологічних досліджень дає різні відповіді на ці питання в різних країнах, роблячи часто непорівнянними найважливіші характеристики міграції, особливо показники внутрішніх пересувань.

Тісний зв'язок міграції з територією обумовлює різноманіття просторових характеристик, які служать основою для вивчення міграційних потоків. Під міграційним потоком розуміється сукупне число мігрантів, що мають спільні райони прибуття і вибуття протягом даного відрізка часу. Як правило, території пов'язані один з одним паралельними потоками. При цьому нерідко один з них домінує над іншими.

Міграція працівників виконує соціальну, економічну, демографічну та політичну функції. Міграція, будучи однією з форм життєдіяльності, відображає унікальність особистості людини - його характеру, потреб, мотивів і цілей поведінки. Велико її значення в отриманні освіти, зростанні професійної підготовки кадрів, підвищенні доходів, поліпшенні житлових умов. Різноманіття соціальної функції міграції можна, на нашу думку, висловити як прагнення за допомогою зміни місця проживання більш повно задовольнити потреби мігранта.

Недооцінка соціальної функції міграції, а тим більше її ігнорування обертаються великими втратами - підвищенням міграційного обороту і плинності робочої сили, загостренням житлової проблеми, погіршенням медичного обслуговування, нестачею дитячих дошкільних установ, шкіл і, в кінцевому рахунку, - соціальною напруженістю, що виявляється в посиленні суперечностей між корінними жителями і мігрантами.

Аналіз соціальної функції міграції тісно пов'язаний з вивченням її мотивів. Історично склалося так, що в нашій країні велика увага приділялася мотивами відтоку сільських жителів в міста, мотивами міграції в освоюються східні райони країни. Як правило, подібні обстеження фіксують динамічність мотивів, їх

соціально-демографічну та професійну диференціацію. Так, згідно з даними обстеження сільського населення в другій половині 70-х рр. минулого століття, основними мотивами потенційної міграції в міста була відсутність підходящої роботи в селі - несприятливі умови праці, невеликий вибір робочих місць (18% від загальної кількості опитаних), бажання жити з дітьми або іншими родичами (14,9%), неможливість отримати спеціальний освіту на селі, відсутність спеціальних навчальних закладів (11,4%), несприятливі риси соціального мікроклімату (8,4%), критична оцінка сільського способу життя (7,9%) та ін.

Важливе значення мають також виконуються міграцією демографічна та політична функції. Перша полягає у впливі на стан населення за статтю та віком і його відтворення, друга пов'язана з впливом на умонастрої громадян через привнесення в суспільства інших політичних ідей, релігійних поглядів (найбільшу небезпеку становить незаконний перетин кордонів екстремістські-налаштованими групами людей).

Визнаючи важливе значення перерахованих функцій міграції, слід зазначити вирішальну роль економічної функції. В рамках ринку праці економічна функція міграції пов'язана із забезпеченням певного рівня рухливості працівників, їх територіальним перерозподілом і забезпеченням кількісного і якісного відповідності між попитом і пропозицією робочої сили різного профілю і кваліфікації в різних районах і населених пунктах. Ефективною можна вважати таку міграцію, в результаті якої надлишок робочої сили, що утворюється на одних територіях, переміщається в ті райони, в яких існує її недолік. Тим самим міграція сприяє більш повному використанню трудового потенціалу, структурних зрушень в економіці, зростання продуктивності праці.

Міграція пов'язана із зайнятістю та безробіттям. В умовах навіть відновлення рівноваги на ринку праці завжди спостерігається деяка кількість незайнятих, які прямують з однієї місцевості в іншу. У рідкісних випадках

чисельність і склад мігрантів, і вільні робочі місця відповідають один одному в кількісному і якісному відношенні. Процес пошуку місця роботи завжди вимагає деякого часу.

Міграція часто викликається структурним безробіттям. Її основою є невідповідність між робочими місцями і потоком мігрантів, які втратили роботу в одному регіоні і не знайшли її в іншому. Наслідком такої невідповідності можуть стати значні масштаби підготовки і перепідготовки мігрантів в місцях їх припливу.

Поряд з функціями досліджуються причини виникнення міграції. Під причинами міграції розуміється поєднання об'єктивних і суб'єктивних умов, взаємозв'язок і взаємодія яких її викликають.

В даний час розроблений ряд теорій і концепцій, що пояснюють причинно-наслідкові взаємозв'язки міграції працівників. З їх допомогою на макрорівні пов'язуються масштаби, напрямки, інтенсивність різних міграційних потоків між регіонами з параметрами соціально-економічного розвитку територій (величиною заробітної плати, рівнем зайнятості, розмірами капіталовкладень, житловими умовами, числом робочих місць тощо). Істотний момент дослідження таких взаємозв'язків - виявлення їх характеру в залежності від складу мігрантів (їх віку, статі, рівня освітньої та професійної підготовки тощо).

Вивчається також міграційна реакція окремих індивідів, сімей або домогосподарств на зміну тих чи інших показників умов життя, важливих з точки зору прийняття рішення про міграцію. Такий підхід необхідний для дослідження закономірностей міграційного поведінки. В цілому розроблені теорії і концепції є основою побудови моделей і гіпотез, важливих при прогнозуванні міграції.

Розглядаючи економічні причини зовнішньої трудової міграції, ми тим самим пов'язуємо цей процес з різними аспектами розвитку виробництва -

розміщенням його по території приймаючої держави, співвідношенням екстенсивного і інтенсивного типів економічного зростання, відмінностями в рівнях економічного розвитку країн, тощо.

Як правило, економічні та соціальні умови впливають на міграцію в тісній взаємодії, комплексно. І лише в теоретичних дослідженнях можна розглядати вплив на міграцію будь-якого окремого фактору. Розвиток економіки, неминуче супроводжується змінами в його територіальному розміщенні, викликає об'єктивну необхідність міграції. Чим динамічніше виробництво, тим більше масштаби і вище інтенсивність переміщення працівників. Міграція знаходиться в тісному зв'язку з екстенсивними і інтенсивними типами економічного зростання. Відомо, що при першому типі відбувається кількісне збільшення робочих місць і робочої сили. Другий же тип передбачає їх якісний розвиток. Обидва типи економічного зростання тісно переплетені. Так, збільшення чисельності зайнятих в промисловості, що супроводжується зміною їх кваліфікації, означає переплетення екстенсивного і інтенсивного типів зростання. Проте екстенсивне зростання цієї галузі економіки, матеріального виробництва в цілому можна розглядати в якості найважливішої причини даного процесу.

Сказане вище підтверджується дослідженнями, виконаними спеціалістами міжнародної організації праці. З них випливає, що міждержавні відмінності в демографічній і економічній сферах нарастають, звідси реальною перспективою стає нарощування процесів трудової міграції в майбутньому. Наприклад, процес лібералізації торгівлі в ряді країн підминив або підірвав національну промисловість і сільське господарство, що призвело до витіснення працівників. Програми структурної перебудови обмежують урядові витрати, що направляються на попередження безробіття. Створення ж робочих місць не встигає за зростаючою кількістю безробітних. В результаті такої втрати робочих

місць, викликані торговими і структурними перетвореннями, збільшується кількість людей, які не мають можливості отримати гідну роботу у себе в країні.

Руху потоку зовнішньої трудової міграції сприяє різниця в щільності населення. У більш розвинених районах світу це рух зростає річними темпами в 0,25%, в той час як в менш розвинених темпи зростання населення в шість разів вище і становлять 1,5% в рік, причому за оцінкою ООН подібна ситуація буде зберігатися приблизно до 2050 року. У країнах, що розвиваються щільність населення вже становить 51 осіб на квадратний кілометр проти 29 осіб у державах з високими доходами. Тому можна припускати, що перша половина цього століття буде відзначена реакцією на відмінності в щільності населення так само, як XIX століття характеризувався міграцією з переселеної Європи в менш заселені Америку і Океанію.

Існує також певний контраст між старіючим населенням більш розвинених і більш молодим країн, що розвиваються. Незважаючи на те, що населення старіє майже всюди, цей процес йде більш інтенсивним темпом в Європі і Японії, де рівень смертності перевищує рівень народжуваності. За даними міжнародної організації праці при збереженні нинішніх тенденцій до 2050 року населення Італії, наприклад, скоротиться на 22%, Естонії - на 52%, Латвії - на 44%. Низький рівень народжуваності та підвищення тривалості життя призведе до того, що загальна частка населення старше 65 років в Європі збільшиться з 15 до 28%, а в Японії з 17 до 36%.

У доповіді Відділу народонаселення ООН є висновок про те, що якби підтримку нинішнього рівня робочої сили забезпечувалося тільки за рахунок міграції, то потрібно було б значно підвищити її рівень. Населення чотирьох найбільших країн ЄС - Франції, Німеччини, Італії та Сполученого Королівства, становить дві третини всього населення ЄС і на них припадає 88% припливу іммігрантів.

У доповіді Відділу народонаселення ООН є висновок про те, що якби підтримку нинішнього рівня робочої сили забезпечувалося тільки за рахунок міграції, то потрібно було б значно підвищити її рівень. Населення чотирьох найбільших країн ЄС - Франції, Німеччини, Італії та Сполученого Королівства, становить дві третини всього населення ЄС і на них припадає 88% припливу іммігрантів. Для збереження рівня населення 1995 року за нинішнього рівня народжуваності треба було б збільшити рівень міграції - з 237.000 до 677.000 людини в рік. Однак, якби завдання полягало в тому, щоб не просто підтримати рівень населення 1995 року, але і рівень робочої сили 1995 року за збереженні рівня утриманців, то тільки цим чотирьом великим державам довелося б щорічно приймати 1,1 млн. Іммігрантів. Зовнішня міграція в таких масштабах, вважаємо, малоймовірна, але немає сумніву в тому, що вона зможе зробити важливий внесок у вирішення цього питання.

Аналіз авторами вітчизняної та зарубіжної літератури з даної тематики показує, що міграція населення - невід'ємна частина історії формування більшості націй і держав. Міграція сприяла зміні ареалу проживання народів, ускладнюючи і удосконалюючи форми їх міграційного поведінки: від заселення порожніх земель, до анексії вже заселених територій, з подальшою асиміляцією або витісненням постійних жителів; від самостійного стихійного пошуку «кращої долі», до перерозподілу зусиллями держави працездатного населення по стратегічно важливих регіонів.

З початком проведення політики відкритого суспільства і динамічного включення національної економіки в світове господарство країна перетворилася в досить активного учасника міжнародного міграційного обміну. Вільна зовнішня міграція населення стала для закритої держави з незначним зовнішнім міграційним оборотом не тільки абсолютно новим, але і вкрай суперечливим

явищем, що дозволяє вирішити одні проблеми за рахунок появи і загострення інших, що вкрай актуалізувало проблеми управління ними.

Сьогодні у виступах учених, фахівців в області міграції з приводу формування нової міграційної стратегії, яка відповідає насущним інтересам нашого суспільства, нерідко червоною ниткою проходить теза «Мігранти на ринку праці» в ключі, що створює враження, що всі трудові мігранти проходять через ринок праці. Подібні висловлювання змикаються з позицією, що все економічно активне населення (в т.ч. і трудові мігранти) присутній на ринку праці. Ряд авторів вважає, що головними складовими ринку праці є сукупна пропозиція, що охоплює всю найману робочу силу з числа економічно активного населення, і сукупний попит, як синонім загальної потреби економіки в робочій силі. Ці складові в своїй єдності визначають ємність сукупного ринку праці або ринок праці в широкому сенсі. Причому попит на робочу силу, на їхню думку, «охоплює всю сферу суспільної праці і включає як укомплектовані працівниками, так і вільні робочі місця». І якщо другий попит може частково мати місце в разі майбутнього відходу працівників, то віднесення всього економічно активного населення (зайнятих суспільно-корисною діяльністю, що приносить дохід, і безробітних, активно шукають роботу і готові приступити до неї) до котрі перебувають на ринку праці ми вважаємо вкрай спірним. Дійсно, якщо все економічно активне населення перебуває на ринку праці, то не залишається місця для власне праці, оскільки на ринку праці торгують своїм товаром, а не використовують робочу силу в виробничих цілях.

Основи регулювання прав зовнішньої трудової міграції були закладені в найважливіших документах, прийнятих Міжнародною організацією праці (МОП) та Організацією Об'єднаних Націй (ООН).

Акти, що стосуються трудящих-мігрантів, включають спеціалізовані Конвенції 97 і 143 і доповнюють їх Рекомендації та акти МОП, присвячені основоположним принципам та правам у сфері праці, а також, інші норми МОП.

Згідно з положеннями Декларації 1998 року «Про основні принципи і права в сфері праці та механізму її реалізації», все держави-члени МОП мають зобов'язання, що випливає з самого факту їх членства в Організації, дотримуватися, зміцнювати та реалізовувати добросовісно та відповідно до Статуту чотири категорії принципів, і прав у сфері праці, навіть якщо вони ще не ратифікували конвенції, присвячені їм. До них відносяться: свобода асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів; скасування всіх форм примусової чи обов'язкової праці; дієве ліквідації дитячої праці й недопущення дискримінації в галузі праці та зайнятості. Основоположні принципи і права в сфері праці мають універсальний характер і можуть застосовуватися щодо всіх людей у всіх державах, незалежно від рівня їх економічного розвитку. Таким чином, вони поширюються на всіх без винятку, трудящих-мігрантів, будь то тимчасові або постійні мігранти, легальні чи нелегальні. На додаток до цього, в Декларації 1998 року виробляється спеціальне посилення на групи з особливими потребами, до яких віднесено і трудящі-мігранти.

Визнання особливого статусу даних основоположних принципів і прав зазнало змін за останні 10-15 років, і сьогодні становлять основу восьми «ключових» конвенцій МОП, які відображають більш докладно і в вигляді формальної правової системи сферу охоплення і зміст зазначених принципів і прав. Кампанія МОП в підтримку загальної ратифікації цих актів проходить успішно, і кількість країн, які ратифікували конвенцій за останнє десятиліття різко зросла. Таким чином, всі норми, які охоплюють трудящих-мігрантів поряд

з усіма іншими працівниками, є обов'язковими для більшості держав-членів МОП.

У Загальній декларації прав людини, прийнятої Організацією Об'єднаних Націй в 1948 році, вказується, що всі люди, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань національного або соціального походження, народження чи іншого положення народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах. Поряд з цим і ряд інших актів ООН має відношення до захисту трудящих-мігрантів від дискримінації та експлуатації заснованих на ознаках, які пов'язані зі своїми статусом негромадян приймаючої країни, включаючи Міжнародну конвенцію 1965 року «Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (МКЛРД)». В даний час вона є однією з конвенцій ООН з прав людини, яка отримала найбільшу кількість ратифікацій. Однак, незважаючи на те, що відповідно до положень цієї Конвенції держави-учасниці зобов'язані оголошувати протизаконною дискримінацію, засновану на ознаках раси, кольору; шкіри, родового, національного або етнічного походження щодо всіх осіб, які перебувають під юрисдикцією державами застосовувати санкції щодо подібної діяльності, вона, на жаль, не поширюється на дискримінацію за ознакою громадянства, що має досить широке поширення.

У 1990 році Організація Об'єднаних Націй прийняла всеосяжний акт, який регулює більшість аспектів міжнародної міграції: Міжнародну конвенцію про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей. З точки зору загальних цілей акти МОП і ООН, присвячені безпосередньо трудящим-мігрантам, є подібними: сприяти здійсненню прав і захисту осіб, що мігрують з метою отримання роботи, і стримувати їх, в кінцевому рахунку, ліквідувати нелегальну міграцію. Термін «трудящий-мігрант» в Конвенції ООН є більш широким, ніж містяться в конвенціях МОП (Конвенція ООН охоплює трудящих прикордонних районів, моряків і осіб із самостійною зайнятістю). У частині III Конвенції ООН

перераховані громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні права, які застосовуються до всіх трудящих-мігрантів, незалежно від наявності відповідних документів. Ці положення є, як правило, конкретними формулюваннями принципу застосовності загальних прав людини до мігрантів в тому вигляді, в якому вони сформульовані в Загальній декларації прав людини та в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Як і у випадках з конвенціями ООН, що стосуються прав жінок, дітей і жертв расизму, ця Конвенція спрямована на розширення обсягу захисту загальних прав і поширюється на вразливі групи за допомогою чітко сформульованих нормативних положень, відповідних національним законодавством. У порівнянні зі спеціальними актами МОП, в Конвенції ООН, як видається, ширше викладається принцип рівності ставлення між трудящими-мігрантами і громадянами приймаючої країни перед судами і трибуналами щодо оплати праці та інших умов праці, а також в частині доступу трудящих-мігрантів до невідкладної медичної допомоги та освіти для дітей трудящих-мігрантів.

Таким чином, дослідження автором стану зовнішньої трудової міграції дозволяють стверджувати, що вона є невід'ємною частиною відбуваються в світі соціально-економічних процесів і викликається нерівномірністю в розвитку країн, великою різницею в щільності населення. Для приймаючих держав вона служить резервом пом'якшення ситуації із забезпеченням народного господарства необхідними кадрами, сприяючи тим самим розвитку господарського комплексу - основи підвищення життєвого рівня населення. Одночасно зовнішня трудова міграція, при відсутності дієвих важелів її регулювання, може негативно позначитися на стані зайнятості та безробіття серед корінного населення, тиску на соціальну інфраструктуру (житло, охорона здоров'я тощо), уповільнення темпів економічного розвитку. У зв'язку з цим для України, яка стала активним учасником міжнародного міграційного обміну,

нагальною потребою є пошук ефективних важелів впливу на міграційну ситуацію, що дозволяють розширювати внесок іноземних працівників в економічний потенціал країни і одночасно нівелювати негативні наслідки збільшуються потоків зовнішніх трудових мігрантів.

В даний час процес зовнішньої трудової міграції, на думку більшості зарубіжних дослідників, є переважно реалізацією власної ініціативи, що є головною відмінністю від положення в минулому, коли значна частка імміграційних потоків здійснювалася в рамках двосторонніх угод між урядами. Однією з перших двосторонніх програм працевлаштування була програма Брасеро, в рамках якої за період з 1942 по 1966 роки з Мексики в США іммігрувало близько 5 мільйонів працівників. В кінцевому підсумку реалізація її була припинена, тому що профспілки, церква, керівництво Мексики і США, а також інші учасники цього процесу прийшли до висновку про те, що наявність працівників, які приїхали за програмою Брасеро, гальмує розвиток кар'єри американців мексиканського походження.

Протягом 1950-х і 1960-х років в ряді європейських країн також були прийняті програми, в рамках яких вони здійснювали активний набір іноземних-працівників і ратифікували Конвенцію 1949 року про трудящих-мігрантів, спрямовану на регулювання таких потоків. У 1950-х роках, наприклад, Франція заохочувала приїзд і довгострокове пристрій працівників спочатку з країн Південної Європи, а потім з Північної Африки.

У 1960-х роках уряд Західної Німеччини слідом за Францією створило бюро з працевлаштування в основних країнах-джерелах міграції, таких як Італія, Греція, Туреччина та Югославія, спочатку для набору сезонних, а потім і для залучення працівників на умовах короткострокових контрактів. Аналогічні програми діяли і в інших країнах так, наприклад, в Бельгії і Нідерландах. Особливістю таких переміщень була та роль, яку грали держави в організації і

здійсненні контролю над процесами працевлаштування, зайнятості та повернення мігрантів. Роботодавці, які прагнули залучити іноземних працівників, направляли заявки до місцевих державних бюро з працевлаштування, які потім передавали їх державним службам зайнятості за кордоном, де і здійснювалися процедури набору, перевірки та відбору працівників в Західну Німеччину. За період з 1960 по 1966 роки в рамках цієї програми запрошення працівників було залучено близько 3,6 млн. іноземних працівників, причому, як і передбачалося, в свої країни повернулися 3 млн. осіб.

До середини 1970-х років зазначена двостороння система рухнула. Світовий спад, що пішов за нафтовою кризою в 1973 році, скоротила попит на іноземних працівників і уряду стали посилювати набір, заохочуючи їх від'їзд, хоча виїхало лише 10%. В кінці 1970-х років було покладено край великомасштабної організованою трудової міграції в Європу на основі двосторонніх угод, а трудова міграція, яка виникла в зв'язку з відновленням економічного зростання, розвивалася за рахунок мігрантів, які в'їжджають в країну по каналах возз'єднання сімей, або в якості туристів, політичних біженців або студентів, або за рахунок осіб, що в'їжджають в країну незаконно.

Навіть Сполучені Штати, країна, майже повністю заселена іммігрантами, часом піднімають бар'єри на шляху імміграції, як правило, на тій підставі, що сучасне покоління іммігрантів поступається в деякому відношенні тим, хто прибув 20, 50 або 100 років тому - виступаючи в різний час проти прибуття, наприклад, ірландців або китайців, або жителів країн Східної Європи.

Деякі країни ввели квоти на іноземних працівників. Вони можуть діяти по відношенню до окремих районів країни або, що практикується найчастіше, певних професій в конкретних секторах, наприклад, в сільському господарстві, промисловості або в готельному бізнесі та туризмі. Австрія, наприклад, ввела квоти на сезонних працівників в секторі туризму і в сільському господарстві. У

Греції, Нідерландах, Португалії, Республіці Кореї, Франції квоти діють в сільському господарстві, гірничодобувній промисловості, торгівлі та на транспорті. Швеція ввела квоти для сільського господарства. Інші держави або застосовують квоти щодо конкретних професій (Іспанія, Нова Зеландія), або використовують весь коло вищеназваних критеріїв. Лише в дуже небагатьох країнах є квоти з переліком країн, з яких працівники можуть в'їжджати, що впливає в основному з положень двосторонніх угод (Іспанія, Республіка Корея, Сінгапур, Словаччина, Чеська Республіка, Швейцарія).

Швейцарія випробувала різні методи встановлення квот: в 1940-х і 1950-х роках застосовувався принцип ротації; в 1960-х роках вводилися квоти на кожне підприємство; в 1970-х діяв подвійний принцип квот - для кожного підприємства і кожної галузі і в 1980-х і 1990-х був встановлений загальний до-допустимих межа. У 1999 році після підписання двостороннього договору з ЄС про вільне переміщення осіб Швейцарія прийняла подвійну систему: на громадян країн ЄС поширюються преференційні квоти протягом перехідного періоду, після чого дія квоти припиняється, тоді як до громадян всіх інших країн застосовуються більш обмежувальні вимоги для отримання посвідки на проживання та доступу на ринок праці.

У Данії громадянам нових країн ЄС (крім Кіпру та Мальти) протягом двох років доведеться виконувати певні «перехідні умови» (які можуть бути збережені ще п'ять років). До отримання в данській імміграційній службі посвідки на проживання приступати до роботи не можна. Сам же цей документ видається лише в тому випадку, якщо у мігранта на руках є пропозиція від роботодавця або укладеного трудового договору. Дозвіл дається тільки на конкретне місце роботи. При його зміні необхідно звернутися за новим видом на проживання. Після закінчення терміну найму це рішення анулюється. Вид на проживання кожного разу видається на термін не більше року. Людину можуть

супроводжувати члени сім'ї тільки в тому випадку, якщо він має в своєму розпорядженні площу для їх проживання, що відповідає датським стандартам.

З 2002 року в Данії введені особливі правила, що поширюються на ті галузі, де відчувається нестача робочої сили. Йдеться про деяких галузях, природничих науках, сфері нових технологій і охороні здоров'я. Іноземці, які бажають працевлаштуватися в даних строго визначених секторах, можуть отримати дозвіл на роботу негайно, а вид на проживання - на три роки, для чого потрібно відправити заяву в данське посольство, або в службу імміграції, або в місцеве відділення поліції.

Політика Великобританії наступна: якщо ти готовий старанно працювати і для тебе знайшлося місце роботи, тоді і лише тоді - «Ласкаво просимо до Великобританії». Відкривати ж вільний доступ в країну для всіх бажаючих і без будь-яких умов - вкрай недалекоглядно.

Квоти можуть встановлюватися в абсолютних цифрах або у відсотках, зокрема від загальної чисельності населення, загальної чисельності робочої сили, або робочої сили галузі або підприємства. В Австрії допустимою межею є 8% від робочої сили (до 9% для певних категорій працівників). У США видача віз категорій Н1В і Н2В обумовлена щорічними квотами, які передбачаються федеральним законодавством. Тут на шляху заміщення місцевих працівників - іноземними споруджені певні адміністративні бар'єри. Дозвіл на наймання іноземних працівників видається на основі відомостей про встановлюється їм зарплати, наявності страйків в галузі тощо, що певною мірою забезпечує дотримання інтересів місцевих трудівників.

У багатьох країнах існують обмеження на зайнятість іноземців в ряді сфер. Період їх дії може складати, в залежності від ситуації на ринку праці, наприклад, в Швейцарії - від 5 до 10 років, у Великобританії - до 4 років, в Нідерландах та Іспанії - до 3 років.

В даний час політика в галузі трудової міграції в основному має односторонній характер, в тому плані, що країни призначення зазвичай розробляють програми прийому мігрантів, але не укладають двосторонні угоди з країнами-джерелами. Багато хто визнає, що управління процесом міграції на основі співпраці може більшою мірою сприяти досягненню цілей, які переслідують як напрямні, так і приймаючих країн. У зв'язку з цим з'явилася велика кількість двосторонніх меморандумів про порозуміння та угод, однак в основному всі вони мають односторонній характер. Для країн-джерел мігрантів такі заходи означають необхідність самостійного управління процесом еміграції. Деякі з них, включаючи Індонезію, Філіппіни і Шрі-Ланку, здійснюють жорсткий контроль за процесом набору та працевлаштування своїх громадян для роботи в іноземних державах.

У теоретичному плані видається необхідним уточнення ряду понять, що стосуються характеру зовнішньої трудової міграції, статусу зайнятості мігрантів і їх відношення до ринку праці. У світлі цього представляється неточним відносити всіх трудових мігрантів до тимчасових працівників, оскільки перебування їх в країні і діяльність можуть тривати протягом багатьох років. Крім того недоцільно пов'язувати безпосередньо трудових мігрантів і ринок праці, оскільки, впливаючи на збалансованість ринку праці вони тим не менше в свою чергу на нього майже не виходять.

Зовнішня трудова міграція класифікується за такими ознаками:

1. За рівнем ринку праці: міжнародний; національний; регіональний; місцевий.
2. За кваліфікацією мігрантів: кваліфіковані і некваліфіковані.
3. За впливом на конкуренцію і ціну праці: загострююча конкуренція, яка веде до зниження ціни праці; нейтральна; підвищуюча середні ціни праці за рахунок припливу кваліфікованих кадрів.

4. За затребуваністю робочої сили: робоча сила, що користується попитом, пом'якшуючи кадровий дефіцит; незатребувана робоча сила.
5. За впливом на безробіття: підвищуюча; знижуюча.
6. За рівнем регулювання: регульована; стихійна.
7. За правовим статусом: легальна; нелегальна.
8. За наявністю економічної вигоди: така, що приносить прибуток; така, що приносить збитки.

До цих основних форм можна, на нашу думку, додати і відмінності трудової міграції за галузевим, професійного, демографічному ознаками. Пропонована класифікація має практичну значимість: аналізуючи поєднання виділених форм, можна скласти прогноз, який характеризує в комплексі зміна ситуації з зайнятістю під впливом панівних міграційних процесів.

1.2 Зовнішня кадрова міграція в системі ринку праці

Світова економіка, однією з ключових сфер якої є ринок праці, глобалізується. Розширення виробничих взаємозв'язків, посилення взаємодії національних господарських комплексів обумовлюються підвищенням мобільності факторів виробництва - капіталу, технологій, робочої сили. Інтернаціоналізація ринку праці має важливе значення і для вітчизняної економіки, що стає все більш відкритою.

В цілому зовнішня міграція трудових ресурсів відіграє позитивну роль у розвитку виробництва, поставляючи йому не тільки необхідний людський капітал (робочі руки, спеціальні знання, високу і, часом, рідкісну про-професійну кваліфікацію, управлінський досвід, прагнення до ділового успіху і т.п.), а й інвестиційні ресурси і при цьому економлячи частину його витрат. Імміграція не тільки підтримує традиційні галузі, які є невід'ємною частиною народного

господарства країни, що приймає, а й у все більшій мірі живить висококваліфікованими фахівцями новітні високотехнологічні сектори, які виступають в якості локомотива всієї економіки.

За даними ООН, в 2019 році загальна кількість міжнародних мігрантів, тобто осіб, які проживають за межами країн походження, досягло 272 млн., що в три рази більше в порівнянні з 1970 р, і дорівнювало приблизно 3.5% населення планети. Близько 60% з них проживають в більш розвинених регіонах планети: в Європі (включно з країнами Східної Європи і Росії), Північній Америці, Австралії, Нової Зеландії і Японії. У світі продовжує зростати вимушене переселення унаслідок воєн та інших подібних обставин. З 2010-го до 2017 року кількість біженців і шукачів притулку зросла на 13 мільйонів, що становить чверть додаткових мігрантів за цей час. Північна Африка та Західна Азія прийняли близько 46% біженців.

Кожен сьомий мігрант у світі молодший від 20 років. Троє з чотирьох - працездатного віку (20-64 роки). У 2000-і роки імміграція забезпечила в розвинених регіонах світу 56% демографічного приросту, в тому числі в Європі - 89%. В основних країнах імміграції приїжджі жителі складають 5-20% населення і 18-25% його економічно активної частини.

Через свою масштабність імміграція - важливе джерело додаткових трудових ресурсів в більшості розвинених країн, особливо в періоди економічного підйому і дефіциту місцевих робітників.

Сучасна імміграція в розвинуті країни складається з далеко не однорідних потоків, що свідомо визначає диференційованість їх соціально-економічного впливу на приймаючі суспільства. Частина цих потоків зніщується самою приймаючою стороною, і тоді вони схильні до регулювання, проте істотна частка населення приймається з гуманітарних міркувань або прибуває нелегально, не наражаючись відбору або контролю.

У структурі зовнішньої міграції виділяються чотири основні категорії:

- трудові мігранти;
- члени сімей, що возз'єднується;
- біженці;
- нелегальні мігранти.

Співвідношення між цими категоріями суттєво різняться в конкретних країнах. Перші становлять близько половини всіх мігрантів в Швейцарії, Австралії, Португалії та Великобританії. Однак в інших розвинених країнах вони грають набагато більш скромну роль, поступаючись провідне місце особам, які прибувають по каналах возз'єднання сімей; таких мігрантів - 70-80% в США, Швеції, Данії. На біженців припадає близько 20% прийнятих іноземців в Норвегії, Франції та Швеції.

Іноетнічність нерідко супроводжує не тільки альтернативні типи демографічної поведінки мігрантів (наприклад, багатодітність), але і чималі складнощі при адаптації мігрантів до нової для них середовищі. З останньою обставиною пов'язані, з одного боку, додаткові витрати приймаючих держав, а з іншого - активне використання мігрантами традиційно-альтернативних способів облаштування, сприяють широкому поширенню в середовищі іммігрантів видів господарської діяльності, що базуються на етнічній солідарності (етнічна економіка).

Аналіз авторами зарубіжної літератури показує, що рівень освіти, професійної кваліфікації іммігрантів, як і корінного населення, має очевидну тенденцію до підвищення, а професійно-кваліфікаційний склад більш поляризований.

Так, в більшості західних країн, за винятком Франції, Німеччини, Швейцарії частка іноземців, які мають освіту третього ступеня (відповідне вищій

і середньо-професійній освіті в Україні), перевищує відповідний показник серед корінних жителів.

А в Ірландії, Португалії, Греції, Австралії і ряді східноєвропейських країн частка іноземців, які не мають диплома про повну загальну середню освіту, нижче, ніж серед корінного населення.

У Канаді в 2000-х роках майже 23% іммігрантів у віці 25-44 років мали вищу освіту проти 17% місцевих жителів тієї ж вікової групи, а диплома про закінчення середньої школи не мали відповідно 22 і 23%.

Питома вага маючих в США вищу освіту серед зовнішніх трудових мігрантів становить 26%., Що трохи (приблизно на 0,5 процентного пункту) перевищує цей показник для корінних американців, а частка докторів наук серед перших майже в три рази вище. У той же час близько 35% іммігрантів не мають середньої освіти, що також втричі перевищує даний показник для народжених на території Сполучених Штатів. Близько 55% латиноамериканських іммігрантів старше 25 років не мали в 2000-х роках середньої освіти і тільки 9,5% були випускниками вузів.

Висока поляризація професійно-кваліфікаційного складу приїжджих відображає поляризацію сучасного попиту на іноземну робочу силу і наявність спеціальних державних програм у цій галузі, які заохочують, з одного боку, приплив певних категорій висококваліфікованих фахівців, а з іншого - ввезення тимчасових малокваліфікованих робітників.

Висококваліфіковані мігранти зазвичай приносять більш високу економічну віддачу, легше проходять процес соціально-економічної інтеграції і швидше засвоюють стандарти соціальної поведінки місцевого населення, ніж малоосвічені верстви іноземного населення.

Однак частка вищого управлінського персоналу серед іммігрантів трохи нижче - це зазвичай пояснюється меншим стажем роботи і недостатньо вільним володінням англійською мовою.

Питома вага малокваліфікованої робочої сили в структурі зайнятості іммігрантів значно вище ніж у корінного населення, що відповідає більшій частці котрі не закінчили школу серед приїжджих. Ці люди займають самі низькооплачувані і непрестижні робочі місця (в сфері послуг, будівництві, сільському господарстві), які корінні американці часто навіть не розглядають в якості варіанту для свого працевлаштування. Про це свідчить той факт, що в структурі їх зайнятості частка низькооплачуваних працівників знижується. В останні роки число корінних американців, що працюють в сільському господарстві, рибальстві і лісової галузі, скоротилося на 295 тисяч, а іммігрантів в цих галузях зросла на 117 тисяч осіб.

Вікова структура зовнішніх трудових мігрантів традиційно характеризується набагато більшою, ніж серед корінного населення, часткою працівників найбільш працездатного і економічно продуктивного віку, а саме 15-44 років.

Тендерному складу іммігрантів в цілому властива рівновага. У той же час є національні казуси, коли жінки становлять уже більшість. Так, серед громадян Хорватії, які приїжджають на тимчасову роботу в Німеччину, жінок - 73%. Фемінізація трудової міграції компенсує нижчий рівень економічної активності жінок у приймаючих суспільствах і сприяє підвищенню зайнятості представниць місцевих середніх шарів, дозволяючи їм працювати завдяки розширенню можливостей працевлаштування нянею, домашньої робітницею, тощо.

Соціально-психологічна характеристика типового зовнішнього трудового мігранта включає його схильність до територіальної та соціальної мобільності, високу мотивацію до напруженої роботи і успіху, заробляння грошей і

заощаджень. Ці риси іноземних працівників обумовлюють позитивне для приймаючого суспільства поєднання їх продуктивності з постійним попитом на робочі місця.

Таким чином, за масштабами і структурою трудової міграції можна значною мірою судити про ніші, займані нею в приймаючій економіці. Відмінності в цих параметрах по країнам і історичних періодах багато в чому визначають конкретні особливості соціально-економічних наслідків імміграції.

Імміграційна політика всіх розвинених країн будується таким чином, щоб залучити в країну на постійну чи тимчасову роботу фахівців вищої кваліфікації. Визнано, що система підготовки та перепідготовки кадрів в силу своєї інертності не може забезпечити економіку потрібними їй працівниками в короткі терміни, а часом і просто безсила, коли мова йде про рідкісні, унікальних фахівців, талановитих вчених і т.д. Тому із загостренням світової конкурентної боротьби, що розгортається навколо наукомісткої продукції, переманювання зарубіжних умів (особливо з країн з економікою, що розвивається і перехідною економікою, а також менш розвинених західноєвропейських країн) стає одним з найефективніших її коштів.

«Витік мізків» розглядається як одна з форм перерозподілу ресурсів (в даному випадку - людських) на користь західних країн. Дійсно, індустріальні країни отримують колосальні вигоди від використання іноземних фахівців, економлячи на підготовці кадрів. На господарстві країн, що розвиваються "витік мізків» може позначатися вельми негативно. Масовий виїзд медперсоналу з цих країн, що спостерігався в останнє десятиліття, не дозволяє зробити значних кроків у сфері боротьби з хворобами, високою дитячою смертністю. У той же час у високорозвинених країнах сфера охорони здоров'я стає дедалі більше, досягнуті великі успіхи в галузі медицини - збільшується тривалість життя, різко знижено дитячу смертність. Відповідно зростає і потреба в медичному персоналі.

У Великобританії 13% медичного персоналу - вихідці з інших країн, половина зростання чисельності персоналу в останнє десятиліття забезпечувалася за рахунок іммігрантів.

Число висококваліфікованих фахівців, які в'їжджають в США, збільшується щорічно на 14%. Підраховано, що науковий персонал світу, що розвивається налічує 1,6 млн. Чоловік, з яких 400 тис. Працюють в індустріальних країнах.

Навчання іноземних студентів - одна з форм функціонування глобального ринку висококваліфікованої робочої сили. У розвинених країнах навчається близько 1,5 млн. Іноземних студентів. Лідером в цьому відношенні стали США - 0,5 мільйона осіб. Великий відсоток отримали вищу освіту і наукові ступені залишається в розвинених країнах. Майже половина іноземців, які стали докторами наук в США, осідає на їх території, особливо великий цей показник серед китайців (87%), індійців (82%).

Можна припустити, що країни, що втрачають найбільш талановитих молодих вчених, зазнають труднощів в економічному розвитку. У країнах, що розвиваються звужується обсяг інтелектуального капіталу, що може негативно позначитися на економічному зростанні.

Схема, за якою вважають за краще діяти молоді люди, орієнтовані на еміграцію, така: отримати вищу освіту в Україні, продовжити його за кордоном і, вже маючи відповідний диплом, залишитися там жити і працювати. Як показали результати опитування, проведеного через Інтернет, після закінчення навчання в зарубіжних університетах повернення на батьківщину планують лише 20-25% вітчизняних мігрантів.

По ряду спеціальностей (в першу чергу природно-наукових) не менше поширений виїзд безпосередньо з метою почати роботу за фахом, отриманим на батьківщині.

При аналізі зовнішньої трудової міграції необхідно використовувати багатовимірну модель. З огляду на, що в середовищі трудових мігрантів активно йдуть процеси внутрішньої диференціації, їх можна згрупувати в три основні напрями:

- стратифікаційних, що базується на тому, що в кожній спільності, групі, класі можна виділити різні шари (селяни, інженери, робочі);
- вікове, що виходить з положення про те, що цілісний процес соціалізації, індивідуалізації розмежовується на певні тимчасові етапи і відповідні їм вікові групи;
- субкультурне, що спирається на положення, що критерієм диференціації виступають відмінності тих чи інших груп за образом і стилем життя, характеру ціннісних орієнтацій і установок.

Вплив зовнішньої трудової міграції на зайнятість і безробіття корінного населення вже багато десятиліть знаходиться під пильною увагою в розвинених суспільствах, і судження про нього склалися вельми суперечливі. Широко поширена думка про його негативний характер, що нерідко використовується в якості одного з головних аргументів рестрекативної (обмеженої) імміграційної політики.

Однак численні дослідження свідчать, що вплив імміграції в цілому на ринок праці статистично значимо, а нерідко і позитивно. Разом з тим розглянутий ефект імміграції має диференційовані прояви, різняться в часі і просторі (по регіонах), серед різних етнічних і соціо професійних груп місцевого населення і багато в чому залежать від структурних параметрів імміграції. Досить показовими є результати дослідження, проведеного на початку 90-х років в США Е. Соренсен. Воно підтвердило малозначність і в той же час неоднозначність реакції знайти роботу й заробити основних етнічних груп корінного населення на збільшення чисельності іммігрантів різних категорій.

Вплив міграції на заробітну плату і зайнятість залежить від початкових умов на ринку праці і від числа і рівня кваліфікації допущених в країну трудящих-мігрантів. В принципі імміграція знижує заробітну плату місцевих працівників з таким же рівнем кваліфікації і, відповідно, погіршує структуру розподілу доходів. Але результати дослідження, отримані в Західній Європі, показують, що заробітна плата, як правило, не піддається тенденції до зниження, а вплив на зайнятість залишається невизначеною.

Міграція робить негативний вплив на рівень заробітної плати некваліфікованих працівників, але вона фактично може підняти реальну заробітну плату більш кваліфікованих в зв'язку зі збільшенням обсягу поставок продукції з сектора з низьким рівнем заробітної плати.

Майже однозначний висновок, що міститься в цілому ряді досліджень, полягає в тому, що будь-який негативний вплив імміграції на заробітну плату є незначним.

За даними одного з них, проведеного в 1995-му році в Німеччині і заснованого на даних вибіркової групи домашніх господарств, збільшення на 1% частки іноземних громадян в загальній чисельності населення надає невелику позитивну дію (0,6%) на рівень заробітної плати місцевих працівників. Заробітна плата висококваліфікованих місцевих працівників збільшується навіть ще вище - на 1,3%. Іноді вплив є негативним, але вкрай незначним і знаходиться в межах від -0,3% до -0,8%, хоча і при цьому робиться висновок про те, що заробітна плата місцевих трудящих, особливо висококваліфікованих працівників, дещо зростає. В цілому ряді розробок, проведених в США, міститься, як правило, висновок про те, що даний вплив є досить незначним - збільшення на 10% частки іммігрантів в регіоні знижує рівень заробітної плати місцевих працівників менш ніж на 1%, і часто цей показник наближається до нуля. В огляді публікацій, проведеному у Великобританії, був зроблений наступний висновок: «В

переважній більшості емпіричних досліджень визнається той факт, що в основному не спостерігається значного в статистичному відношенні впливу міграції на результати функціонування ринку праці»

Однак представляється очевидним, що заробітна плата зовнішніх трудових мігрантів в цілому нижче, ніж заробітна плата місцевих працівників. У більшості країн ЄС вища ймовірність того, що мігранти з країн, які не є членами спільноти, можуть згодом стати безробітними. Хоча ситуація в цій області може бути різною, картина свідчить про те, що ці відмінності обумовлені більш низьким рівнем освіти і кваліфікації частини іммігрантів. У Сполучених Штатах погодинна зарплата зовнішніх трудових мігрантів на 23% нижче рівня зарплати місцевих працівників, головним чином, через зростання концентрації перших з низьким рівнем освіти. Багато досліджень вже підтвердили той факт, що останні заробляють значно менше, ніж місцеві працівники, навіть після проходження контрольної перевірки професійної та галузевої кваліфікації, освіти і знання мови і т.д. .

Проте, як і раніше ведуться численні суперечки щодо того, чи є імміграція причиною зростання безробіття серед місцевого населення. Аналіз показує, що на мікрорівні і на рівні підприємств безумовно мають місце випадки витіснення працівників, коли підприємства займаються реструктуризацією та іноземні трудящі наймаються для того, щоб зайняти місця місцевих працівників, особливо більш літніх і менш кваліфікованих, які звільняються. Але навіть з урахуванням всіх економічних змін важко визначити, чи стає рівень безробіття серед місцевих працівників вище після імміграції, ніж він був до неї.

Якщо імміграція сприяє зростанню економіки, то вже важко говорити про те, що вона викликає зростання безробіття серед місцевих трудящих. В одному з досліджень взагалі не було встановлено зв'язку між безробіттям і зростанням числа прибуваючих мігрантів: в країнах, де приплив іммігрантів був найбільш

високим, безробіття часто залишалася на тому ж рівні або знижувалася. Дійсно, в деяких дослідженнях навіть наводяться дані про те, що імміграція привела до зростання зайнятості в результаті розширення виробництва. Допуск на ринок праці некваліфікованої іноземної робочої сили може, наприклад, привести до збільшення обсягу виробництва трудомістких товарів і до збільшення обсягу експорту, що сприяє підвищенню загального рівня зайнятості.

Такий характер ефекту імміграції пов'язаний з тим, що в одних випадках економічні мігранти, в силу своєї професії і кваліфікації, безпосередньо конкурують з місцевим населенням, а в інших - заповнюють ніші, комплементарні в виробничому процесі нішах корінних жителів. А малоістотний вплив імміграції в цілому на ринок праці можна пояснити його сегментуванням, що обмежує заміщення місцевих працівників іноземними, диференційованістю сфер зайнятості місцевих і іноземних працівників і високою територіальною мобільністю останніх.

Трудові мігранти концентруються, як правило, в деяких секторах економіки, які зазвичай не можуть залучити працівників з числа громадян країни через сезонний характер виробництва, великого числа дрібних виробників в досить конкурентної частини глобальної виробничого ланцюга, низького рівня розвитку технологій і високого рівня плинності кадрів на підприємствах.

Якщо сфери зайнятості висококваліфікованих мігрантів та місцевих жителів багато в чому збігаються, що посилює конкуренцію між ними, то у низькокваліфікованих працівників вони, навпаки, помітно різняться. Так, в США в сфері громадського харчування іммігранти зосереджені в ресторанах на нижчих посадах, тоді як корінні жителі - переважно в мережі «швидкого харчування»; в торгівлі: перші - в невеликих магазинах, другі - в супермаркетах; в будівництві: іноземці зайняті в ремонтно-реставраційному секторі, місцеві - в солідних фірмах.

Ця диференціація закріплюється особливою роллю, яку відіграють в зайнятості іммігрантів, особливо малокваліфікованих, їх мережі соціальних зв'язків і неформальні системи рекрутингу (набору кадрів) і професійного навчання. Концентрація мігрантів в галузях, вимогам яких відповідає їх кваліфікація і професійний досвід пояснюється багато в чому тим, що їх працевлаштування здійснюється завдяки родичам і знайомим. Подібний порядок найму має переваги і для підприємців, не тільки знижуючи їх витрати по рекрутингу та полегшуючи професійну підготовку: рекомендує бере на себе відповідальність за введення новачка в курс справи і навчання його елементарних операцій.

Близько 10% загальної зайнятості в США припадає на низькокваліфікований низькооплачувана праця, і цей сектор в значній мірі заповнюється іммігрантами, в тому числі нелегальними. Завдяки великому припливу іноземців пропозицію на ринку малокваліфікованої робочої сили постійно перевищує попит, що дає можливість роботодавцям не підвищувати заробітну плату і, відповідно, витрати виробництва. В результаті стримується зростання цін на вироблену продукцію, що робить її висококонкурентною на внутрішньому і зовнішньому товарних ринках. Вельми зручна для фірм (особливо в агробізнесі та будівництві) можливість гнучко регулювати чисельність зайнятих - буквально за кілька днів підприємці можуть значно збільшити число найманих працівників (наприклад, для збору фруктів або упаковки продукції) і також швидко скоротити його по завершенні робіт.

Все це робить працю іммігрантів досить цінним ресурсом для американської економіки.

Займаючи робочі місця, які є непривабливими навіть для раніше переселившись мігрантів, нові прибуваючі іноземці дають їм можливість при господарському підйомі перебиратися на кращі місця і більш динамічні сектора.

На відміну від корінного і раніше іммігрувавшого населення недавно прибувші мігранти виділяються набагато більшою регіональною мобільністю, готові на витрати, пов'язані з переїздами, і часто облаштовуються в тих районах, де краще перспективи зайнятості та заробітку. Тим самим нові трудові іммігранти сприяють мобільності робочої сили, її переливу з районів з незбалансованим ринком праці в більш благополучні, а також згладжування міжрегіональних відмінностей безробіття і заробітної плати, що особливо важливо при нинішньому послабленні внутрішніх міграцій.

К. Зіммерманн зазначає, що «імміграція підсилює гнучкість ринку праці та впливає на нього позитивно навіть при високому вихідному рівні безробіття. Не менш позитивно розцінює її Дж. Борхас: «Імміграція сприяє підвищенню ефективності ринку праці, завдяки чому економіка (США щорічно) може вигравати близько 10 мільярдів доларів».

Докладний огляд досліджень, що проводяться в США і Західній Європі, дозволив зробити висновок, що пряма, так само як і зворотний зв'язок між імміграцією, з одного боку, і економічним циклом і безробіттям, з іншого, зараз відсутній. Відповідно, іноземні робітники не виконують колись їм прочитав роль кон'юнктурного буфера при зростанні безробіття, оскільки вони звільняються майже в тих же пропорціях, що і місцеві працівники, зайняті в тих же галузях. Більш високе безробіття серед іноземців пояснюється їх дискримінацією, зосередженням в секторах, схильних до кон'юнктурних коливань (будівництві, комунальному господарстві, ресторанному та готельному бізнесі), відсутністю роботи у людей, які прибувають мігрантів тощо В останньому випадку вона, як правило, носить короткостроковий характер і відзначається головним чином в Західній Європі. Природно, серед некваліфікованих категорій мігрантів рівень безробіття вище, а тривалість її більше, ніж серед висококваліфікованих.

У довгостроковому плані з урахуванням вкладу імміграції в розвиток економіки її вплив на зайнятість оцінюється як позитивне. Серед зайнятого населення найбільш уразливі для заміщення новими іммігрантами некваліфіковані працівники, деякі раніше влаштувалися іноземці, а також жінки. Так, французькі дослідження 2000-х років показали, що винятком із загальних, несуттєвих і в цілому позитивних наслідків імміграції для ринку праці є негативний вплив уродженок африканських країн на зайнятість місцевих працівниць і їхні заробітки.

Вплив імміграції на заробітки виявляє ті ж тенденції, що і в сфері зайнятості, зачіпаючи в першу чергу структуру заробітків або їх відносну величину. Як зазначає Ж. Файоль, імміграція, будучи широко представленою некваліфікованими працівниками, підсилює дію загальної тенденції до падіння їх оплати щодо оплати кваліфікованих працівників і тим самим сприяє зростанню розриву в їх заробітках. Імміграція некваліфікованих працівників змінює розподіл доходів між різними факторами виробництва на користь капіталу і кваліфікованої праці, на шкоду некваліфікованої праці.

Аналогічно ефекту в сфері зайнятості, прибуття іммігрантів знижує винагороду заміщаються ними працівників і прибутковість інших виробничих факторів. Однак від подібного ефекту часом отримують вигоду не тільки патронат, а й певні, іноді дуже широкі верстви корінних жителів. Наприклад, в разі приїзду великої кількості іноземних лікарів відбувається падіння цін на медичні послуги, від чого програють місцеві доктори, але виграє населення в цілому.

Одночасно в результаті імміграції відбувається підвищення прибутковості комплементарних факторів. У 60-70-ті роки в Німеччині багато німців завдяки іноземним працівникам досягли більш високих професійних позицій і більш високих заробітків. Те ж саме можна сказати про Францію: від імміграції, в

цілому зробила позитивний вплив на заробітки місцевого населення, найбільш виграли кваліфіковані робітники, самостійно зайняті і висококваліфіковані фахівці-чоловіки.

Спираючись на світовий досвід вважаємо, що кваліфіковані легальні трудові мігранти, необхідні для економіки України, складають таку класифікацію:

- висококваліфіковані фахівці з унікальними знаннями (наприклад, фінансові топ-менеджери, інженери-носії нових технологій, фахівці та ін.). Вони затребувані як розвиваються російськими, так і іноземними компаніями, які вкладають свої інвестиції в економіку нашої держави;

- кваліфіковані працівники різних спеціальностей, дефіцит яких в даний час переживає український ринок праці (у зв'язку з не престижністю, низькою заробітною платою та умовами праці).

Таким чином аналіз стану зовнішньої трудової міграції дає підставу вважати, що:

- розвинені країни активно залучають іноземних працівників для підтримки високих темпів економічного розвитку;

- склалися світові центри притягання зовнішніх трудових ресурсів (країни ЄС, США, Канада);

- вплив зовнішньої трудової міграції на ринок праці статистично значимо, мало впливаючи в цілому на зайнятість, безробіття, заробітну плату корінного населення;

- трудові мігранти, як правило, концентруються в секторах економіки, неprestижних для населення країни;

- на даному етапі економічного розвитку галузей господарського комплексу країни вкрай необхідні висококваліфіковані і кваліфіковані працівники різних спеціальностей;

- доцільно доповнити існуючу класифікацію впливу зовнішньої трудової міграції на ринки праці відмінностями її за галузевим, професійного, демографічному ознаками.

Залучення іноземної робочої сили забезпечує:

- покриття дефіциту робочих кадрів на низькооплачуваних робочих місцях, на непрестижних видах робіт, заповнення ніш зайнятості у віддалених районах;
- поповнення місцевого та державного бюджетів, приплив додаткового капіталу для інвестування в економіку;
- можливість «обживання» малозаселених територій;
- підвищення конкурентоспроможності вироблених за участю іноземних працівників товарів внаслідок менших витрат виробництва, пов'язаних з більш низькою ціною робочої сили.

Дослідження, що проводяться зарубіжними вченими також свідчать, що вплив імміграції на динаміку економічного зростання можна оцінити як сприятливе. Згідно з розрахунками Дж. Борхаса, в США збільшення нетто-імміграції на 1% супроводжує підвищення темпів економічного зростання на 0,1 процентного пункту. За оцінками Уряду Великобританії, збільшення чисельності населення на 1% за рахунок імміграції може привести до зростання ВВП на 1,15 процентного пункту. Аналогічна ситуація і в Німеччині, де виявлена позитивна зв'язок з імміграцією таких процесів, як висхідна соціальна мобільність німецьких працівників і динамічний економічний ріст. Звідси був зроблений висновок, що у відсутності імміграції господарське розвиток йшло б набагато нижчими темпами або супроводжувалося більш високою інфляцією, або перекладом виробництва за кордон. Автори вважають останнє твердження, виходячи з аналізу економічних показників розвитку Німеччини перебільшеним, проте загальний ефект від залучення іноземних працівників безсумнівний.

Дійсно, залучення іммігрантів дозволяє розвиненим державам задовольняти попит на дешеву робочу силу, зайняту в непривабливих сегментах економіки, але одночасно виникає величезна кількість проблем. На територіях приймаючих країн утворилися великі етнічні анклави, представники яких досить активно претендують на зміну соціально-економічного і політичного статусу.

Аналогічно мігранти сприяють розширенню тіньової економіки, розвитку кримінальних структур. У 2010 році іноземці становили 27,7% чисельності ув'язнених французьких в'язниць. При цьому 46,7% - вихідці з країн Магрибу, 15,2% - іншої частини Африки, 8,9% - Азії, 3,5% - Америки, 25,2 - Європи.

Масштабна міграція громадян африканських і азіатських держав - носіїв іншої культури, релігій, способу мислення, освіти, загострила соціальні проблеми, поставила під загрозу національно-культурну своєрідність європейців, а останнім часом (в зв'язку з ростом ісламського екстремізму) - і безпеку держав (США, Великобританія, ЄС). Практично у всіх розвинених країнах ідея синтезу різноманітних культур змінилася прагненням до інтеграції мігрантів в європейське суспільство на умовах компромісу: з дотриманням їхніх громадянських прав в тому обсязі, в якому вони не вступають в протиріччя з національними інтересами і культурними традиціями приймаючих держав. За великим рахунком тільки перше покоління іноземних робітників може розглядатися як джерело дешевих трудових ресурсів. Їх діти прагнуть здобути освіту і піти з цього сегмента, де переважає попит на некваліфіковану робочу силу. Виникає потреба в нових переселенцях. Крім того, велика кількість іноземної робочої сили збільшує конкуренцію на ринку праці, зменшує його еластичність в умовах спаду економічної кон'юнктури.

Безумовно, розвинені країни вибудовують свою політику таким чином, щоб отримати максимальний ефект. Імміграція розглядається як засіб отримання не тільки трудових ресурсів, а й капіталу. Ряд з них (США, Канада, Нова

Зеландія) мають спеціальні квоти для в'їзду іммігрантів-інвесторів. Так, в США передбачена щорічна видача 10 тисяч віз для іммігрантів-інвесторів та членів їх сімей. Умовою отримання такої візи служить інвестування в економіку США не менше 500 тисяч доларів.

У Канаді, здійснюються програми так званої комерційної і інвестиційної імміграції на постійне місце проживання. В кінці 80-х - початку 90-х років в країну щорічно прибувало близько тисячі інвесторів, головним чином з Гонконгу, які вклали в економіку 6,5 мільярдів канадських доларів. А в 2000 році до цієї країни прибули 1390 зарубіжних інвесторів, кожен з капіталом не менше 800 тисяч канадських доларів. Австралія прийняла на постійне місце проживання в 2000-2001 роках 7250 інвесторів з капіталом понад 250 тисяч місцевих доларів у кожного. В силу подібних обставин підприємницька діяльність і самостійна зайнятість поширені серед багатьох етнічних груп іммігрантів набагато ширше, ніж серед місцевого населення. Так, в Канаді, за даними перепису населення 1991 року, частка самостійних працівників серед корінних жителів дорівнювала 7,6%, тоді як серед стороннього населення - 10,6% '. Виконуючи економічні функції, підприємницька діяльність іммігрантів грає і помітну соціальну роль, забезпечуючи робочими місцями не тільки їх співвітчизників, а й місцеве населення.

Крім вищеназваних заходів з регулювання зовнішньої трудової міграції час від часу для виведення з «тіні» людей, що знаходяться на території цієї чи іншої країни без документів і створюють численні проблеми для податкових і правоохоронних служб, проводяться «амністії», в ході яких мають місце роботи і які не скоїли злочинів незаконним мігрантам видаються офіційні дозволи на перебування. У США в 1986 році було видано 2,7 мільйона таких дозволів, між 1994 і 2000 роками ще 3 мільйони, і з 2000 по 2019 - ще близько 10 мільйонів.

Зараз вже очевидно, що проблема нелегальних іммігрантів не має простого рішення. Навіть найактивніші прихильники жорстких заходів визнають, що депортація кількох мільйонів чоловік неможлива ні з економічної, ні з політичної, ні з моральної точок зору. Безперервне нарощування поліцейських сил на кордоні (де і так вже стає дедалі більше контингент службовців, цілодобово патрулюють вертольотів, камер нічного спостереження та іншої складної техніки) також не може служити достатнім рішенням: по-перше, заходи з охорони кордонів досить дороги, по-друге, повністю перекрити потік нелегальних іммігрантів вони все одно не в змозі. Вихід адміністрація країни бачить в розробці програм гастербайтерів для малокваліфікованої робочої сили, легалізації вже проживаючих і працюючих на території країни, тощо.

Разом з тим паралельно відпрацьовуються напрямки подальшого контролю політики залучення зовнішніх трудових ресурсів. Наявність сотень тисяч іноземців на території Сполучених Штатів стала розглядатися і з точки зору національної безпеки. Американський уряд вважає, що надмірне присутність громадян інших держав у високотехнологічних галузях, від яких багато в чому залежить обороноздатність країни, небажано, і закликав шляхом проведення широкомасштабних програм підготовки домогтися заміщення іноземців американськими фахівцями. Такі висловлювання офіційних осіб посирили вже виникли в суспільстві негативні почуття до іноземців. Результатом стало «безпрецедентне», за словами представника Комісії з рівних можливостей зайнятості, число випадків расової дискримінації на ринку праці. Все це викликає серйозну заклопотаність у ділових і наукових колах, де вважають, що відтік іноземних фахівців може завдати серйозної шкоди економіці. Забезпечити в короткі терміни американські компанії місцевими кадрами, звільнивши при цьому всіх іноземців, абсолютно нереально.

Разом з тим, переїжджаючи в ту чи іншу країну, іноземні трудові мігранти згодом утвердившись у своєму статусі, як правило, домагаються дозволу на возз'єднання з сім'ями, активно впливаючи особливо в перші роки на демографічну ситуацію. Окремі дослідники, наприклад англійський вчений Дж. Тапінос вважає, що цей вплив несуттєвий. Однак міжнародні джерела нерідко свідчать про зворотне. Так, в Швейцарії на сім'ї іноземців припадає 23% всіх новонароджених дітей, у Великобританії - понад 15%, в Німеччині - понад 10%, що помітно вище частки іноземців у чисельності населення цих країн. У перші роки після переселення іммігрантів рівень народжуваності у них помітно вище, ніж серед корінного населення. Наприклад, у турків, порівняно недавно перебравися до Італії, він в два рази вище, ніж у самих італійців (хоча з часом, у міру інтеграції і засвоєння соціальних стандартів приймаючого суспільства ці відмінності поступово стираються).

Хоча в західних країнах періодично виникають тимчасові і сезонні нестачі некваліфікованого персоналу, необхідного для виконання важких, брудних, небезпечних і низькооплачуваних робіт, від яких відмовляються місцеві жителі, основний дефіцит найманої праці відчувається в групах висококваліфікованих фахівців технічного профілю і кваліфікованих робітників середнього рівня.

Крім переміщення людських ресурсів з країн, що розвиваються в розвинені існує ще безліч потоків: між країнами, що розвиваються, між розвиненими, в рамках економічних союзів. При цьому одна і та ж країна (регіон) може бути одночасно і донором і реципієнтом. Так, західноєвропейські країни активно беруть робочу силу з країн Східної Європи та Азії, паралельно їх власні громадяни активно виїжджають в США. Те ж можна сказати про Канаду, ряді азійських країн.

Проведені авторами дослідження дозволяють стверджувати, що:

- міграційні процеси перестали бути частиною тільки внутрішньої економічної політики. Новий характер зовнішніх трудових міграцій потребує розвитку системи управління нею, вдосконалення національного міграційного законодавства, його кореляції з міжнародним правом, наукового переосмислення досвіду України;

- сучасні проблеми в сфері міграції збільшуються відсутністю системи обліку і побудови на цій основі прогнозів. Зростає необхідність застосування до зовнішньої трудової міграції механізмів регулювання внутрішньої;

- імміграція залишається єдиним механізмом деякої стабілізації чисельності населення країни і її трудових ресурсів, у зв'язку з чим необхідні додаткові заходи щодо підвищення ефективності її регулювання.

1.3 Система контролю і регулювання руху кадрів

Удосконалення регіональної системи регулювання руху і використання трудового потенціалу зовнішньої трудової міграції має стати, на нашу думку, одним з напрямків активної політики в галузі забезпечення країни необхідними трудовими ресурсами.

У загальноприйнятому понятті система як така - основна категорія загальної теорії систем, системного підходу до управління. Буквальне значення в перекладі з грецького - «ціле, складене з частин». Тому під нею зазвичай розуміється комплекс елементів, що знаходяться у взаємодії, «організоване безліч структурних елементів, взаємопов'язаних і виконують певні функції», «сукупність взаємопов'язаних елементів (предметів, явищ, поглядів, принципів, знань), що представляють собою цілісне утворення, єдність», « набір або комплекс пов'язаних між собою або взаємозалежних об'єктів, які утворюють складну єдність, ціле, що складається з частин, розташованих впорядковано

відповідно до якоїсь схемою чи планом »,« певний порядок в діях ». Будь-яка система, в тому числі система регулювання руху і використання трудового потенціалу зовнішньої трудової міграції, характеризується не тільки наявністю зв'язків і відносин між утворюють її елементами, але і нерозривним єдністю з зовнішнім середовищем, у взаємодії з якою система проявляє свою цілісність. Ієрархічність, багаторівневість, структурність - властивості не тільки будови, морфології системи, але і її поведінки: окремі рівні системи обумовлюють певні аспекти її поведінки, а цілісне функціонування виявляється результатом взаємодії всіх її сторін і рівнів. Виходячи з цього, дана система в нашій уяві є сукупністю, кооперацією зусиль, форм співпраці, напрямків впливу на міграційну ситуацію та включає підсистеми:

- аналізу та прогнозування ситуації на регіональному ринку праці для виявлення потреби у зовнішніх трудових мігрантів;
- інформаційного обслуговування даної категорії громадян;
- надання сприяння в працевлаштуванні у випадках потреби у вторинному робочому місці або розриву з яких-небудь причин трудових відносин з роботодавцями;
- обґрунтування заявок на необхідне число громадян зазначеної категорії;
- контролю за прибуттям і зайнятістю іноземних працівників.

Окремо в складі загальної системи, на нашу думку, повинна виступати підсистема надання сприяння добровільному переселенню в регіон співвітчизників, які проживають за кордоном. В цьому випадку приїжджають однозначно необхідно надання пільг, пов'язаних з облаштуванням на новому місці і зайнятістю. У плані працевлаштування - це все ті види послуг, які мають росіяни, які стосуються категоріям населення, що зазнає труднощі при підборі робочих місць. Пропонується встановити квотування робочих місць для прибуваючих на період до 3-х років з дня приїзду. Вважаємо, що це оптимальний

термін, протягом якого, згідно опитування проведеного іноземними вченими, населення зможе адаптуватися до нових умов проживання і зорієнтуватися професійно.

Таким чином основна мета системи регулювання зовнішньої трудової міграції - ефективне використання трудового потенціалу іноземних працівників і прибувають співвітчизників на підприємствах і в організаціях регіонів і зниження за рахунок цього завдається шкоди економіці від нестачі національних кадрів, в першу чергу кваліфікованих.

Звідси сутністю даної системи є цілеспрямований вплив саме на потоки зовнішніх трудових мігрантів. Вона передбачає як попереджуючий, так і ситуаційний практичний характер. Ми вважаємо, що її розвиток є комплексом додаткових заходів і гарантій правового, організаційного, соціального, економічного характеру, спрямованих на забезпечення єдності дій з метою підтримки оптимального рівня і кількості зайнятості мігрантів, які забезпечують більш ефективне функціонування економіки і попередження напруженості у відносинах між корінними і прибулими громадянами.

Від інших систем вона відрізняється тим, що будується з урахуванням особливостей об'єкта регулювання.

Системний характер впливу на показник зовнішньої трудової міграції вимагає аналогічного ж підходу до дослідження систем подібного виду і до організації їх функціонування.

Системний підхід передбачає розгляд об'єкта як єдиного цілого, з урахуванням всіх взаємозв'язків, чітке виділення цілей і завдань системи, підпорядкування локальних завдань окремих підсистем єдиної мети системи, всебічне врахування всіх факторів, що обумовлюють рішення проблеми.

Регулювання ж системи, в тому числі соціальної, якою є і розглянута нами - це цілеспрямований вплив на неї, що забезпечує стабільність і ефективність її

функціонування. Дана система - невід'ємний елемент загальної системи управління країною, регіоном.

Системний підхід служить також методичною основою системного аналізу, процедури і методи якого якраз і спрямовані на пошук і висунення альтернативних варіантів вирішення (пом'якшення) тієї чи іншої проблеми (в даному випадку проблеми зовнішньої трудової міграції), виявлення основних факторів і масштабів невизначеності по кожному з варіантів (альтернатив) і зіставлення (експертну оцінку) альтернатив по найбільш актуальним критеріям ефективності. Таким чином, мета системного аналізу - допомогти органу управління, керівнику, який приймає рішення, у виборі курсу дій шляхом систематичного вивчення основних цілей організації, кількісного порівняння (там, де це можливо) витрат, ефективності і ризику, пов'язаних з кожною з альтернатив політики або стратегії досягнення цілей, а також формулювання додаткових альтернатив, якщо це визнається бажаним. Розширення сфери застосування зазначеного аналізу тісно пов'язане з поширенням програмно-цільового підходу до регулювання, при якому спеціально для вирішення важливої проблеми розробляється програма, формується організація (установа або система установ) і виділяються необхідні матеріальні ресурси. Найважливіші принципи системного аналізу зводяться до наступного: процес прийняття рішень повинен починатися з виявлення і чіткого формулювання кінцевих цілей; необхідно розглядати всю проблему як ціле, як єдину систему і виявляти всі наслідки і взаємозв'язки кожного приватного рішення; необхідні виявлення і аналіз можливих альтернативних шляхів досягнення мети; мети окремих підрозділів не повинні вступати в конфлікт з цілями всієї організації (і відповідної програми). Виділяють такі його аспекти, як компонентний, структурний, функціональний, інформаційно-комунікативний, генетичний (історичний) та інтеграційний.

Системний підхід до управління будь-яким об'єктом передбачає виділення і взаємозв'язок наступних складових (елементи системи управління):

- визначення цілей керуючої системи і встановлення їх ієрархії;
- виділення об'єкта і суб'єкта (суб'єктів) управління;
- формування системи відповідно до функцій (загальними) управління, що відображають стадії управлінського процесу (прогнозування, планування, організація, регулювання, облік, аналіз, контроль і стимулювання (мотивація);
- формування управлінських підсистем, структурування системи за цільовими, функціональним або інших підсистем і рівнями;
- розробка механізму і методів управління;
- розробка управлінських технологій;
- створення організаційної структури управління системою;
- забезпечення системи (кадрове, фінансове, технічне).

У загальному сенсі регулювання зовнішньої трудової міграції властиві ті ж риси і елементи, специфічні же риси його визначаються об'єктом.

Функції даної системи адекватні загальних функцій управління, приватні ж її функції виходять зі специфічних особливостей об'єкта (стан руху іноземних працівників):

- цілепокладання - вибір цілей, стратегій, прогнозування, що забезпечує підвищення ефективності застосування праці зовнішніх трудових мігрантів;
- планування, що включає розробку програм сприяння розвитку міграційних процесів (імміграції) та ефективному використанню їх праці та механізму реалізації тощо.;
- організація, яка полягає у формуванні оптимальних структур, відповідальних за реалізацію державної міграційної політики, раціональний розподіл обов'язків і повноважень, залучення додаткових структур, які розширюють можливості регулювання зовнішньої трудової міграції;

- координація, тобто забезпечення синхронності дій учасників системи, в тому числі управління взаємовідносинами з роботодавцями з прийому та працевлаштування іммігрантів, створення необхідних умов праці;

- контроль - облік, оцінка та коригування діяльності складових системи для забезпечення виходу на задані параметри по включенню зовнішніх трудових мігрантів в сферу економічної діяльності.

Механізм системи регулювання зовнішніх міграційних процесів спирається на такі передумови:

- правове забезпечення (законодавчі та інші нормативні акти, що регламентують порядок і умови залучення трудових мігрантів, їх перебування в країні, встановлення квоти на залучення іноземних працівників за пріоритетними професійно-кваліфікаційних групах);

- організаційне забезпечення (інформаційне обслуговування за місцем постійного проживання, сприяння в переїзді до місця роботи);

- соціальні гарантії (свобода пересування іноземних громадян в межах України, а для переселяються в Україну співвітчизників, які проживають за кордоном - компенсація витрат на переїзд до майбутнього місця роботи, виплата одноразової допомоги на облаштування, на отримання щомісячної допомоги при відсутності доходу від трудової, підприємницької діяльності на термін до 6 місяців);

- економічні заходи (бюджетна політика, податкова система, ставки за кредит, фінансування народногосподарських пріоритетів, державні замовлення).

Якщо управлінські дії в цілому спрямовані на знаходження рішень за допомогою виявлення та відбору альтернатив, що детермінують заходи управлінського впливу і контроль за ходом виконання, то регулювання руху і зайнятості зазначеного контингенту, забезпечує регулюючий вплив на всі його

етапи з метою найбільш ефективного включення їх в економічні процеси України.

Вдосконалення даної системи регулювання сприяють:

- регулярний моніторинг ринку праці, виявлення потреб в іноземних працівниках;

- обов'язкова профорієнтація з урахуванням тендерних особливостей (для переїжджаючих співвітчизників з-за кордону);

- постійне розширення інформування населення інших країн про затребувані на ринку праці України професії, спеціальності, в тому числі для зайнятості іноземними працівниками;

- розвиток організаційних форм, що сприяють більш повному використанню праці іноземних працівників.

У числі найважливіших завдань по залученню зовнішніх трудових мігрантів у відповідності до потреб демографічного та соціально-економічного розвитку значаться:

- сприяння добровільному переселенню співвітчизників, які проживають за кордоном, на постійне місце проживання в Україну, а також стимулювання повернення в Україну емігрантів, раніше виїхали за кордон;

- залучення в Україну кваліфікованих іноземних фахівців, у тому числі випускників українських вузів, на постійне місце проживання, молоді із зарубіжних країн для навчання і стажування в Україні з можливим наданням переваг в отриманні українського громадянства після закінчення навчання;

- вдосконалення міграційного законодавства України в частині подальшої лібералізації порядку отримання громадянства категоріями мігрантів, необхідних країні за віковими та професійно-кваліфікаційним критеріям;

- розробка заходів соціально-економічного характеру щодо підвищення міграційної привабливості територій, в яких відбувається відтік населення і які мають пріоритетне значення для національних інтересів;

- створення умов для інтеграції іммігрантів в українське суспільство.

Є приклади, коли переселення співвітчизників, що проживають за кордоном, планується на проблемні в соціальному плані території, де немає реальних можливостей їх працевлаштування та забезпечення навіть тимчасовим житлом. Відсутність належної проробки в проектах регіональних Програм питань обґрунтованого прогнозування соціально-економічного розвитку територій та потреби в трудових ресурсах тягне подальшу міграцію репатріантів. У цих умовах штучне працевлаштування переселених співвітчизників, їх позачергове забезпечення житлом на тлі проблем, що накопичилися в регіонах проблем в цій галузі може викликати негативне сприйняття заходів, що проваджуються державними органами.

Все це підтверджує необхідність вбудовування міграційних процесів в єдину систему планування і прогнозування соціально-економічного розвитку України на довгостроковий період.

2. ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ФАКТОРА АКТИВІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

2.1. Сутнісні характеристики інтернаціоналізації міжнародного співробітництва в системі вищої освіти.

На початку дев'яностих років ХХ століття Україна стала на шлях демократизації та розвитку цивілізованих ринкових відносин. Кардинальні зміни торкнулись усіх сфер суспільного життя, включаючи сферу освіти. Українська вища освіта з'явилася на світовій науковій арені зі своїм історично накопиченим досвідом, традиціями і досягненнями. Українські заклади вищої освіти вийшли на світовий ринок освітніх послуг і вступили у закономірну конкуренцію.

Міжнародне співробітництво – це історично обумовлене і суспільно необхідний зміст взаємодії країн і націй для спільного досягнення взаємовигідних результатів. Воно має різноманітні організаційні форми залежно від сфери та специфіки спільної діяльності. Пошук найбільш прогресивного, оптимального й актуального спонукує науковців за кордоном і в Україні встановлювати ділові контакти та вигідно використовувати надані можливості.

Вісімдесяті і дев'яності роки ХХ століття стали періодом активної діяльності закладів вищої освіти у Західній Європі і США на шляху апробації та впровадження різних міжнародних програм співробітництва. Це дозволило їм виробити концепції інтернаціоналізації освіти і концепції науково-освітньої кооперації в умовах глобальної конкуренції та створення глобального інформаційного простору.

В умовах глобалізації, європеїзації соціально-економічних процесів та явищ зростає значення освітньої міграції як важливої, інтелектуальної за змістом форми міграційних переміщень населення. Інтернаціоналізація вищої освіти

створює передумови для поступового входження в цивілізоване русло освітньої міграції, у тому числі академічної мобільності студентів, викладачів, молодих учених, що створює можливості для розвитку особистості, посилення співпраці науковців та наукових установ на міжна-родному рівні і в межах України, покращання якості вищої освіти і дослідницької діяльності.

Інтернаціоналізація – це розширення двосторонніх та багатосторонніх зв'язків і контактів між навчальними закладами різних країн на основі рівноправного і взаємовигідного співробітництва. Її мета – підвищення ефективності освітньої і науково-дослідної роботи [4].

Основними тенденціями в процесі інтернаціоналізації вищої освіти є зростання освітньої міграції, що об'єднує переміщення студентів, аспірантів, докторантів, стажерів до місцезнаходження навчальних закладів із метою обміну знаннями, досвідом. За своєю сутністю освітня міграція передбачає тимчасове перебування на території, де розташований обраний заклад освіти.

Розширенню кордонів освіти сприяють програми міжнародного обміну студентами та викладачами, представництва фондів організацій в Україні, які регулярно повідомляють про конкурси проектів на одержання грантів.

Так, студенти і викладачі вищих навчальних закладів України беруть участь у міжнародних програмах обміну та стажування, конкурсах на одержання грантів, які проходять за фінансової підтримки Посольства Сполучених Штатів Америки в Україні, німецької служби DAAD, Посольства Республіки Польща в Україні й представництв польських фондів, представництва Європейської комісії в Україні, міжнародних фондів.

Дуже популярними і поширеними є міжнародні програми обміну ERASMUS, SOCRATES, а також програми ім. Фулбрайта. Участь у програмах здійснюється на конкурсній основі, головний приз - навчання в університеті або

коледжі; читання лекції або проведення дослідження для викладачів із ученим ступенем.

Якісна освіта, що відповідає вимогам науково-технічного, соціального й економічного розвитку суспільства, розглядається передовими країнами в якості основного змісту забезпечення економічного зростання і підвищення якості життя. Сфера міжнародної освіти є видом, індустрії державного регулювання, яка швидко розбудовується, індустрії, що дає істотні економічні вигоди державі.

Громадяни України на тлі затяжної економічної кризи і браку бюджетного фінансування сфери освіти спостерігалася еміграція видатних українських учених, суспільних діячів, спортсменів та інших фахівців. Цей феномен за назвою «відтік мізків» був обумовлений дуже низьким рівнем оплати праці, бюрократичними перепонами для реалізації ідей і розробок вітчизняних учених, недооцінюванням творчих здібностей українських фахівців. Багато талановитих українських фахівці досягли успіху за кордоном, реалізуючи свої знання й уміння, які колись були придбані у стінах українських закладів освіти.

На шляху розвитку міжнародних зв'язків у сфері вищої освіти зустрічається низка перешкод, викликаних політичними, економічними та соціокультурними відмінностями країн. Непрості політичні відносини між країнами впливають не лише на характер економічної співпраці, але й виявляються у зменшенні або збільшенні кількості студентських і викладацьких обмінів, які спонсоровано і підтримано урядовими джерелами.

Зміна законодавчих нормативів та якісне удосконалення правового механізму державного регулювання для діяльності ЗВО стимулює або гальмує розвиток нових освітніх послуг. Законодавчі пробіли і перепони в галузі митного регулювання товарообміну між закордонними і вітчизняними вишами не сприяють взаємовигідним контактам між ними.

Гострі економічні проблеми, що стоять перед українськими державними ЗВО загалом, продовжують впливати на обсяги викладацьких і студентських обмінів, фінансування власних програм міжнародного співробітництва. Економічна ситуація в країні впливає як на ступінь державного регулювання міжнародною освітньою діяльністю ЗВО, так і на компанії, що надають робочі місця випускникам цих закладів освіти.

Відмінності у навчальних планах, стилях і методах викладання, а також відмінності у житло-побутових умовах для іноземців, що навчаються в українських вишах, впливають на ступінь переваги щодо вибору навчального закладу закордонними студентами.

Статистика свідчить, що кількість українських студентів, які бажають отримати освіту або взяти участь в програмах за академічним обміном з університетами США та Західної Європи, значно вища, ніж закордонних студентів з розвинених країн, котрі бажають отримати вищу освіту в Україні. Інтерес українських викладацьких кадрів і студентів до закордонних стажувань в Європі, США або Австралії продовжує спонукувати їх брати участь у численних освітніх програмах з обміну. Кількість освітніх агентств, що пропонують послуги з організації навчання за кордоном та працевлаштування, зростає не лише у великих містах, але й у регіонах. Особливо цінується освіта, що готує висококваліфікованих фахівців з високою мотивацією до праці, конкурентоспроможних на сучасному ринку праці і таких, що володіють високою професійною мобільністю. За даними статистики, кількість іноземних студентів, що одержують вищу освіту за кордоном, з 920 тис. осіб у 2000 році зросла до 1 млн 550 тис. осіб у 2017 році [42].

На думку українських дослідників, світове співробітництво у сфері вищої освіти «покликане вирішувати низку актуальних завдань, а саме: дотримання відповідності змісту і рівня вищої освіти потребам економіки, політики,

соціокультурної сфери суспільства; вирівнювання рівня підготовки фахівців у різних країнах і регіонах; зміцнення міжнародної солідарності та партнерства у сфері вищої освіти; спільне використання знань та навичок в різних країнах і на різних континентах; сприяння розвитку ЗВО, особливо в країнах, що розвиваються, зокрема за допомогою фінансування міжнародними фондами; координація діяльності освітніх закладів з метою розвитку вищої освіти; стимулювання загального підвищення гнучкості, охоплення і якості вищої освіти, що сприяє усуненню причин «відтоку мізків»; підвищення конкуренції наукових шкіл і освітніх систем у комбінації з академічною солідарністю та взаємодопомогою» [39].

Важливу роль у системному розширенні міжнародних науково-педагогічних контактів українських ЗВО відіграє взаємодія з міжнародними організаціями, фондами та програмами у сфері освіти і науки. Істотно зросла кількість прямих договорів із закордонними університетами, розташованими в багатьох країнах світу. Підписано значну кількість двосторонніх міжурядових договорів про співробітництво з вищими школами зарубіжних країн [78]. **«Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року»**, схвалена Указом Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013, підкреслює необхідну і важливу роль самої держави, що покликана забезпечувати «інтеграцію української системи освіти у світовий освітній простір з урахуванням вітчизняного досвіду і традицій, активний вихід на ринок освітніх послуг, широку участь навчальних закладів і педагогів в освітніх програмах міжнародних організацій і співтовариств» [46].

Очевидним є об'єктивно існуюче загальне протиріччя між потенційними можливостями і зацікавленістю вітчизняних вишів розширювати, нарощувати міжнародні контакти із закордонними закладами освіти й труднощі, пов'язані зі здійсненням комплексного та взаємовигідного співробітництва в сучасних

умовах. До того ж необхідно не лише співвідносити витрати і вигоди від міжнародного співробітництва, але й урахувати доцільність впровадження закордонних інноваційних технологій в українські ЗВО.

Розвиток в Україні міжнародного співробітництва ЗВО на широкомасштабній і взаємовигідній основі був би неможливим без розвитку ринкових економічних відносин і формування ринку освітніх послуг. Характер зовнішнього ринкового середовища суттєво впливає на вищу освіту і відображається на обсягах державного фінансування та оподаткування ЗВО, ціноутворенні в державному секторі вищої школи, розмірах заробітної плати та стипендій [5]. Турбота про престиж ЗВО і затребуваність його випускників-фахівців стало актуальним завданням самого закладу освіти в сучасних умовах. При цьому конкурентна боротьба за споживача на ринку освітніх послуг досягає довгострокових цілей тоді, коли здійснюється шляхом підвищення якості освітніх послуг і своєчасного реагування на запити потенційних споживачів [43]. Оскільки на українському ринку освітніх послуг пропозиція кваліфікованої робочої сили перевищує наявність робочих місць, конкуренція, що виникає між ЗВО, змушує їх боротися за залучення абітурієнтів за допомогою розробки унікальних освітніх програм, відкриття нових спеціальностей, оснащення й інтенсифікації навчального процесу, а також мінімізації плати за навчання. Становлення ринкових відносин у галузі освіти дозволило ЗВО здійснювати виробничу практику і працевлаштовувати своїх випускників за допомогою прямих контактів з компаніями-наймачами [8, с. 20].

Через привабливість трудового ринку США, Канади, Західної Європи для фахівців високого класу та можливості реалізувати себе на більш вигідних умовах деякі видатні діячі української освіти і науки змінили місце свого проживання та професійну діяльність. Брак висококваліфікованих кадрів у ЗВО негативно позначається на діяльності його підрозділів та якості підготовки

фахівців. На тлі розвитку академічної мобільності і збільшення міжнародних контактів із закордонними освітніми та науковими установами виникає необхідність у створенні оптимальних умов роботи для творчих педагогів і вчених, які безпосередньо беруть участь в міжнародних проектах. Це певною мірою знижує ризик кадрової плинності як негативного явища.

Українські підприємства все частіше стикаються з проблемами плинності кадрів, від сутності достатньої кількості персоналу з необхідними кваліфікаційними навичками, втрати науково-технічних кадрів тощо, а від так, проблема кадрової безпеки подальшого розвитку набуває загрозливих масштабів.

Суттєвий вплив на загострення даної проблеми в останні роки має і активізація трудової міграції. Так, за даними Міністерства закордонних справ України, кожного року з країни закордон виїжджає близько 1 мільйона громадян [7]. Україна має найвищий рівень плинності кадрів в Європі – за рік кожен п'ятий робітник звільняється і через це українські компанії вже зараз називають дефіцит кадрів критичним. Погіршує ситуацію активне переманювання та залучення робітників з України іншими державами. У найближчі роки за оцінками експертів [1] міграційні процеси з України навіть посиляться за рахунок високого попиту на кваліфіковану робочу силу в країнах Східної Європи та окремих країнах Західної Європи.

Масштаби та прогнозовану динаміку міграційних процесів на фоні погіршення демографічної ситуації слід розглядати як найвагомішу загрозу кадровій безпеці підприємств та економічній безпеці держави, що проявляється, в тому числі, у зниженні темпів економічного зростання.

Основу міграційного потоку складають висококваліфіковані робітники, інженерно-технічний персонал, які не мають можливості працевлаштування на українських підприємствах з належним рівнем оплати праці. Однак питання

забезпечення кадрової безпеки на підприємствах значною мірою визначаються загальнодержавною політикою в сфері заробітної плати, соціального захисту, освіти та пенсійного забезпечення.

Саме тому, дослідження питань кадрової безпеки є важливими як на рівні підприємств, що дозволить визначити ключові проблеми та визначити цільові орієнтири розвитку їх кадрової політики, такі на рівні держави, оскільки вирішення даної проблеми потребує розробки та реалізації зваженої державної політики у сфері демографії, щодо розвитку ринку праці тощо

На сучасному етапі розвитку економіки кадрова безпека відіграє значну роль у системі економічної безпеки та держави в цілому. Саме кадровий інтелектуальний потенціал в умовах інноваційної економіки відіграють особливу роль у розвитку ЗВО.

Кадрова безпека – сукупність управлінських заходів, пов'язаних з ефективним формуванням та використанням кадрового потенціалу з метою забезпечення та підтримки економічної стійкості діяльності ЗВО.

Провідні українські виші, відомі своїм високим рівнем професійної підготовки і очевидними досягненнями у галузі фундаментальних наук, значно активізували свої міжнародні контакти у дев'яності роки минулого століття за сприяння міжнародних організацій країн Західної Європи і США, що стало причиною створення спеціальних програм підтримки міжнародного співробітництва з Україною.

Крім розвитку міжнародного співробітництва з країнами далекого зарубіжжя у сфері вищої освіти, сьогодні важливого значення в міжнародній діяльності української вищої школи набуває розвиток співпраці з державами Співдружності Незалежних держав (далі – СНД) та країнами Балтії, які є потенційними економічними партнерами і можуть принести істотні економічні вигоди для української економіки. Українські ЗВО не в останню чергу впливають

на міжнародне становище за допомогою підготовки фахівців зі знанням специфіки ведення бізнесу в країнах близького зарубіжжя. Ці країни багаті не лише природними, але й інтелектуальними ресурсами, які потрібно поєднувати задля досягнення не тільки соціально-економічної вигоди для громадян цих країн, але і їхнього мирного співіснування.

Закон України «Про вищу освіту» узагальнює колишні законодавчі норми щодо міжнародної та зовнішньоекономічної діяльності закладу вищої освіти. ЗВО має право здійснювати міжнародне співробітництво у сфері вищої, післядипломної та додаткової освіти, наукової і (або) науково-технічної, викладацької та іншої діяльності відповідно до українського законодавства і міжнародних договорів України. Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації громадян іноземних держав у вишах України, викладацька та науково-дослідницька діяльність українських громадян за кордоном здійснюються на основі міждержавних угод, а також за прямими договорами, укладеними закладами вищої освіти з іноземними юридичними особами, зокрема навчальними закладами або з іноземними громадянами [43].

Саме своєчасні і виправдані законодавчі постанови та відомчі приписи, що регламентують міжнародну діяльність, дають позитивні результати.

Українські дослідники в галузі міжнародного академічного співробітництва Зорніков І. Н. і Волкова Л. П. проаналізували міжнародну діяльність низки українських вишів в умовах становлення громадянського суспільства. Ними було відзначено зміни і підкреслено активізацію міжнародних контактів.

По-перше, змінилися принципи і пріоритети набору іноземних студентів в українські ЗВО. На практиці реалізується принцип відкритості української системи освіти для всіх громадян інших країн, незалежно від їхнього підданства, політичних поглядів, віросповідання тощо. Навчання іноземних студентів

перестало бути політизованим, а акцент змістився у бік спеціальної підготовки [124]. Важливого значення набуло рекрутування іноземних громадян, здатних навчатися на контрактній основі і на відповідному академічному рівні.

По-друге, змінилося впровадження професійного навчання іноземних громадян в українських навчальних закладах. Воно усе більше здійснюється на основі загальносвітових досягнень науки і техніки, що полегшує іноземним випускникам подальше працевлаштування і роботу [178]. Також було досягнуто успіхів в галузі методичної роботи з викладання української мови на підготовчих курсах. Іноземні абітурієнти можуть проходити підготовку в одному з провідних українських закладів вищої освіти, а потім навчатися в іншому навчальному закладі за обраною спеціальністю.

По-третє, українські ЗВО отримали широку автономію в зовнішніх зв'язках, виборі закордонних партнерів, визначенні обсягів і форм реалізації академічних обмінів, у вирішенні питань навчання іноземних студентів [27]. Академічна мобільність і нові легітимні повноваження, надані українським вишам, сприяли активному розвитку міжнародної діяльності, що здійснюється спільно і безпосередньо із закордонними закладами освіти та організаціями.

По-четверте, інтернаціоналізація інформаційного простору на основі Інтернету розширила межі наукової діяльності українських учених і викладачів. Вони дедалі частіше беруть участь в міжнародних симпозиумах і конференціях, розміщують свої публікації і доповіді в Інтернеті, ведуть електронне листування із закордонними колегами. [32] Це дозволяє обмінюватися ідеями, знаходити закордонних партнерів для взаємовигідних ділових зв'язків, мати доступ до світових інформаційних джерел та баз даних.

По-п'яте, впровадження міжнародних освітніх програм разом із закордонними ЗВО-партнерами на базі українських закладів вищої освіти набуло

поширення, зокрема у великих містах країни, де зосереджені представництва іноземних фірм і транснаціональних корпорацій, що вийшли на ринок України.

По-шосте, виникли нові форми державного регулювання і координації міжнародних зв'язків вишів, які знайшли своє втілення у створенні регіональних центрів міжнародного співробітництва ЗВО [50]. Діяльність регіон-центрів міжнародного співробітництва ЗВО дозволяє об'єднувати зусилля з добору контингенту студентів у зарубіжних країнах, обмінюватися професорсько-викладацьким складом і підвищувати кваліфікацію фахівців-міжнародників, розширювати інформаційну взаємодію закладів вищої освіти, тісніше співпрацювати з регіональною адміністрацією при вирішенні завдань соціально-економічного розвитку регіону.

На думку українських дослідників, ринкова складова сучасного етапу розвитку міжнародних зв'язків університетів виявляється у наступному:

- платне навчання іноземних студентів стало домінуючою складовою міжнародних обмінів;
- платне навчання іноземних студентів стало стратегічним напрямом діяльності університетів, що дає вагомі економічні вигоди;
- рекламна діяльність, університетські виставки і ярмарки, набули активного розвитку;
- конкуренція і боротьба за ринки між університетами стали очевидними явищами.

Здійснення державного регулювання повномасштабним міжнародним співробітництвом, що відбиває в собі загальні тенденції розвитку освіти у ХХІ столітті, немислимі без активної підтримки держави, продуманої політики керівництва ЗВО та зацікавленості учасників. Провідні українські виші продемонстрували за роки реформ свою готовність адаптувати свої навчальні

програми і розробляти нові для отримання визнання з боку провідних закордонних ЗВО, активно брати участь на світовому ринку освітніх послуг.

Сьогодні Україні потрібна своя еліта в природничо-наукових, гуманітарних та інженерно-технічних галузях для забезпечення належного рівня національної безпеки. Вища освіта вже не розглядається лише з національної або регіональної точок зору. Очевидно, що немає окремої освітньої установи, яка б процвітала у будь-якій сфері і була бездоганна в усьому. Тож необхідно адекватно (відповідним чином) фінансувати співробітництво і розбудовувати міжнародні програми обміну, культурне та наукове партнерство.

Для успішного здійснення міжнародної діяльності ЗВО потрібне не лише матеріально-технічне, кадрове та фінансове забезпечення спільних міжнародних проєктів, але й розуміння стратегічних завдань, наявність чіткої політики у сфері державного регулювання міжнародних контактів, аналізу тенденцій розвитку міжнародного співробітництва під впливом різних факторів навколишнього середовища.

З соціально-економічного боку, обумовленого характером власності, кооперація, управління, прями зв'язки входять у структуру специфічних виробничих відносин, а з технологічного – виходять за її межі, виступаючи у вигляді системи зв'язків між працівниками, цілком обумовленою професійним, галузевим і територіальним поділом праці, рівнем наукової організації праці і техніки управління.

Усе вищезазначене, на наш погляд, повною мірою може бути віднесене до міжнародного обміну діяльністю, зокрема до міжнародних зв'язків вищої школи.

Як зазначалося у Всесвітній декларації про вищу освіту для XXI століття, прийнятій на Всесвітній конференції з вищої освіти, що проходила в Парижі 5–9 жовтня 1998 року, міжнародне співробітництво та обміни є основними шляхами розвитку вищої освіти в усьому світі.

Інтернаціоналізація продуктивних сил, загальна економічна інтеграція супроводжуються прогресуючою інтернаціоналізацією підготовки кадрів, розвитком міжнародної кооперації науки ЗВО, створенням міжнародних організацій, що забезпечують координацію відповідних національних процесів. Так, міжурядова організація Північна рада, до якої входять представники парламентів і урядів Данії, Ісландії, Норвегії, Фінляндії, Швеції, займається організацією співробітництва зазначених країн у галузі економіки, культури, освіти.

На основі рекомендацій Північної ради з метою державного регулювання уніфікації підготовки фахівців розробляються загальні навчальні курси, зокрема з історії, літератури, скандинавських мов; створюються спільні навчальні заклади для підвищення кваліфікації журналістів, медичних працівників, інженерів, загальні наукові центри; здійснюється обмін студентами та викладачами і т. д.

Розширюються масштаби міжнародної координації з усіх напрямів діяльності вищої школи. У цьому випадку співробітництво у сфері вищої освіти є одним з найважливіших факторів, що сприяють удосконалюванню національних систем освіти, підвищенню їхньої ефективності, зближенню вищої школи різних країн.

Досвід показав, що державне регулювання академічної мобільності викладачів і студентів на національному, регіональному та міжнародному рівнях є важливим засобом їхньої підготовки, розвитку їхніх особистостей, обміну знаннями, кращого ознайомлення з різними культурами та розвитку інтелектуальної і моральної солідарності, зближення народів та регіональної інтеграції. Заохочення державними органами і вищими навчальними закладами цієї мобільності має стати частиною національної політики в галузі освіти, науки і культури.

Через це є важливим застосування регіональних конвенцій і Міжнародної рекомендації про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту і учених ступенів та розвиток мереж навчальних закладів [155]. Нині близько 100 міжнародних організацій займаються питаннями інтернаціоналізації діяльності вищої школи як складової частини глобального процесу інтернаціоналізації господарського і духовного життя. Також розглядаються питання співробітництва між закладами вищої освіти різних країн. Природно, що світове співтовариство, вирішуючи завдання дня сьогодення, орієнтується на майбутнє.

Директор-засновник Європейського педагогічного центру Джованні Гоццер підкреслює, що нині спостерігається незворотна тенденція розмивання національних кордонів в економічній і культурній сферах (а також, певною мірою, у сфері політичних, лінгвістичних і науково-педагогічних обмінів). В Європі і на інших континентах виникають великі спільноти, що руйнують кордони не лише між політично гомогенними державами, але й між країнами-членами інших блоків із протилежною ідеологічною та військовою політикою. Безумовно, це впливає на структуру навчання, методи і зміст освіти.

Реальності сьогодення цілком підтверджують це висловлення. В останнє десятиліття світове співтовариство висуває нові вимоги до освітніх систем, що розбудовуються в умовах стрімких соціоекономічних і екологічних змін.

Як відомо, на Заході відбулося зниження темпів економічного зростання, і в економіці намітився застій. Системи освіти в індустріальних країнах Північної півкулі розширювалися у два рази швидше, ніж уся економіка загалом, а частка валового національного продукту, що припадає на цей сектор, протягом «найкращих» 1960-х років, майже подвоїлася. В наші дні освіта переживає період відносного скорочення витрат. Застійні явища важко переносяться людьми, чії очікування виявилися обманутими, а життєві плани – нездійсненими.

Характерна для шістдесятих років минулого століття безмежна віра у можливості освіти змінилася в багатьох країнах критикою та недовірою до засобів і методів, що використовуються системою освіти, результатам її діяльності.

Вісімдесяті роки називають десятиліттям технологічної революції в освіті. Але комп'ютерна революція в освіті не пришвидшила процес пізнання, а лише дозволила сподіватися на більшу доступність знань та полегшення їхнього засвоєння. Пильна увага громадськості до цих проблем обумовила переосмислення ролі, функцій, завдань навчання.

Відомий шведський учений Торстен Хюсен зазначає, що за минуле десятиліття були злети і падіння популярності педагогічної технології; найважливішою складовою педагогічного процесу стала взаємодія викладача зі студентами. «Перед викладачем постає завдання у тісному контакті зі студентами планувати, здійснювати й оцінювати процес навчання, створювати необхідні умови для навчання, встановлювати тісні особисті та емоційні контакти між двома сторонами, створювати обстановку довіри і зацікавленості, давати студентові відчуття турботи викладача про нього».

Можна впевнено вважатися, що такі ж самі завдання стоять і перед українськими закладами вищої освіти, адже сьогодні українське суспільство перебуває на стадії виходу з кризи (говорять також про «зміну цивілізації»). Усі процеси, що відбуваються в ньому, безпосередньо стосуються й державно-управлінської освіти, яка в умовах мінімального державного фінансування ще знаходить можливості не тільки вирішувати свої проблеми, але й накопичувати інноваційний досвід, брати активну участь у міжнародних проектах.

Наше дослідження показало, що розвиток міжнародних зв'язків вищої школи України й інших країн обумовлене такими проблемами, як активне

включення вищої школи в процес економічної інтеграції та інтенсифікація освіти при здійсненні міжнародного співробітництва вищих шкіл різних країн.

Аналіз наявних матеріалів дозволяє стверджувати, що теоретична і практична розробка даних проблем не може обмежуватися питаннями організації прямих міжнародних зв'язків ЗВО. Такі зв'язки – лише одна з форм міжнародного обміну в галузі вищої освіти. Прямі зв'язки, на наш погляд, представлено обміном досвідом, взаємною інформацією, узгодженням підходів до вирішення сучасних завдань вищої школи. Цією формою міжнародного обміну діяльністю може обмежуватися (і обмежується) лише співробітництво між окремими закладами вищої освіти країн.

У світовій системі, особливо при поглибленні інтеграції, потрібне комплексне використання усіх форм міжнародного обміну діяльністю у вищій школі, зокрема міжнародної кооперації у підготовці кадрів і дослідженнях ЗВО, а також управління як форми міжнародного обміну діяльністю.

Виникає необхідність у міжнародній спеціалізації вищої школи, у реалізації переваг міжнародного поділу праці та при підготовці кадрів. Одним з теоретичних і практичних завдань державного регулювання є вивчення і використання можливостей контрактної форми співробітництва у ЗВО, що означає розвиток товарно-грошових відносин.

Розширення й удосконалювання міжнародних зв'язків у системі вищої освіти довело, що вивчення і аналіз міжнародних зв'язків відбувається за двома напрямками, що обумовлені двома основними функціями вищої школи, – за шляхом інтернаціоналізації процесу навчання і виховання фахівців та інтернаціоналізації науково-дослідної діяльності ЗВО.

У першому випадку розширюється взаємний обмін передовим досвідом навчання і виховання (здійснюється обмін знаннями за методикою, формам і засобам навчання та виховання), розбудовується спільна діяльність з підготовки

і перепідготовки кадрів, що передбачає обмін студентами, аспірантами, викладачами, підготовку фахівців із заявок зарубіжних країн, підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів у національних і міжнародних інститутах, в окремих університетах, науково-виробничих об'єднаннях, міжнародних організаціях, формується обмін ідеями і визначаються узгоджені підходи до удосконалення номенклатури спеціальностей, навчальних планів та програм ЗВО різних країн.

В другому – удосконалюється система наукової інформації, розбудовується її міжнародна підсистема, інтенсифікується обмін науковцями, спільна дослідницька робота на основі міжнародної кооперації, створення тимчасових і постійних наукових колективів (результатами якої є великі відкриття, винаходи, спільні публікації), розширюється та удосконалюється практика захисту дисертацій, що передбачає уніфікацію вимог до наукових праць, участь у захистах таких робіт іноземних фахівців, направлення у магістратуру, аспірантуру, докторантуру в закордонні ЗВО тощо.

Особливе значення має вдосконалення організації та державне регулювання міжнародного співробітництва: координація планів підготовки фахівців і наукових праць ЗВО, розробка спільних планів і програм, організація та управління системами міжнародної інформації, спільних досліджень, підвищення кваліфікації, створення постійно діючих міжнародних нарад тощо.

Очевидно, що при міжнародному обміні теоретичними знаннями, досвідом навчальної і наукової діяльності, насамперед, потрібна планомірна організація. Проте слід зазначити, що у сфері обміну фахівцями, навчання іноземних студентів, обміну результатами прикладних наукових праць, організації спільних досліджень, особливо у випадку створення міжнародних лабораторій і інститутів, при контрактній формі співробітництва поряд із планомірністю велику роль відіграє система розрахунків, фінансування, цін на ліцензії, «ноу-

хау» і т. д. Тому потрібно ретельно враховувати об'єктивні протиріччя і труднощів формування та розвитку нової світової системи, зокрема відмінності в національних господарських механізмах, у мірі залежності від розвитку системи вищої освіти.

У наші дні навіть в країнах СНД проблеми вищої школи і її міжнародних зв'язків найчастіше розглядаються лише з національних позицій, без цілковитої уваги до завдань інтернаціоналізації її діяльності, обумовленої перспективами розвитку світового господарства.

2.2. Сучасні моделі державного регулювання міжнародного співробітництва вищих навчальних закладів

Структурна перебудова економіки будь-якого регіону вимагає створення системи міжнародної діяльності ЗВО, яка сприятиме покращенню освітнього рівня населення, необхідного для ринкової економіки, і створення умов для поширення наукових знань та інновацій в різних галузях економіки регіону шляхом упровадження нових форм підготовки і перепідготовки кадрів, нових технологій навчання, більш тісного зв'язку навчальних закладів з господарською практикою. Говорячи про міжнародну діяльність ЗВО, як чинника економічного розвитку регіону, потрібно затриматися на утриманні ключового поняття «діяльність». В енциклопедичному тлумаченні «діяльність» є специфічною людською формою ставлення до навколишнього світу, зміст якого становить його цілеспрямована зміна і перетворення на користь людей [54]. Будь-яка діяльність включає мету, засоби, результат і сам процес. Згідно з Законом України «Про освіту» і Законом України «Про вищу освіту» під міжнародною діяльністю ЗВО розуміється діяльність, спрямована на здійснення міжнародної співпраці у галузі вищої освіти, а також зовнішньоекономічна діяльність, що

здійснюється ЗВО відповідно до законодавства України, міжнародних угод і договорів [23].

Як показав зроблений аналіз, за останні роки суверенного розвитку Україною створена міцна міжнародно-правова база співробітництва із зарубіжними державами в гуманітарній сфері, зокрема у галузі вищої освіти. Ці документи укладено у формі міжурядових договорів і міжвідомчих угод (протоколів, меморандумів, програм) з 47 країнами Європи, Азії, Африки та Америки. У конкретно-смісловому значенні загальне поняття «міжнародна співпраця» розпадається на цілий набір понять: партнерські зв'язки, договір про співпрацю, міжнародна науково-освітня програма, спонсорська допомога.

Партнерські зв'язки – це добровільні стосунки між вищими навчальними закладами, що мають на меті взаємний обмін досвідом у навчальному і наукових процесах, які включають ознайомлювальні стажування українських викладачів і студентів з зарубіжними ЗВО, ознайомлення з викладанням у них низки нових дисциплін, розвиток матеріально-технічної бази навчального процесу тощо.

Представлено аналіз існуючих моделей міжнародного співробітництва, розкрито загальний механізм державного регулювання їхнього формування, визначено потенційні можливості цих моделей. Відомо, що іноземці почали прибувати на навчання до України ще півтора століття тому. В 1965 році на засіданні Ради при Міністрові народної освіти було визнано бажаним навчання іноземних громадян у навчальних закладах України [62].

Як свідчить проведений історичний аналіз, у другій половині XIX століття в Петербурзькому, Московському, Новоросійському (м. Одеса) університетах та у деяких інших цивільних і духовних закладах навчалися юнаки і дівчини з Болгарії, Албанії, Боснії, Герцеговини, Сербії та інших країн. Студенти цих країн звільнялися від плати за «слухання», бо урядом Росії було виділено для них спеціальні державні стипендії.

Радянська держава продовжила цю традицію. На початку двадцятих років в Країні Рад навчалися громадяни Туреччини, Персії, Афганістану, Монголії. А в 1921 році було відкрито спеціалізований навчальний заклад – Комуністичний університет трудящих Сходу (КУТС), який виконував не лише політичні, але й освітні завдання.

Вивчаючи наявні документи можна зробити висновок, що, починаючи з 1945 року, у Зкладах вищої освіти не тільки Росії, а й України стали прибувати на навчання громадяни країн Європи та Азії, із середини п'ятдесятих років – Африки, трохи пізніше – Латинської Америки. На початку шістдесятих років після створення в Москві Університету дружби народів, що символізувало якісний етап у справі підготовки іноземних фахівців у Радянському Союзі, українські виші відкрили свої аудиторії для навчання іноземних студентів.

Співробітництво вищих навчальних закладів соціалістичних країн починалося з розвитку зв'язків здебільшого у сфері навчання і виховання кадрів. На першому етапі воно характеризувалося наданням допомоги в підготовці нової інтелігенції шляхом навчання студентів за кордоном, переважно у ЗВО міст Москви, Ленінграду, Києва, Харкова і вивчення досвіду організації та планування вищої освіти, накопиченого СРСР. Співробітництво визначалося завданнями перехідного періоду від капіталізму до соціалізму: соціалістичної індустріалізації, культурної революції, освоєння методів і заходів народногосподарського планування та партійного керівництва господарським і культурним будівництвом.

У рамках першого етапу міжнародного співробітництва вищої школи країн-членів Ради економічної взаємодопомоги (далі РЕВ) можна виділити два періоди: з 1922 року до середини сорокових років і від середини сорокових років до середини шістдесятих років:

- 1) надання Радянським Союзом допомоги Монголії;

2) розвиток співробітництва в підготовці кадрів у післявоєнний період у зв'язку з будівництвом основ соціалізму в цілому ряді країн і формуванням світової соціалістичної економіки.

Другий етап державного регулювання міжнародного співробітництва у цій сфері характеризується перетворенням допомоги у підготовці кадрів на багатогранний процес, розширенням договірних зв'язків ЗВО і збільшенням питомої ваги науково-технічних контактів в їхньому загальному обсязі. Його об'єктивною основою є процес соціалістичної економічної інтеграції, завданням якої поступово підкоряються й міжнародні зв'язки вищих закладів вищої освіти.

Вища школа України завжди була учасником міжнародного поділу праці в галузі освіти. Так у СРСР за останні п'ятдесят років було підготовлено більш 400 тисяч фахівців для закордонних країн, причому, більше половини з них – в Україні. У середині вісімдесятих років за міжнародним обміном щорічно направлялися на педагогічну роботу в зарубіжні країни понад 1,5 тис. викладачів і фахівців, найбільші такі колективи працювали в Алжирі (до 500 осіб), Афганістані (до 400 осіб), Гвінейській Республіці (160 осіб). Однак у цей час ця форма співробітництва не одержала розвитку, однією з причин цього є відсутність державної підтримки. Стосовно відрядження викладачів вищої школи на педагогічну роботу, то цією діяльністю опікуються в цей час комерційні структури, або заклади вищої освіти за прямими угодами з академічної мобільності.

До того ж було наголошено, зокрема, на необхідності використання для підвищення кваліфікації наукових кадрів спеціальних інститутів підвищення кваліфікації, наукового стажування, спеціалізованих курсів, семінарів, наукових конференцій, розширення взаємного відрядження викладачів для читання спеціальних курсів. В угодах про співробітництво ЗВО усе більше значення стали набувати координація науково-дослідних робіт, спільні дослідження,

підготовка спільних монографій та інших публікацій, спільне використання науково-технічної документації та матеріально-технічної бази.

Поглиблення інтеграційних процесів, що відбувалися в Європі у вісімдесяти роки, внесло істотні корективи у політику західних держав у сфері міжнародних обмінів і підготовки кадрів, що відбилося й на стані академічного співробітництва між Заходом і Сходом [147].

Як відомо, характер і зміст цього співробітництва після Другої світової війни тривалий час визначалися політикою протистояння, яка значно обмежувала можливі обміни у сфері освіти і зводила нанівець більшість спроб налагодити прямі зв'язки у зазначеній сфері.

Як показує сьогоденний досвід, багаторічна ізоляція від міжнародного наукового співтовариства завдала певної шкоди вищій школі цього регіону [80].

Ситуація почала змінюватись у сімдесяті роки, особливо після підписання Заключного акту Хельсінкської конференції з безпеки і співробітництва в Європі, що стало стимулом для розвитку академічного співробітництва та підписання відповідних угод про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту. Однак якісний стрибок у цій сфері відбувся лише у вісімдесяті роки, коли в східноєвропейських країнах почалися політичні зміни, що сприяли зміні умов функціонування і місця вищої школи в суспільстві.

Наслідком всебічних реформ систем освіти, що почалися тут за підтримки академічної громадськості, стало швидке зростання і зміцнення автономії навчальних закладів, що створювало нові можливості і сприяло пошуку нових шляхів міжнародного співробітництва, зокрема поза межами національних конвенцій.

Спочатку питання академічного співробітництва й обмінів між Західною і Східною Європою регулювалися на основі двосторонніх угод з науки та культури, підписаних між більшістю країн. Як правило, вони розроблялися

відповідно до принципу збалансованого обміну науковими співробітниками і викладачами, положення про студентські обміни були рідкими і торкалися переважно питань, що були пов'язані зі стажуваннями західних студентів, котрі бажали навчатися на мовних курсах.

Дослідження показують, що угоди з культурного співробітництва зазвичай заключали на певний період і поновлювалися після його закінчення, при цьому умови їх часто оновлялись у ході щорічних зустрічей партнерів. Ці договори регламентували широкий спектр різних видів діяльності: обмін фахівцями у певних галузях, запрошення викладачів для читання лекцій, навчання молодшого викладацького складу і студентів-випускників (з боку Заходу – частіше з незакінченою вищою освітою), співробітництво й обмін друкованими матеріалами між академічними бібліотеками, участь в наукових конференціях, допомога в отриманні необхідної літератури і передплаті іноземних журналів, а також публікації в них; співробітництво при написанні підручників, особливо розділів, що належать до історії, географії, політики країни-партнера. Стосовно ж напрямів навчання, то перевага надавалася точним наукам і технологіям.

Важливу роль у неповному виконанні угод і скороченні погоджених квот обміну відіграв принцип «збалансованого обміну». Зокрема, виконання англо-радянської культурної угоди 1987–1988 років показує, що із загальної кількості запланованих обмінів близько 12–14 % лишилися невикористаними, причому більшою мірою це стосується групи викладачів-лекторів і науковців середнього рівня кваліфікації. Менше проблем було зі здійсненням добре організованих програм культурно-мовних обмінів, які й становили основну їхню масу (253 з 400).

Слід зазначити, що організацією і контролем виконання наукових і культурних угод займалися переважно відповідні міністерства та комісії, роль же навчальних закладів була незначною. Однак поступово ситуація змінилася. Усе

частіше міждержавні угоди доповнювалися відповідними угодами між закладами вищої освіти, спочатку суворо обмеженими рамками перших, пізніше – у питаннях чисельності й напрямів навчання, що мали певну самостійність.

Переважна частина чинних і сьогодні договорів була укладена з 1980 по 1987 рік. Зокрема, Угорщина і Польща за цей період уклали близько 2/3 усіх своїх угод. Так, у 1988 році польські університети та інститути були пов'язані понад 1100 договорами з різними зарубіжними ЗВО, головним чином західними.

В Угорщині тільки Будапештський технічний університет до 1989 року мав 60 міжнародних угод про співробітництво, з них 30 – із ЗВО Західної Європи, 25 – Східної Європи та 5 – із вишами інших країн.

ЗВО України, Болгарії, Чехії та Словаччини також активізували співробітництво з вищими навчальними закладами Заходу. Так, у 1989 році Технічний університет у Братиславі уклав 21 міжнародну угоду, з яких 13 припадало на східноєвропейські ЗВО і 8 – на західні. Карлов університет у Празі мав усього 38 угод, зокрема 12 – із ЗВО Західної Європи та 3 – Північної Америки [178].

Зростаюча зацікавленість в академічних обмінах на європейському континенті в умовах прискорюваної «європеїзації» міжнародного співробітництва супроводжувалася зміною деяких мотивацій і пріоритетів у цій сфері.

Тривалий час представники академічної громадськості Східної Європи, усвідомлюючи свою ізольованість від міжнародних наукових кіл, прагнули виробити нові, позбавлені ідеологічного фарбування форми співробітництва, розглядали регулярні контакти, що мають інтернаціональний характер, як необхідну умову розвитку науки і вищої школи.

Після відомих подій 1989–1990 років в країнах Центральної і Східної Європи формується нова політична мотивація співробітництва та обмінів із

Заходом: в умовах, що змінилися, академічне співробітництво для багатьох стало означати «повернення в Європу», відновлення культури демократичних традицій тощо. Також усе більшої значущості набуває фактор престижності контактів з закордонними ЗВО, що безпосередньо пов'язано із упровадженням елементів ринкового механізму державного регулювання в системі вищої освіти, тому що статус престижного навчального закладу також стає складовою частиною потенційної конкурентоспроможності ЗВО.

Це стосується не лише університетів, а й навчальних закладів не університетського сектору, які завдяки своїй участі в різних міжнародних програмах зарекомендували себе як повноцінні заклади вищої освіти.

Стосовно ж академічного співробітництва окремих країн Західної Європи зі східноєвропейським регіоном, то, як показує аналіз статистичних даних, його стан, обсяг та інтенсивність значною мірою визначаються географічною близькістю партнерів, наявністю загальних історичних і культурних традицій, необхідного запасу мовних знань.

Високі показники академічних обмінів зі Східною Європою мали також Італія та Швеція, а останнім часом вони почали зрости й в Англії. Загалом по Західній Європі кількість таких договорів у 2008 році наближалось до 100 і, становлячи для західноєвропейських держав, цілком ймовірно, відносно невелику частину від загального обсягу співробітництва у цій сфері, мало тенденцію до збільшення.

Водночас не можна не помітити, що західним країнам потрібен був певний час, аби усвідомити, що академічне співробітництво й обміни із Центральною і Східною Європою не є формою добродійності, а може бути корисними для обох сторін. Цей процес значною мірою прискорився у зв'язку з демократичними перетвореннями в східноєвропейських країнах у 1989–1990 роках. На Заході

вони дали поштовх подальшому зростанню інтересу й бажання співпрацювати з країнами Східної Європи, у тому числі й на найвищому рівні.

Зі свого боку східноєвропейські країни спробували використовувати ситуацію, що склалася, приділяючи усе більше уваги розвитку багатосторонніх форм співробітництва, налагоджуючи контакти з різними, раніше недоступними для них міжнародними організаціями, що займаються питаннями освіти і підтримують програми співробітництва у цій сфері. Це стосується зокрема Ради Європи з резиденцією в Страсбургові. Дане об'єднання має не дуже впливові засоби, однак завдяки своїй діяльності, особливо у сфері захисту прав людини, має хорошу репутацію. Рада Європи виступає в авангарді руху за європейську, економічну та культурну інтеграцію. Зокрема з її ініціативи було створено Європейський консультативний комітет, що став для представників ряду країн школою освоєння міжнародного і європейського досвіду. Участь Ради Європи в розвитку вищої освіти полягає головним чином в організації та проведенні дискусій про міжнародне визнання наукових ступенів і дипломів.

При Раді Європи була створена так звана Постійна конференція з проблем університетів, що стало відображенням зростаючого в Європі розуміння ролі університетських угод в розвитку політичного та економічного міжрегіонального співробітництва.

Велику зацікавленість становить той факт, що вже у 1989 році Постійна конференція із проблем університетів ухвалила рішення щодо переорієнтації своєї робочої програми на організацію і розвиток міжуніверситетського співробітництва між Сходом і Заходом, оголосивши цей напрям для себе пріоритетним.

Наступна, причому одна з найбільш впливових організацій у питаннях співробітництва в галузі вищої освіти, це Організація економічного співробітництва та розвитку (далі ОЕСР), що об'єднує 24 найбільш розвинені

країни світу. Вона була створена після Другої світової війни для координації зусиль у здійсненні плану Маршалла. Відтоді її функції значно розширилися. Однак основні інтереси ОЕСР лежать в економічній сфері, а проблематикою вищої освіти займається спеціально створена для цього секція.

Найбільш значною і важливою організацією з точки зору міжнародного співробітництва вищих шкіл є Європейське співтовариство (включає 12 держав Європи). У вісімдесяти роки у рамках європейських планів інтеграції ця організація розробила і прийняла низку програм, основною метою яких було посилення впливу Європи в усіх сферах, що становлять для неї інтерес, зокрема програма Erasmus де мова йде про співробітництво ЗВО у сфері навчання, програма Komeett (співробітництво вищої школи з промисловістю), програма EUROPASS (розвиток інформаційних технологій у галузі освіти), LINGUA (поглиблення мовних знань).

Фінансування різних освітніх програм поставлене в залежність від виконання чотирьох основних умов: запропонована програма або ініціатива повинна бути результатом співробітництва окремих закладів вищої освіти, але не урядів або державних органів; необхідно, щоб програма враховувала вимогу взаємності і не була односторонньою (наприклад, якщо мова йде про навчання студентів, то обов'язково на основі взаємообміну); навчальні курси, прослухані за кордоном, за місцем основного навчання слід розглядати як повноцінну частину освіти; у здійсненні програми повинні брати участь партнери з різних країн-членів Європейського співтовариства.

Існує кілька причин створення спеціальної програми для країн Центральної та Східної Європи замість підключення їх до вже діючих. Найбільш важливими з них є:

– різкі відмінності в умовах навчання на Заході і Сході, що ускладнюють здійснення вже згаданого принципу взаємності;

– значні розбіжності у потребах ЗВО країн Центральної і Східної Європи та ЄС.

Основна мета цієї програми полягає у сприянні процесу модернізації вищої освіти в тих галузях науки і техніки, у яких успіхи Європи найбільш очевидні. Зокрема, на основі угод ЄС із Угорщиною і Польщею було визначено низку пріоритетних напрямів у сфері сучасних технологій, прикладних точних наук та управління. Особлива увага приділяється навчанню іноземних мов.

Таким чином, виділяються три основні напрямки створення моделей міжнародного співробітництва:

1. Підтримка так званих спільних європейських проектів (близько 200 тис. єкю на 1 проект). Ці проекти можуть бути різними. Наприклад, створення кафедр або інститутів нового типу, організація заочного навчання, впровадження новаторських методів навчання або навчальних планів. Необхідною умовою фінансування проектів є участь у них партнерів щонайменше з двох країн ЄС.

2. Надання підтримки студентам за кордоном, а також іноземним викладачам, які працюють у східноєвропейських ЗВО. На відміну від першого варіанта моделі тут йдеться про допомогу окремим особам з відшкодування організаційних і дорожніх витрат, пов'язаних з навчанням або роботою за кордоном. Матеріальна підтримка відбувається й у випадку короткотермінових *поїздок з метою ознайомлення з новими методами* навчання, організацією західних ЗВО або ж для підготовки проектів, що належать до 1-ї категорії.

3. Різні допоміжні субсидії, що розподіляються переважно за трьома напрямками: допомога ЗВО Центральної та Східної Європи у випадку їхньої участі в діяльності і проведенні форумів різних європейських об'єднань в галузі вищої освіти; підтримка певних форм видавничої діяльності; підтримка досліджень, присвячених здебільшого аналізу сучасного стану та проблем вищої школи.

Другою важливою сферою діяльності ЄФН є координація зусиль різних країн і організацій у цій галузі. Передбачається, що він може стати інструментом взаємодії як країнам, яким допомагають, так і країнам, які ухвалюють цю допомогу, що допоможе виявити і узгодити наявні можливості та потреби у сфері інформації про освіту і підготовці кадрів в країнах Центральної та Східної Європи.

Країни Центральної та Східної Європи мають давні і міцні зв'язки з ЮНЕСКО, однією з найбільш великих міжнародних організацій у сфері освіти. До неї входить близько 150 держав, що багато в чому визначає її орієнтацію на країни третього світу. Співробітництво в Європі розцінюється як менш важливе, воно здійснюється від її імені через СЕПЕС (Європейський центр вивчення вищої освіти в Бухаресті).

Більші значення для вирішення низки конкретних проблем сучасного розвитку вищої школи в регіоні має вже наявний досвід діяльності більш дрібних, що не мають високого державного статусу, організацій, здатних, однак, відіграти позитивну роль з включення східноєвропейських систем вищої освіти в європейський контекст. Маються на увазі різні регіональні або спеціалізовані міжнародні організації.

До них належить Міжнародна асоціація університетів (МАУ), яка займається винятково університетською проблематикою. Резиденція організації розташовується в Парижу, хоча її членами є вищі школи з різних країн світу. Першими з нею почали співпрацювати університети країн колишньої Югославії, пізніше Румунії, Угорщини, Польщі та Чехії.

Найкраще зарекомендувала себе така форма співробітництва, як регіональні університетські асоціації, зокрема Балканська асоціація ректорів, у роботі якої брали участь Македонія, Хорватія, Болгарія і Румунія, а також асоціації ректорів, створювані попарно з різними країнами.

З приводу міжнародних зв'язків східноєвропейської вищої школи заслуговує на увагу діяльність Організації технічних вищих навчальних закладів (AIR) і Асоціації педагогічної освіти в Європі (ATEE) . Обидві вони через свою вузьку спеціалізацію сприяють обміну досвідом і встановленню контактів з авторитетами у своїй спеціальній галузі. Їхня діяльність відбувається у формі комісій. Існують, приміром, комісії з безперервної інженерної та педагогічної освіти, за кооперованими програмами, з навчання нетехнічних предметів у технічних ЗВО тощо.

Тож можна констатувати, що зміна політичної ситуації в Європі у вісімдесяті роки значно вплинула на мету, напрямки, пріоритети і масштаби академічного співробітництва та обміну між Сходом і Заходом.

Можна припустити, що сучасний етап розвитку світового ринку освітніх послуг склався від початку вісімдесятих років, коли активну участь в ньому почали брати університети Об'єднаного Королівства Великобританії. Першопричиною цього було рішення консервативного уряду Великобританії, у результаті якого навчання іноземних громадян в університетах перестало фінансуватися з держбюджету і було переведено на платну основу. Тут можна виявити деякі аналогії з ситуацією в навчанні іноземних громадян у ЗВО України на початку дев'яностих років.

Аналіз ситуації, яка склалася, показав, що сучасний етап розвитку міжнародних зв'язків університетів характеризується наявністю очевидної ринкової складової, що конкретно виражається в наступному:

– домінуючою складовою міжнародних обмінів університетів стало платне навчання іноземних студентів;

– платне навчання іноземних студентів стало стратегічним напрямом діяльності університетів, оскільки обсяги вступників стали порівнянними з бюджетами університетів;

– неабиякого розвитку набули такі види діяльності університетів, як реклама, виставки, ярмарки;

– виникли конкуренція і боротьба за ринки між університетами [68]. Активно розбудовується навчання іноземних громадян на компенсаційній основі. За цією формою у 2014–2015 навчальному році було прийнято 2,4 тисячі іноземних студентів. У майбутньому вступ до український вишів іноземців за контрактом буде суттєво розширено. За державними програмами України здійснюється підготовка студентів і науково-педагогічних працівників вищої школи України у ЗВО закордонних країн за повним курсом навчання, для наукової роботи і стажування.

Отже, дослідження необхідності всебічної інтеграції України у європейське та загальне світове освітнє співтовариство дозволило визначити наступні концептуальні напрями міжнародної діяльності української вищої школи, а саме:

– використання міжнародного досвіду для підвищення якості підготовки фахівців;

– розширення академічної мобільності за допомогою активізації міжнародних обмінів студентами, аспірантами, стажистами і науково-педагогічними працівниками на міждержавному, міжвідомчому та міжвузівському рівнях;

– входження у систему міжнародного інформаційного та комунікаційного простору;

– підготовка національних кадрів фахівців для зарубіжних країн; забезпечення визнання документів, що видаються в Україні, та вчених ступенів і звань, а також періодів навчання при зіставленні з відповідними закордонними стандартами й пройденими за кордоном періодами навчання на основі їхньої академічної і професійної відповідності;

– включення українських педагогічних навчальних закладів і установ післядипломної освіти в міжнародну комерційну та інноваційну діяльність у сфері освіти;

– надання сприяння зарубіжним країнам у вивченні української мови та культури України;

– удосконалення роботи діючих і відкриття нових міжнавчальних регіональних центрів міжнародного співробітництва;

– входження навчальних закладів до міжнародного освітнього ринку;

– впровадження сучасних технологій вивчення іноземних мов;

– міжнародна кооперація у сфері наукових досліджень, створення і просування на світовий ринок конкурентоспроможної наукомісткої продукції.

Через це назріла необхідність розробки принципово нової концепції розвитку міжнародного співробітництва у галузі середньої, вищої та післядипломної освіти, що забезпечує таку організацію системи державного регулювання міжнародними зв'язками, яка б поєднувала державне регулювання, фінансування і координацію та гарантувала збереження національних інтересів, розвиток прямих зв'язків вищих навчальних закладів, контактів між вченими і викладачами України та зарубіжних країн.

Основною метою міжнародної діяльності в галузі середньої, вищої і післядипломної освіти, а також науково-технічних зв'язків є всебічна інтеграція України в якості рівноправного партнера у світове освітнє співтовариство, удосконалення та підвищення авторитету національної системи освіти з урахуванням міжнародного досвіду.

Реалізація загальної мети обумовлює необхідність вирішення наступних завдань, до яких входить:

– організація цілісної системи міжнародного співробітництва, реальними суб'єктами якого виступають освітні установи. До того ж Міністерство освіти і

науки України організовує участь навчальних закладів та наукових організацій галузі в міжнародних гуманітарних і технічних програмах та проектах, розробляє пропозиції стосовно визнання міжнародних договорів (угод) у галузі середньої, вищої, післядипломної освіти (включаючи питання визнання документів про відповідні рівні освіти);

– сприяння розвитку таких видів міжнародної діяльності, які орієнтували б українську вищу школу на інтеграцію у світову освітню систему і стали б одним із засобів забезпечення інших напрямків реформи, а саме: зміни структури середньої, вищої, післядипломної освіти, її змісту, номенклатури напрямків і спеціальностей, системи фінансування, структури розміщення і приймання, науково-дослідницької роботи, принципів державного регулювання, розвитку матеріально-технічної бази підвідомчих освітніх установ і соціальної інфраструктури із залученням коштів іноземних інвесторів і спонсорів;

– забезпечення участі навчальних закладів України в міжнародному ринку науково-технічної праці та освітніх послуг як повноправних суб'єктів міжнародної діяльності;

– визначення пріоритетних напрямків міжнародного співробітництва на найближчий період і перспективу, шляхи та методи їхньої реалізації;

– урахування наявного позитивного досвіду міжнародного співробітництва у галузі освіти та його використання і розвиток з урахуванням нових умов;

– створення системи моніторингу реалізації основних положень документа;

– створення сервісної інфраструктури з забезпечення міжнародної діяльності Міністерства освіти і науки України та підвідомчих освітніх установ;

– удосконалення нормативно-правової бази, що забезпечує найбільшу ефективність міжнародного співробітництва в умовах побудови правової демократичної держави.

Найбільш перспективними напрямками розвитку сектора науки вищої школи у межах міжнародної діяльності, на наш погляд, є:

– творче використання світового досвіду, кадрів і ресурсів для збереження та збільшення науково-технічного потенціалу вищої школи;

– міжнародна кооперація у галузі фундаментальних та прикладних досліджень, створення і просування на світовий ринок конкурентоспроможної наукомісткої продукції;

– визначення пріоритетних напрямків розвитку науково-технічних зв'язків з конкретними країнами, регіонами і міжнародними організаціями та формування на їхній основі міжнародних програм і проектів співробітництва;

– забезпечення умов для створення і впровадження у процес навчання нових інформаційних систем і технологій, що відповідають світовому рівню.

Успішне входження української вищої школи до міжнародного освітнього ринку передбачає відкриття українських університетів і підготовчих факультетів в інших країнах для навчання іноземних студентів, участь в освітніх ярмарках.

У межах реалізації та апробації основних положень документа розпочато підготовку низки великих заходів, що відкривають шлях української вищої школи в міжнародну освітню систему:

– впроваджуються ефективні технології вивчення іноземних мов (спільно з ЮНЕСКО);

– створення в українських ЗВО кафедр ЮНЕСКО;

– відкриття Міжнародного центру системного аналізу в науці і освіті та Міжнародного технічного університету;

– міжнародні проекти.

Досягнення цілей, поставлених у державній програмі «Стратегія розвитку 2020» дозволить закладам вищої освіти:

- збагатити форми і якість навчального процесу;
- розширити матеріальну базу;
- набути стабільного партнерства;
- підвищити кваліфікацію викладачів і навчально-допоміжного персоналу;
- поліпшити мовну підготовку;
- налагодити систему комунікацій;
- створити базу даних, відповідну процесам, що відбуваються в освітньому і науковому світі;
- на гідних умовах вийти на міжнародний освітній ринок;
- розширити обмін фахівцями і студентами;
- активізувати просування на світовий ринок науково-технічних розробок та інтелектуальної продукції.

Реалізація пропонованих державною програмою «Стратегія розвитку 2020» напрямів створить сприятливі умови для забезпечення всебічної інтеграції України як рівноправного партнера у світове освітнє співтовариство, удосконалення і підвищення авторитету національної системи освіти та створить потужний імпульс активності в навчальних закладах, дозволить дістати певні кошти для оновлення матеріально-технічної бази та забезпечити підвищену мобільність галузі загалом.

Необхідно також здійснювати маркетинг українських освітніх послуг на міжнародному ринку, брати активну участь і представляти навчальні заклади на європейських і світових освітніх ярмарках.

Партнерство – ось найбільш точний термін, що представляє в концепції характер діяльності вищої і середньої школи України із забезпечення міжнародного співробітництва.

Результати підготовки кадрів проявляються, як правило, дещо згодом, і чим якісніший зміст підготовки, тим ефективніші результати подальшої діяльності. Розвиток міжнародної діяльності ЗВО є необхідним, оскільки в процесі обміну інформацією із зарубіжними партнерами відбувається знайомство вчених і студентів зі світовими досягненнями науки і техніки, які згодом можуть впроваджуватися у виробництво з метою забезпечення більш високого рівня виробництва, високої якості продукції, меншої витрати матеріалів та енергії.

Проведений науковий аналіз міжнародної діяльності ЗВО показав, що міжнародні зв'язки розвиваються успішно. Кількість країн, з якими підтримуються прямі контакти, є значною, а заклади вищої освіти надають зарубіжним партнерам переважно різноманітні послуги: організація навчання іноземних громадян; обмін науковою і технологічною інформацією, частіше на безоплатній основі; участь в конференціях, симпозіумах, нарадах для інформування про свої наукові досягнення і відкриття; проведення спільних наукових робіт з вивчення різних проблем, результати яких публікуються в зарубіжних виданнях. Але існує низка проблем, які обмежують розвиток міжнародної діяльності закладів вищої освіти. До них належить відсутність колективної стратегії розвитку, низьке фінансування різних форм міжнародного обміну, недостатнє знання іноземних мов студентами і викладачами, незадовільна організація маркетингової діяльності закладів освіти на міжнародному ринку освітніх послуг, скорочення фінансування наукового потенціалу. Головним недоліком є слабка організація міжнародної діяльності на регіональному рівні.

Тому з метою підвищення якості підготовки фахівців для ринкової економіки закладам вищої освіти спільно з підприємницькими структурами, органами державної і регіональної влади необхідно провести дослідження з

метою визначення вимог, що висуваються до випускників на ринку праці, і з проблем прогнозу потреб економіки в кадрах за професіями. Результати такого дослідження можуть стати основою для розробки і впровадження процедури пошуку нових зарубіжних партнерів, укладання угод, розробки спільних проектів, поліпшення якості викладання іноземних мов. Щоб розширити участь ЗВО на міжнародному ринку освітніх послуг, слід вирішити завдання щодо проведення маркетингових досліджень та способів просування освітніх послуг на міжнародний ринок. Тому підвищення ролі закладу вищої освіти у розвитку зовнішньоекономічних зв'язків є необхідною умовою активізації спільного підприємництва. Одним з напрямків міжнародної діяльності ЗВО має стати проведення стратегічних досліджень, що включають збір інформації про учасників зовнішньоекономічної діяльності, аналіз стану конкурентного середовища і складання прогнозу дій конкурентів у співробітництві з фахівцями партнерських вишів, надання закладами освіти консультаційних послуг підприємницьким структурам з питань пошуку зарубіжних партнерів та підвищення конкурентоспроможності продукції.

2.3 Вплив державного регулювання міжнародної діяльності на освітнє середовище

Однією з проблем міжнародної діяльності закладів вищої освіти залишається відсутність зовнішньоекономічної діяльності. Нині навчальні заклади не здійснюють експортно-імпортні комерційні операції з реалізації науково-технічної продукції на світовому ринку. Контакти із зарубіжними науковими центрами і представництвами науково-промислових центрів свідчать, що в країнах світу виявляють певну зацікавленість до використання науково-технічного та інноваційного потенціалу України, оскільки науково-

експериментальні роботи, розробка нових технологій і дослідних зразків нової техніки коштують дорого у світі, а зарплата українських учених та інженерів значно нижча за рівень зарплати аналогічних фахівців у зарубіжних країнах при однаковому інтелектуальному рівні. Важливим чинником розвитку інноваційної міжнародної діяльності може стати створення при ЗВО за участю зарубіжних партнерів інноваційних центрів, технопарків і технополісів.

Осмислення сутності державного регулювання освітнім середовищем зажадало вивчення зв'язків даного поняття з більш загальним поняттям середовища, вивчення підходів до його диференціації, характеру взаємодії держави із середовищем, її структури, основними характеристиками.

До зазначених аспектів державного регулювання проблем розвитку та реформування вищої освіти зверталися у своїх дослідженнях наступні вітчизняні науковці: С. Домбровська, Н. Діденко, Д. Карамішев, Н. Карпеко, В. Коврегін, О. Крюков, В. Луговий, В. Майборода, В. Сиченко, Л. Івашова, С. Мороз, А. Помаза-Пономаренко.

Вивчення даного кола літератури дозволило зробити висновок про те, що «середовище» розглядається дослідниками як певна цілісність складних багатоаспектних державно-управлінських та соціально-психологічних явищ.

Середовище визначається вченими як сукупність умов існування досліджуваних явищ. Зафіксовано, що дослідники розрізняють його внутрішні і зовнішні сторони. За ступенем впливу на об'єкт і кількістю опосередкування у зв'язках середовища диференціюються як мікро-, так і макро- та мезосередовища.

Поняття соціального середовища є багатоаспектним: воно містить у собі такі середовища, як державне середовище, національне середовище, сімейне середовище тощо і відбиває усе розмаїття соціального життя людини. За

соціальним вектором впливу на особистість виділено гуманне (антигуманне) середовище та естетичне (Л. К. Шепетис).

Поняття «державне регулювання освітнього середовища» в освітній і соціально-педагогічній лексиці з'явилося нещодавно. На підставі проведеного аналізу літератури можна стверджувати, що у дослідженнях паралельно використовуються кілька понять, що описують умови, в яких розгортається освітній процес.

Поряд з терміном «освітнє середовище» у лексиконі дослідників трапляються такі, як «середовище освітньої установи», «розвиваюче», «виховне», «навчальне середовище», «шкільне середовище», «освітній простір» тощо.

Аналіз літератури дозволив говорити про те, що розвести дані поняття слід, виходячи з характеру процесу, що лежить в основі виокремлення даних середовищ: процесу розвитку, навчання, виховання, цілісного освітнього процесу.

Дана термінологія відбиває також специфіку середовища, умовність її меж: виокремлення «внутрішньо-університетського середовища» і «середовища освітньої установи» свідчить про те, що дослідники акцентували свою увагу на тих умовах, в яких розгортається освітній процес безпосередньо усередині освітньої установи («внутрішньо-університетське середовище»), або описує умови освітнього процесу, обмеженого рамками навчальної установи.

Єдиний освітній простір як об'єкт наукових досліджень ми розглядаємо у двох аспектах:

а) як фактор безперервної освіти при збереженні основних елементів її системи, що дає формально рівні освітні можливості;

б) як сукупність єдиних (глобальних) елементів змісту, методів і засобів навчання, характерних для світового співтовариства в цілому при передачі

наукового та культурного досвіду попередніх поколінь підростаючому молодому поколінню.

Міжнародні дослідницькі проекти є умовою розвитку єдиного освітнього простору, а також засобом інтеграції в його середовище української освіти. Світовий освітній простір як реальність обумовлений єдиними підходами до змісту, засобів, методів навчання і виховання. Порівняльний аналіз і узагальнення інноваційного освітнього досвіду різних країн, виявлення конкретних підходів до змісту, методів, засобів навчання дають можливість виділити передумови і тенденції державного регулювання формування єдиного освітнього простору.

Інновації покликано, на наш погляд, збагачувати вітчизняну науку, розбудовувати демократичні традиції в навчанні, сприяти розвитку культури й освіченості суспільства в цілому, розширювати можливості української вищої освіти для її входження у світовий освітній простір.

Широко використовуваний у міжнародних дослідницьких проектах метод порівняльного аналізу навчальних планів у різних країнах дає можливість виділити єдині елементи у змісті програм і скласти достовірну картину про «інтернаціональність тих або інших наукових концепцій, умінь і навичок, цінностей. На цій підставі можна виявити пріоритетні напрямки при організації міжнародних проектів в освіті, а саме: екологічні, економічні, культурологічні та інші, реалізовані все частіше в телекомунікаційних та відеопроектах.

У ході нашого дослідження виникла необхідність уточнити поняття «державне регулювання середовища освітньої установи» і «освітнє середовище».

Якщо мати на увазі, що, використовуючи поняття «державне регулювання середовища освітньої установи», дослідники насамперед акцентували увагу на організаційно-управлінських, адміністративно-нормативних аспектах діяльності освітніх установ, то поняття «освітнє середовища» більшою мірою відбиває суть

навчально-наукової діяльності в них. Вивчення співвідношення понять «освітнє середовище» і «освітній простір» дозволило встановити наступне: словник сучасної української мови, поряд з іншими аспектами, дає уявлення про «середовище» як про «речовину, що заповнює простір» [97].

У такий спосіб зафіксовано, що поняття «державне регулювання освітнього простору» є більш розлогим, ніж «державне регулювання освітнім середовищем» і описує конфігурацію меж, у рамках яких здійснюється освітня діяльність; тоді освітнє середовище може розглядатися як певне змістове наповнення освітнього простору.

Вивчення різних аспектів проблеми середовища дозволило виділити її основні характеристики, що свідчать про можливість розглядати окрему цілісність: це єдність минулого, сьогодення і майбутнього; статичного і динамічного, внутрішнього і зовнішнього, обмеженості і відкритості.

Аналіз робіт даних авторів, а також психологічні, соціологічні, соціально-психологічні та педагогічні дослідження дозволили виділити наступні аспекти у вивченні психологічних механізмів державного регулювання взаємодії людину і середовища:

- аспект сприйняття людиною середовища;
- середовище, що оточує людину сприймається всіма органами почуттів і є результатом взаємодії особистісних і середовищних компонентів;
- середовище містить більше інформації, ніж здатні свідомо зареєструвати і зрозуміти люди;
- середовище потенційно багатше, ніж його використання;
- сприйняття людиною середовища відбувається в процесі діяльності і спілкування.

Зафіксовано два аспекти взаємодії людину із середовищем – це адаптація в середовищі і її перетворення, «організація» людиною свого середовища.

Таким чином, цілеспрямована діяльність людини є основою державного регулювання різної взаємодії особистості з середовищем. Центральне місце у вивченні взаємодії людини і середовища належить розумінню тієї ролі, яку відіграє в ньому активність. Державно-управлінський аспект поняття «середовище» полягає в інтеграції всього, у чому й щодо чого може бути виявлена активність суб'єкта наукового процесу [12].

Різне середовище спонукує різний ступінь активності; психологи зафіксували залежність активності особистості в середовищі від характеру відносин у ній, свободи вибору, «відчуття контролю» над середовищем з боку включеного в середовище, «свободу ухвалення рішення» у середовищі; виявлена залежність активності від змісту й побудови предметно-речового середовища.

Підбиття підсумків аналізу процесу взаємодії людини і середовища дозволило зробити наступні необхідні для нашого дослідження висновки:

- освітнє середовище є середовищем, потенційно багатим на можливості для особистісного розвитку людини; ці можливості використовуються не повністю;

- середовище сприймається в процесі діяльності і спілкування;

- особливу роль у процесі взаємодії людини і середовища відіграє активність, що залежить від стану середовища, її змісту і від позиції, яку займає в середовищі суб'єкт. Отже, середовище повинно постійно розбудовуватися;

- актуалізується проблема організації такого освітнього середовища, яке стало б умовою реалізації внутрішнього потенціалу студента.

Зафіксовано, що психологами на державному рівні розробляється коло проблем, пов'язаних з вивченням специфіки взаємодії людини і середовища на певному життєвому етапі. Зовнішні умови, зокрема й механізми державного регулювання освітнього середовища, як було зазначено вище, є потенційно багатими. Унікальна комбінація «внутрішнього» і «зовнішнього» й створює ту

«ситуацію розвитку», яка визначається відносинами між об'єктом і середовищем [172].

Таким чином, психолого-педагогічний аспект створення освітнього середовища полягає в орієнтації на використання багатства потенціалу освітнього середовища, у побудові його з урахуванням досвіду, потреб, досягнень, особистісні проблеми конкретних об'єктів, тобто на створення особистісно-розвиваючого освітнього середовища. При цьому дослідники акцентують увагу на наступному висновку: розвиток особистості залежить також і від розвитку середовища.

Для нашого дослідження важливо зафіксувати наступні характеристики державного регулювання освітнім середовищем:

- особистісно-розвиваюче освітнє середовище;
- освітнє середовище, що розбудовується.

Звернення до вивчення структури освітнього середовища дозволило констатувати, що у філософських і соціологічних дослідженнях у найбільш загальному вигляді виділяються такі компоненти середовища будь-якого виду, як суб'єктивний, предметно-речовий і духовний (І. В. Абанкіна, І. В. Бестужев-Лада, Є. С. Ісханов).

Сучасними дослідниками виділено наступні компоненти діяльності освітньої установи: зміст освіти, технології навчання та моделі взаємодії між суб'єктами освітнього процесу. Крім того, у структуру включалися, як окремі компоненти, засоби й умови освітнього процесу. Існує підхід, при якому структура виділяється на підставі різних сфер життєдіяльності суб'єктів у рамках освітньої установи, і тоді структуру становлять такі середовища, як професійне, творче, науково-методичне, соціального захисту тощо.

Слід також визначити, що міжнародна діяльність ЗВО теж формує і розвиває зовнішнє освітнє середовище та вирішує завдання загальнодержавного значення. Тому вона визначається як регіональний, так і державний пріоритет.

Структурна перебудова економіки будь-якого регіону вимагає створення системи міжнародної діяльності ЗВО, що сприятиме покращенню освітнього рівня населення, необхідного для ринкової економіки, і створюватиме умови для поширення наукових знань та інновацій у різних галузях економіки регіону шляхом впровадження нових форм підготовки і перепідготовки кадрів, нових технологій навчання, тіснішого зв'язку навчальних закладів з господарською практикою. Говорячи про міжнародну діяльність навчальних закладів як чинник економічного розвитку регіону, потрібно затриматися на змісті ключового поняття «діяльність». Згідно із Законом України «Про освіту» і Законом України «Про вищу освіту» під міжнародною діяльністю ЗВО розуміється діяльність, спрямована на здійснення міжнародної співпраці в галузі вищої освіти, а також зовнішньоекономічна діяльність, що здійснюється відповідно до законодавства України та міжнародних угод і договорів.

Як показав аналіз, за останні роки суверенного розвитку Україною створена міцна міжнародно-правова база співробітництва із зарубіжними державами в гуманітарній сфері, зокрема в галузі вищої освіти. Ці документи укладено у формі міжурядових договорів і міжвідомчих угод (протоколів, меморандумів, програм) з 47 країнами Європи, Азії, Африки і Америки. У конкретно-смісловому значенні загальне поняття «державне регулювання міжнародної співпраці» розпадається на цілий набір понять: партнерські зв'язки, договір про співпрацю, міжнародна науково-освітня програма, спонсорська допомога.

Партнерські зв'язки – це добровільні відносини між закладами вищої освіти, що мають на меті взаємний обмін досвідом у навчальному і наукових

процесах, які включають ознайомлювальні стажування українських викладачів і студентів у зарубіжних ЗВО, ознайомлення з викладанням в них низки нових для українських навчальних закладів дисциплін, розвиток матеріально-технічної бази навчального процесу тощо.

При розробці нових і удосконаленні старих навчальних курсів у межах партнерських зв'язків слід враховувати відмінності української і зарубіжною систем вищої освіти, запозичуючи позитивний досвід кожної з них.

Основними напрямками партнерської співпраці є:

- розвиток активних міжнародних зв'язків з партнерськими університетами на основі двосторонніх договорів;
- спільне виконання проектів у рамках участі українських ЗВО в міжнародних програмах, що фінансуються Європейським Союзом і різними міжнародними та національними фондами.

Таблиця 1**Порівняльна характеристика систем вищої освіти**

Показник	Українська система вищої освіти	Зарубіжна система вищої освіти
1. Основне завдання вищої освіти	Дати знання і навчити ними користуватися	Надати можливість вчитися
Мета вищої освіти	Перевірити ефективність засвоєння певного набору знань	Контроль на виході (тільки на екзамені)
Співвідношення аудиторних і позааудиторних занять	Обсяг аудиторних занять в українських ЗВО удвічі більший ніж у закордонних	Самостійне студіювання посібників, оснащення комп'ютерними системами бібліотек

У договорі (угоді) про співпрацю визначаються цілі і основні сфери співпраці, регулюються питання взаємних обмінів, умови фінансування тощо. Невід'ємною частиною договору є щорічні плани співпраці сторін, які містять опис цілей, список осіб, тривалість ділових поїздок, умови фінансової допомоги персоналу та обмін літературою.

Таким чином, зафіксовано, що, з одного боку, освітнє середовище може розглядатися як складова середовища більш високого рівня, а отже, повинні

фіксуватися певні зв'язки, що виникають між освітнім середовищем різного рівня.

З іншого боку в структурі освітнього середовища зафіксовано наявність актуальних і потенційних компонентів та зв'язків, зокрема й міжнародних. Актуальний зміст освітнього середовища та його зв'язків, як зазначалося вище, становить її основу. Потенційними є ті компоненти і зв'язки, які можуть бути привнесені у середовище, установлені з іншими середовищами для реалізації завдань освітнього процесу.

Розгляд структури такого явища, як освітнє середовище, привело до виявлення характеру зв'язків даного виду середовища з іншими середовищами. Як було зафіксовано вище, включення в освітній процес широкого соціокультурного змісту, тобто компонентів інших середовищ, розширює зміст державного регулювання освітнього середовища, можливий шлях вилучення тих або інших компонентів.

На підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що процес спеціального утворення і організації міжнародного освітнього середовища – процес багатоплановий. Він розглядається дослідниками як процес соціальний, адже він містить у собі процеси, за допомогою яких здійснюються зв'язки освітнього середовища з навколишнім світом; як процес психологічний, у межах якого відбувається адаптація особистості в середовищі, включення в неї, її перетворення через складні психологічні механізми взаємодії людину і середовища.

У професійну лексику співробітників закладів вищої освіти України останніми роками все активніше входить поняття «міжнародний ринок освітніх послуг», під яким мається на увазі сукупність відносин між громадянами і установами (університетами) різних країн в сфері обміну корисними науковими знаннями, уміннями, а також методами і засобами їхнього отримання. Вивчення

номенклатури освітньої продукції, яка склалася на міжнародному ринку освітніх послуг, дозволило виокремити наступні групи. Це іноземні студенти, що прибувають до зарубіжних країн з метою отримання освіти або підвищення її рівня; іноземні фахівці і викладачі, що направляються для роботи в національних системах освіти зарубіжних країн; наукові знання і досвід організації навчального процесу, його навчально-методичного і технічного оснащення. Міжнародний ринок освітніх послуг випрацьовує свої критерії до якості цієї освітньої продукції, а також регулює її попит і здійснює розподіл праці між країнами-виробниками цієї продукції.

Для підвищення результативності міжнародної діяльності ЗВО її аналіз доцільно здійснювати на основі класифікації за наступними ознаками:

- за способом практичної реалізації (виконання міжнародного проекту, діяльність у рамках договору про співпрацю, підготовка інших фахівців);
- за контингентом (викладачі, аспіранти, студенти, адміністратори);
- за формою обміну (навчання, зокрема стажування, участь у конференціях, семінарах, симпозіумах, здійснення спільних наукових досліджень);
- за часом (рік, місяць, дні);
- за країнами.

Іншою складовою поняття «державне регулювання міжнародної діяльності ЗВО» є зовнішньоекономічна діяльність навчальних закладів, яка здійснюється в межах чинного законодавства, включає експортно-імпортні комерційні операції з реалізації науково-технічної продукції. В економічній та державно-управлінській літературі останніх років зазначено, що нині широко практикуються різні форми торгівлі науково-технічною продукцією, зокрема продажу «ноу-хау» (know-how), патентів і ліцензій, продаж технологій, в яких матеріалізовано науково-технічні знання. Будь-яка з цих форм може здійснюватися двома методами: разова взаємодія, що полягає в передачі

розробником на певних умовах споживачеві усіх прав на науково-технічну продукцію, і тривалу взаємодію, що має на увазі взаємовигідну протягом певного періоду співпрацю розробника і споживача науково-технічної продукції.

Способи практичної реалізації включають прямі контакти між ЗВО і отримувачами науково-технічної продукції та опосередковані контакти – через організацію, що представляє інтереси навчального закладу на зовнішньому ринку. Залежно від конкретних умов доцільно використовувати форми, методи і способи, що найбільше відповідають цим умовам. Інтеграція є процедурою включення в освітній процес раніше не задіяних, але існуючих компонентів широкого соціального середовища. Таке взаємозбагачення і взаємовплив сприяє не лише особистісному збагаченню включених у середовище суб'єктів, але й перетворенню, збагаченню системи освіти загалом.

Таким чином, слід зазначити наявність різних за характером процесів, що описують організацію освітнього середовища. Ці процеси були позначені як «розвиток» освітнього середовища, його «збагачення» і як процес формування.

Результати теоретичного осмислення проблеми забезпечили можливість стверджувати, що термін «формування» найбільш повно відбиває сутність наукової діяльності з організації освітнього середовища, вибудовування взаємодії з нею.

У ході аналізу літератури було зроблено висновок про великі можливості формування освітнього середовища як середовища з широким соціокультурним змістом через інтеграцію освітніх можливостей різних середовищ. Крім інтеграції зафіксовано такі шляхи формування середовища, як генерування її потенціалу та декомпенсація.

Проведений нами теоретичний аналіз дозволяє конкретизувати умови, за яких відбувається розвиток міжнародних зв'язків міжнародного середовища:

– по-перше розвиток відбувається в міру активності середовища, а значить – за умови урахування потреб середовища; таким чином, міжнародне співробітництво буде впливати на розвиток середовища, якщо воно так само будуватиметься з урахуванням його потреб;

– по-друге, середовище розбудовується, коли формуються його складові, а це означає, що міжнародне співробітництво розбудовуватиме середовище, якщо воно буде робити свій внесок в усі складові середовища;

по-третє, середовище розбудовується, якщо в його розвитку є опора на досягнуте, тобто міжнародне співробітництво буде розбудовувати середовище, якщо воно опиратиметься на досягнуте.

3. Стратегічні напрями формування механізмів державного регулювання освітньої діяльності в контексті міжнародного кадрового співробітництва

3.1. Оцінка розвитку світового ринку державного регулювання освітніх послуг в умовах глобалізації

Сучасне функціонування світової економічної системи поєднується з розвитком таких фундаментальних тенденцій, як інтернаціоналізація господарському життю, транснаціоналізація бізнесу, регіональна економічна інтеграція, глобалізація, які будучи взаємозалежними, спричиняють процеси уніфікації правил ділового обороту і адміністрування, державного регулювання фінансів, суцільний перехід до нової системи контролю якості і т. д. з метою забезпечення виробничих і технологічних процесів в усьому світі, а також міжнародних трансакцій, що вимагає уніфікації і підготовки кадрів для єдиної світової економіки. Дані процеси адаптуються в межах функціонування міжнародного співробітництва закладів вищої освіти, набуваючи характерних

для сфери освіти специфічних форм: формування загальносвітових освітніх мереж і світових потоків студентів, що спрямовуються до освітніх центрів, які у світі мають певну спеціалізацію.

Взаємозв'язок умов і проявів формування єдиного ринку освітніх послуг у загальносвітових масштабах передбачає детальне дослідження кількісної і якісної характеристик процесів, що протікають у світовій економіці з їхньою адаптацією щодо сфери освіти.

Зокрема, існує підхід до розуміння глобалізації як етапу інтернаціоналізації господарського життя, що пов'язано з інтенсифікацією міжнародних обмінів, посиленням взаємин і взаємозалежності різних ланок і суб'єктів світової економіки.

Процес інтернаціоналізації в освітній сфері поєднується з посиленням взаємодії національних систем освіти, освітніх установ, що реалізують різні форми міжнародного співробітництва, проявляються в розвитку таких тенденцій, як:

- нарощування кількісних параметрів експорту освітніх послуг, академічної мобільності студентів і викладачів;

- просування освітніх центрів (локально-територіальних) на світовому ринку освітніх послуг, що в науковій літературі позначається терміном «глокалізація»;

- конвергенція освітніх програм і стандартів;

- посилення інтеграції освітніх установ між собою за допомогою угод про співробітництво, про створення міжнародних освітніх альянсів, а також об'єднання з наукою і бізнесом через диверсифікованість форм освітніх установ, розвиток системи освітнього франчайзингу тощо.

Водночас найчастіше глобалізацію пов'язують з лібералізацією економічного простору, звільненням від обмежень пересування всіх факторів і

результатів проведення, що веде до «стирання» економічних кордонів, формуючи глобальний ринок з різними об'єктами та висуванням транснаціональних суб'єктів. Як наслідок, з'являються умови для універсалізації та уніфікації норм поведінки в глобальній соціально-економічній системі, що найчастіше ототожнюються з вестернізацією (американізацією, європеїзацією). У межах освітньої системи частіше йдеться про зміцнення позицій англо-саксонської системи й освітніх стандартів за схемою багаторівневої освіти: бакалавр – магістр – доктор.

Відповідно, даний підхід у сфері освіти формує кілька взаємозалежних тенденцій:

- по-перше, появу системи транснаціональної освіти, включаючи поширення віртуальних і дистанційних форм навчання;

- по-друге, уніфікацію та універсалізація систем оцінки якості освітніх систем (міжнародна акредитація, сертифікація), включаючи єдність шаблів освітнього процесу, зростаючу роль англійської мови, нострифікацію (взаємне визнання) іноземних документів про освіту;

- по-третє, зміна принципів функціонування освітнього простору в контексті соціального (принцип рівності і доступності), географічного (принцип відкритості) та інтелектуального (модель «освіта крізь усе життя») утримування.

Зазначені підходи до розуміння процесу глобалізації у світовій економіці відповідають двом течіям економічної думки – скептичній та гіперглобалістичній. Водночас існує і третя концептуальна течія, що ототожнює глобалізацію з процесом трансформації світової економічної системи, переходом від локально-територіального розвитку до геоeкономіки. У даному контексті глобалізація розглядається як потужна трансформаційна сила, відповідальна за «всебічну перетряску» суспільств, економік, інститутів та світового порядку. Відповідно, з цих позицій глобалізацію сфери освіти можна означити як перехід

від національних освітніх систем до глобального освітнього простору за принципом побудови кристалічної решітки, для якої характерне регулярне розташування часток (структурних елементів і процесів) у взаємозв'язку та взаємозалежності.

Водночас формування глобальної освітньої системи відбувається за рахунок залучення у цей процес різних рівневих елементів, включаючи:

- на рівні глобальної метасистеми (планетарному) – систему транснаціональної освіти, взаємодії і взаємозбагачення національних освітніх систем, міждержавних, міжрегіональних зв'язків і міжнародного співробітництва;

- на рівні конкретних освітніх систем (шкіл і класів, освітніх центрів, університетів і т. д.) – систему інтернаціональної (міжнародної) освіти, що розбудовує планетарне мислення і свідомість та організацію процесу навчання відповідно до сучасних освітніх стандартів, нових інформаційних і навчальних технологій.

Проте у межах глобальної освітньої системи не лише взаємодіють і взаємопроникають одне в одне національні освітні простори і системи, але й формується особлива «метасистема», де задаються і реалізуються мета національної та світової освітньої політики, в якій функціонують специфічні зв'язки і відносини між державами і їхніми освітніми системами, що спрямовані на усіляке розширення можливостей розвитку особистості, що закладено Загальною декларацією прав людини (ст. 26.1): «... вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного».

У результаті в якості мегатенденцій формування і розвитку глобальної освітньої системи виділяють:

- масовий характер освіти і її безперервність як нову якість;
- значимість як для індивіда, так і для суспільних очікувань та норм;

- орієнтацію на активне освоєння людиною способів пізнавальної діяльності;
- адаптацію освітнього процесу до запитів і потребам особистості;
- орієнтацію навчання на особистість студентів, забезпечення можливостей їхнього саморозкриття.

Інтернаціоналізація освіти, що припускає посилення взаємозв'язків між національними освітніми системами і їхніми учасниками стає все більш значущим фактором як державної політики, так і стратегії окремого університету. Інтернаціоналізація означає звертання до «благ міжнародного співробітництва». З погляду окремої освітньої установи, інтернаціоналізацію можна визначити як процес виходу «штатного» освітнього процесу за національні кордони. При цьому з погляду об'єкта, інтернаціоналізація виступає або як «пряма» (у цьому випадку безпосередні учасники освітнього процесу, тобто студенти, аспіранти й викладачі перетинають кордон), або як «непряма» (тут із країни в країну переміщаються ідеї, інформація у вигляді підручників і навчальних посібників, монографій, статей тощо). З позицій спрямованості інтернаціоналізація може бути як зовнішньо орієнтованою (ідеї і люди «ідуть» із ЗВО за межі країни), так і внутрішньо орієнтованою (люди та ідеї «приходять» до ЗВО з-за кордону), що повною мірою стосується і національної освітньої системи в цілому.

Загалом, аналізуючи причини інтернаціоналізації вищої освіти, у якості найбільш істотних можна виділити наступні:

- політичні – демократизація світового співтовариства, розвиток інтеграційних процесів у політичній і соціальній сферах;
- економічні – глобалізація економіки і технологій, вимоги світового та регіональних ринків праці;

– культурні та ідеологічні – зростання міжнародної відкритості та розвиток діалогу національних культур;

– академічні – інтернаціональний характер наукових знань, універсальна основа освіти і науково-дослідницької діяльності, формування міжнародних стандартів якості;

– інформаційні – нові інформаційні технології, глобальні мережі.

При цьому зовнішнім проявом процесу інтернаціоналізації вищої освіти є зростаючі потоки студентів у зарубіжні ЗВО, а також взаємні обміни викладачами і дослідниками (академічна мобільність); використання закордонних програм, підручників, літератури і телекомунікаційних джерел інформації; застосування міжнародних процедур акредитації, міжнародні види міжвузівського співробітництва.

Таким чином, формується своєрідна «сходінка» етапів інтернаціоналізації освітніх установ як відбиття форм їхньої інтеграції у світову освітню систему.

Статистичні дослідження найчастіше пов'язують розвиток інтернаціоналізації вищої освіти з академічною мобільністю як відбиттям експорту освітніх послуг. Зокрема, за останні 25 років міжнародна академічна мобільність зросла більш ніж на 300 %, а фінансові показники, включаючи мовні курси, середня і вища освіта, додаткова професійна освіта тощо сягають 100 мільярдів доларів.

Мобільність студентів стимулюється різними державними і регіональними програмами. Багато країн укладають двосторонні і багатосторонні угоди в цій сфері. Найбільш відомі європейські програми – це «Еразмус» і, з 1995 року, «Сократ». Програма «Еразмус», розпочата у 1987 році задля сприяння створенню загального ринку в Європі, і сполучені з нею схеми мобільності, такі як «Комет», «Лінгва» та інші ставили за мету створення європейської моделі вищої освіти.

Студентський обмін розглядається як потужний засіб розвитку загальноєвропейського ринку фахівців і кваліфікованих працівників.

Крім організованих схем студентської мобільності, існує і спонтанне переміщення студентів поза будь-яких програм, яке є результатом цілої низки факторів, що відображають діючі на ринку освітніх послуг стратегії «проштовхування» і «витягування». З одного боку, ЗВО, прагнучи збільшити пропозицію своїх програм, активно просувають їх на зарубіжних ринках, відкриваючи філії та закордонні кампуси в інших країнах, укладаючи договори про співробітництво з місцевими навчальними закладами, використовуючи дистанційні технології навчання тощо, тобто просувають свої освітні послуги і продукти каналом розподілу, поки вони не досягнуть цільового споживача. З іншого боку, національні відмінності у доступі до освіти, кількісні обмеження в наборі студентів на певні спеціальності змушують студентів із цих країн шукати можливості освіти за кордоном. Мовні і культурні міркування залучають студентів на освітні програми Великобританії, Франції, США. Домінування англійської мови в якості основної у сучасній науці та в якості найбільш часто досліджуваної другої мови, обумовило той факт, що поряд з США і Великобританією до списку країн, що ухвалюють найбільшу кількість іноземних студентів, увійшли також Канада й Австралія. Попит, що виник у цілій низці країн, на освітні програми ЗВО цих країн втягує їхні освітні послуги в канали розподілу: виникають «освітні брокери» – спеціалізовані агентства і консалтингові компанії (національні і міжнародні), що виступають посередниками і консультантами з задоволення цього попиту.

Традиційно міжнародна мобільність обумовлена дослідженнями і науковою діяльністю, але в регіонах і в певних галузях освіти, таких як менеджмент і ділове адміністрування, існують спеціальні схеми регіонального та міжнародного тренінгу для молодих дослідників і викладачів. Як і у випадку з

мобільністю студентів, тут існують значні географічні відмінності в потоках. На одному полюсі в цьому процесі стоять країни з високим рівнем наукової імміграції в результаті цілеспрямованого залучення наукового персоналу для розширення системи вищої освіти (наприклад, у Гонконзі), а на іншому – країни з низьким рівнем інтернаціоналізації професорсько-викладацького складу. До останніх належать, здебільшого, країни з високим рівнем національної однорідності, що використовують лише рідну мову в навчанні, яким важко знайти фахівців, котрі володіють іноземними мовами. США і Великобританія є одночасно найбільшими експортерами та імпортерами наукових трудових ресурсів.

Часто процеси студентської і викладацької мобільності бувають так взаємозалежні, що розділити їх дуже важко. Прикладом можуть бути програми мобільності аспірантів і докторантів. По-перше, багато аспірантських програм європейських та американських ЗВО ведуть до одержання ступеня (Ph.D.), включають період навчання, але слухачі цих програм активно залучаються до викладання на бакалаврському рівні. Тому програма мобільності аспірантів включає компоненти навчання, досліджень і викладання.

Європейські вищі навчальні заклади об'єднуються задля заохочення мобільності аспірантів. Так була створена в 1972 році мережа шкіл бізнесу, що пропонують докторські програми (European Doctoral Education Network – EDEN) у рамках Європейського Інституту досліджень в галузі менеджменту (European Institute of Advanced Studies in Management). Вона функціонує як співдружність провідних дослідників у галузі менеджменту (включаючи також такі галузі, як облік, фінанси, управління, економіка, інформаційні системи в бізнесі, міжнародний бізнес, маркетинг, управління операціями, стратегічний менеджмент і т. д.). За щорічний внесок у 4 тис. євро ЗВО, що вступає до цієї організації, отримує доступ до мережі, що об'єднує понад 20 тисяч професорів і

дослідників; можливість участі в усіх семінарах і конференціях; допомогу у встановленні академічних і дослідницьких контактів в Європі; доступ аспірантів до мережі спеціальних аспірантських програм і семінарів; допомогу і консультації в управлінні проектами, що фінансуються ЄС.

Програми студентської і викладацької мобільності формуються також з метою стимулювання інтернаціоналізації навчальних планів, тобто впровадження змін у навчальні закладів вищої освіти і факультетів, що співпрацюють. Оскільки навіть в об'єднаній Європі існує величезна різноманітність національних систем вищої освіти, прагнення інтернаціоналізувати навчальні плани і привнести в них загальні європейські елементи може бути реалізовано лише за допомогою проектів мобільності.

Як результат, зростаючий попит на освітні послуги в масштабах світової економіки сприяє висуненню світових освітніх центрів, що орієнтують свої національні системи освіти на експортну модель розвитку. Міжнародна освітня карта сьогодні має такий вигляд. Є два основні освітні центри – північноамериканський і європейський. США, де навчається 600 тис. студентів, разом із сусідньою Канадою тримають третину всього студентського легіону. Сумарний освітній обіг Європи і за кількістю студентів, і за сумою надходжень цілком зрівнюється з Америкою. Третій – в Австралії, суттєво менший. Там у сумі з сусідньою Новою Зеландією навчається близько 200 тис. іноземців.

Загалом за обсягом освітніх продажів лідирують США, Великобританія, Німеччина і Франція, далі йдуть Австралія, Канада та Іспанія (див. табл. 2).

Таблиця 2

Найбільш великі контингенти іноземних студентів по країнах навчання у 2017р.

Країни	Кількість іноземних громадян, що навчаються в національних вишах і коледжах, тис. осіб	Частка іноземців у складі всіх, хто навчається, %
1. США	572,5	3,4
2. Великобританія	300,1	13,4
3. Німеччина	260,3	12,5
4. Франція	237,6	11,0
5. Австралія	199,3	17,0
6. Японія	117,9	2,7
7. Китай	110,0	0,6
8. Росія	75,8	0,9
9. Канада	70,0	3,8

До центрів спрямовано три потоки освітньої міграції. Основний потік – «Схід – Захід», русло якого пролягає від Південно-Східної Азії у північноамериканському напрямку. Ледь менший потік – до Європи. Інший трансконтинентальний потік – «Південь – Північ», з Південно-Західної Азії і півночі Африки. Здебільшого він теж спрямований на Америку, менше – на Європу. Нарешті, є потік, що з'єднує Європу з Америкою, на відміну від перших двох він – двосторонній. Приблизно 200–250 тис. осіб направляється в США з Європи, у Європу зі США – удвічі менше.

Уся ця велика міграція відбувається на тлі величезної кількості дрібних студентських перетоків із країни в країну – освітніми експортними операціями займаються 70 % держав (129 країн за даними Світової організації торгівлі).

До освітньої комерції активно залучаються і «нові гравці». Приміром, у Новій Зеландії за п'ять років у п'ять разів збільшилася кількість іноземних студентів – до 30 тис. осіб. Стільки ж навчає і Швеція. За два останні роки вона подвоїла контингент іноземних студентів. Усе більшої експортної ваги набувають східні країни, причому їхні темпи зростання є суттєво вищими, ніж у старих гравців ринку.

Проте, як показує аналіз, 65 % світового експорту освітніх послуг припадає на першу п'ятірку лідерів, а кращі університети світу представлено здебільшого американськими і британськими освітніми установами з тривалою історією міжнародної діяльності. Зазначене засвідчує ієрархічну структуру світового освітнього простору з існуючою нерівністю присвоєння результатів освітнього процесу.

Останнє визначає економічний механізм державного регулювання цінової політики на міжнародному ринку освітніх послуг. Найдорожче навчання – у США: рік навчання в американських закладах освіти коштує 15–25 тисяч доларів. У Великобританії ціни є трохи нижчими – 12–20 тисяч доларів. Навчання в Австралії та Канаді коштуватиме у півтора-два рази менше, ніж в Америці. Міжнародні ціни річного навчання іноземного студента в середньому становлять 10 тисяч доларів США (у тому числі на медичних факультетах – 20 тис. дол.).

Тож можна констатувати наявність ще однієї найважливішої тенденції – це зростання попиту на бізнес-освіту, що визначається низкою передумов. Серед них:

– впровадження принципів безперервної освіти в умовах інтенсифікації і конвергенції соціально-економічної динаміки на глобальному та національному рівнях з метою забезпечення менеджерами постійного приросту нових організаційних знань;

– зміна форм організацій і «сетизація» бізнесу, що актуалізує проблеми безперервного державного регулювання знань у мережних організаціях;

– ускладнення взаємодії учасників глобального ринку висуває на перший план професійну компетенцію керівників, їхню інформаційну складову з урахуванням можливості обміну знаннями між різними ланками міжнародних компаній;

– високі бар'єри, пов'язані з розвиненою системою законодавства з захисту інтелектуальної власності, що сприяє розвитку безперервних корпоративних освітніх програм.

До того ж провідні освітні центри пропонують дещо різні (за змістовим і часовим наповненням) програми бізнес-освіти. Так, приміром, найбільш конкурентними вважаються позиції американських бізнес-шкіл, де пропонують програми отримання ступеня «бакалавр ділового адміністрування» (BBA) із внутрішніми двома підпрограмами – головна спеціалізація (major) у таких галузях, як менеджмент, бухоблік, маркетинг, фінанси тощо, і друга (додаткова) спеціалізація (minor) у тих же самих галузях; і «майстер ділового адміністрування» (MBA) з відривом від проведення (Full-time MBA), без відриву від проведення (Part-time MBA) або для діючих управлінців (Executive MBA).

При цьому тенденції останніх трьох років відображають перевагу попиту на короткострокові програми бізнес-навчання вже діючих управлінців середньої та вищої ланки за системою Executive MBA, що також визначає розширення діяльності інституту посередництва на ринку – тренінгових агентств, а також освітніх координаційних і модераторських центрів, що функціонують у системі мережевої взаємодії учасників ринку праці і освіти, виступаючи як форма підвищення кваліфікації керівників в єдності його цільового, змістового, організаційного і технологічного компонентів.

Водночас під впливом інтернаціоналізації в галузі освіти з'явилися і нові форми міжнародного співробітництва. Важливою складовою процесу інтернаціоналізації вищої освіти також є міжнародне співробітництво в науково-дослідницькій діяльності, де проявляються інтеграційні процеси освіти, науки та бізнесу. Прикладом інтеграції в системі державного регулювання розвитку освіти може бути концепція спільних консорціумів, реалізована Єврокомісією і Департаментом освіти США в період 1995–2005 років та з 2006 року. Її основна ідея полягає у створенні умов ЗВО ЄС і США для розробки, які взаємно визнають подвійні або спільні ступені бакалаврського рівня, так званих «трансатлантичних ступенів» («Transatlantic Degree»). Кожний консорціум повинен складатися, щонайменше, з одного ЗВО США та двох – різних країн ЄС і може отримати фінансування з коштів держбюджетів обох держав. Спрямованість діяльності консорціумів припускає розробку спільних освітніх програм і надання трансатлантичних грантів (стипендій) студентам з метою підвищення їхньої мобільності.

Також через фінансові складності в рамках розвитку практично всіх університетів багато закладів вищої освіти об'єднуються в консорціуми, стратегічні освітні альянси, створюють міжуніверситетські центри у тій або іншій галузі наук, функціонування яких припускає як основи розробку і реалізацію спільних освітніх програм (далі – СОП).

Стокгольмський семінар з розвитку спільних освітніх програм (2002 р.) запропонував наступні критерії, яким повинна відповідати СОП:

- присвоєння спільного ступеня після завершення СОП;
- видача єдиного документа ЗВО-учасниками відповідно до національних законодавств;

– чітка відмінність між програмами, що ведуть до спільного та до подвійного ступеня, з урахуванням мети навчальних планів, моделей навчального процесу та інтересів студентів;

– учасниками повинні бути два або більше ЗВО у двох або більше країнах;

– програми та інтегровані навчальні плани розробляються або затверджуються спільно двома або більш ЗВО, що фіксується у вигляді письмового двосторонньої або багатосторонньої угоди;

– при розробці СОП повинні найретельнішим чином обговорюватися вимоги до підсумкових знань і вмінь випускників; навантаження студентів має описуватися в термінах залікових одиниць на кшталт ECTS;

– спільні ступені і СОП мають припускати мобільність студентів, викладачів і персоналу; перебування студентів у ЗВО-партнерах повинне бути порівнянне за строками;

– необхідно розробляти принципи та загальні стандарти забезпечення якості на основі взаємної довіри і визнання національних систем забезпечення якості;

– строки навчання у ЗВО-партнерах та складені там іспити мають визнаватися повністю і автоматично.

Також одним з механізмів державного регулювання розвитку цієї тенденції є бенчмаркінг, який при належності до процесу розробки СОП отримав назву «creative benchmarking» («творчий бенчмаркінг»). Зміст останнього є інструментом взаємного вивчення майбутніми партнерами по створенню СОП ключових аспектів діяльності один одного і наступного прийняття та впровадження кращих практик як загальних стандартів освітньої діяльності у межах консорціуму. У рамках такого підходу один з партнерів стає домінантою в розробці і реалізації СОП. Одночасно СОП з домінуванням одного з учасників реалізуються також у рамках ліцензійних і франчайзингових угод.

Франчайзинг в освіті має низку характерних рис, серед яких:

- передача випробуваної системи навчання з ведення бізнесу;
- використання договору комерційної концесії як способу передачі системи навчання;
- встановлення франчайзером (правовласником) стандартів освітньої програми, також здійснюється суворий контроль за якістю;
- проведення спільних систематичних програм з підвищення кваліфікації викладацького складу;
- включення до навчального розкладу коледжів університетських предметів із чіткою орієнтацією на вищу університетську освіту;
- використання засобів розширення та поширення доступу до вищої університетської освіти;
- пряма взаємодія університетів, коледжів і шкіл відповідно до місцевих муніципальних потреб;
- акцент на гарантії якості курсу, визнанні його статусу й академічної повноцінності;
- гнучкість у складанні розкладу і способів викладання з урахуванням інтересів студентів.

При цьому середній обсяг продажів послуг одної освітньої установи США, задіяної в освітньому франчайзингу, становить 175 тисяч доларів, а частка всіх освітніх установ – 3,5 % від загальної кількості підприємств, що діють у рамках системи франчайзингу.

Одним з яскравих показників інтернаціоналізації досліджень є значне збільшення частки публікацій, створених інтернаціональними науковими колективами. Згідно з інформацією, представленою на сайті Національного наукового фонду США, кількість подібних інтернаціональних публікацій за

період з 2000 по 2019 рік збільшилося більш ніж у два рази (з 8 до 20 % від загальної кількості робіт, опублікованих у галузі науки і технологій).

Відповідно до першого критерію, мова йде про розвиток принципової моделі ЗВО – одноманітної, що складається з процесів, які визначають діяльність вищого навчального закладу. Є чотири варіанти складання цієї «мотрійки» і, відповідно, чотири типи університетів: проектний, частинами якого є підприємницький університет, дослідницький, педагогічний та науковий університет.

Як показує світовий досвід, після вирішення корпоративних завдань, що звичайно відбувається через вісім-десять років після запуску, університет починає продавати освітні послуги на ринку. За даними дослідницької компанії CUX (Corporate University Xchange), число корпоративних університетів у світі збільшилося за останні 10 років з 400 до 1600. Прикладами найбільш великих корпоративних університетів є Disney University, Federal Express Leadership Institute, навчальний центр Crotonville у компанії General Electric, школа бізнесу компанії AT&T, університет Motorola та інші. Найбільша кількість корпоративних університетів – у США, понад 2000.

До новаторських підходів у сфері освіти розвинених країн слід віднести розвиток нових форм вищої освіти: відкриті університети, приватні структури різного типу методів навчання на відстані, віртуальні університети, спільні мережі на основі кількох центрів тощо, а також нові форми навчального середовища, починаючи від змісту дистанційної освіти до повноцінних «віртуальних» ЗВО і систем, здатних скорочувати відстані і розробляти високоякісні системи освіти.

Так, Національний університет дистанційного навчання в Іспанії (UNED) має кваліфікацію, як і класичні університети. Закон про університетську реформу в Іспанії гарантує цьому університету такий самий ступінь автономії,

як і в інших іспанських університетів. Eurorace 2000 – це європейська мережа університетів, яка використовує телематику і мультимедіа щодо освіти та підвищення кваліфікації для університетів і ділового світу в міжнародному масштабі.

Серед перелічених інституціональних форм функціонування міжнародних освітніх послуг звертає на себе увагу наявність суб'єктів транснаціонального типу – світових провайдерів освітніх послуг.

Історія створення транснаціональних освітніх установ (далі – ТОУ) бере свій початок з 2000 року, коли в освітній концепції США було проголошено першочергове завдання – просування на міжнародний ринок освітніх послуг середніх і вищих закладів освіти США за допомогою спеціально створюваних корпоративних транснаціональних операторів.

У якості завдань ТОУ було виділено наступні:

- об'єднання зусиль усіх ЗВО США з упровадження їхніх стандартів в освітню практику інших країн світу;
- зняття бар'єрів, що перешкоджають студентській мобільності;
- оптимізація функціонування фондів та інших елементів інфраструктури життєзабезпечення і підтримки зростання якості стандартів освіти з їхнім впровадженням у програми студентського та академічного обміну;
- використання і розвиток сучасних технологій навчання.

Також найважливішою функцією ТОУ є ведення центрального депозитарію знань, що зберігає крім цінних паперів клієнтів інформацію про сотні навчальних закладів і їхні можливості в одержанні престижних професій, а також сертифікати і дипломи, свідоцтва про акредитацію в інших країнах викладачів і студентів, фахівців сторонніх організацій.

Сьогоднішні освітні ТОУ – це переважно неурядові організації з недержавним фінансуванням, але з потужною державною підтримкою. Таких

ТОУ чимало: DAAD (Німеччина), British Council (Великобританія), CIMO (Фінляндія), IDP Education Australia (Австралія), Edufrance (Франція), NAFSA (США) та інші. Деякі з них займаються винятково освітою, а деякі охоплюють суміжні сфери – культуру і мистецтво. Загалом більшість ТОУ працюють у певній сфері освіти, але у разі виникнення попиту на інші освітні продукти, ТОУ переорієнтовуються на нові освітні продукти, діючи як оптові посередники на світовому ринку роздрібних освітніх послуг і оптові покупці продуктів освітніх установ. Представляючи національні інтереси на міжнародному ринку освітніх послуг, вони створили свої представництва по усьому світу. Мережа British Council, наприклад, охоплює 117 держав. В Edufrance у 30 країнах працює 80 бюро.

У щоденну практику ТОУ входять сотні проектів, серед яких:

- підтримка програм поширення рідної мови;
- організація обмінів студентами і вченими;
- надання інформаційно-консультативних послуг;
- розробка і реалізації акцій національної освіти, конкретних навчальних закладів і програм;
- сервіс груп іноземних студентів тощо.

Таким чином, процес транснаціоналізації освітнього простору виявляється тісно взаємозалежним з реалізацією освітніми установами різних форм інтернаціоналізації освітнього бізнесу і припускає появу та функціонування своєрідної «оболонки», що формує комплексність розвитку глобального освітнього простору при збереженні гострої конкуренції на міжнародному ринку. Як результат з'являється поняття транснаціональної, або транскордонної освіти, під яким нами розуміються всі види програм вищої освіти, або курсів навчання, або ОП, включаючи дистанційну освіту, при здійсненні яких студенти перебувають не в тій країні, де розташований ЗВО, що надає кваліфікацію.

Визначальною ознакою транснаціональної освіти є перетин державних кордонів не студентів, як було раніше за традиційної форми експорту ОП, а викладачів і/або навчальних матеріалів, інформації, незалежно від того, чи надсилається інформація і матеріали поштою, комп'ютерними мережами, телеканалами або за допомогою інших засобів зв'язку («онлайнові», дистанційні, традиційні технології навчання).

Освіта стає транскордонною завдяки застосуванню ЗВО найбільш розвинених країн різноманітних способів просування за кордоном власних навчальних програм у традиційній формі, передусім шляхом створення представництв, філій та кампусів, що забезпечують розширення пропозиції ОП на перспективних ринках і зрушення від попиту до пропозиції ОП. Багато навчальних закладів укладають угоди про співробітництво щодо різних аспектів викладання і навчання та передбачають кілька варіантів взаємодії: франчайзинг; програми-близнюки; взаємне визнання програм. У деяких випадках, ці зв'язки переростають у консорціуми і ЗВО мережі.

Загалом у процесі глобалізації світова освіта вступає в якісно новий етап – міжнародну інтеграцію, яка є результатом розвитку і поглиблення попереднього етапу інтернаціоналізації – і доведення його до рівня інтеграції національних систем. Для інтеграції стають характерними зростаючі за рахунок узгодженої міжнародної освітньої політики взаємне зближення, взаємодоповнюваність і взаємозалежність національних освітніх систем, синхронізація дій, що досягається на основі регулювання їх наднаціональними інститутами, поступове переростання національними освітніми системами своїх державних меж і зародження тенденцій до формування єдиного освітнього простору як найбільш ефективної форми реалізації завдань майбутнього.

3.2. Удосконалення інституціонального механізму державного регулювання міжнародної діяльності

Сучасна українська вища школа йде шляхом значних перетворень, що відповідають реаліям побудови сучасного суспільства і тенденціям розвитку світової економіки, міжнародного обміну освітніми послугами, що сприяє розвитку адаптаційного вектора в стратегії функціонування національної освітньої системи як відкритої. До того ж у якості основних постулатів стратегічного бачення інтеграції національної освітньої системи у світову виступає пошук напрямів удосконалення інституціонального механізму державного регулювання врахування глобальних тенденцій, серед яких:

– бурхливе зростання студентської мобільності і кількості іноземних студентів в основних центрах світового ринку освітніх послуг;

– стратегічний орієнтир на розширення експорту освіти урядами розвинених країн як пріоритетний напрямок – як з погляду геополітичних інтересів, так і з економічних позицій;

– тверда конкуренція європейських країн і США як очевидних лідерів світового ринку освіти, що веде до уніфікації «близьких» регіональних і національних систем у межах побудови загальноєвропейської системи освіти та підвищення її якості.

Водночас проведений раніше аналіз зарубіжної практики свідчить про розвиток двох векторів інтеграційних процесів:

1) на макрорівні – за допомогою вбудовування системи освіти держави у сформований правовий механізм державного регулювання функціонування освітньої системи, вибору моделі інтеграції. Даний факт породжує проблеми співвідношення якісних характеристик і показників навчання, валідації, нострифікації підтверджувальних документів;

2) на мікрорівні (ЗВО та інших професійні освітні установи) – за допомогою включення у міжнародні трансакції через різні форми зовнішньоекономічної активності.

Так, згідно із Законом України «Про вищу освіту» визначено, що «заклади вищої освіти мають право брати участь у міжнародному співробітництві у галузі вищої освіти за допомогою:

1) участі в програмах двостороннього і багатостороннього обміну студентами, аспірантами, докторантами та науковцями;

2) проведення спільних наукових досліджень, а також конгресів, конференцій, симпозіумів та інших заходів;

3) здійснення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, а також дослідно-конструкторських робіт із замовлень іноземних юридичних осіб;

4) участі в міжнародних програмах з удосконалювання вищої і післядипломної освіти».

У результаті всебічного дослідження нами визначено, що потребують удосконалення практичні аспекти розвитку інституціонального механізму державного регулювання різних форм зовнішньоекономічного співробітництва українських ЗВО. Наявні дослідження українських учених вказують на наявність у практиці трьох рівнів розвитку міжнародного освіти в нашій країні:

– підтримка студентської і академічної мобільності, що реалізується у формі навчання іноземних студентів в українських ЗВО та їхніх закордонних філіях, стажувань за кордоном українських студентів, обмін викладачами;

– розвиток міжнародних освітніх програм, у трьох формах: валідація/акредитація, франчайзинг, програми спільних (подвійних) дипломів;

– інституціональне партнерство у формі лідерських мереж і стратегічних альянсів.

Одним з найважливіших напрямів міжнародного співробітництва в освітній сфері виступає експорт освітніх послуг, який здійснюється в рамках навчання іноземних громадян:

- в освітніх установах на території України;
- у закордонних філіях ЗВО;
- в освітніх установах спільного ведення.

У радянський період вітчизняна вища школа досить успішно готовила фахівців для країн, що розвивалися (майже 90 % іноземних студентів становили вихідці з Азії, Африки та Латинської Америки), а також для країн Східної Європи. Природно, що в цей час їхнє навчання здійснювалося переважно коштом державного бюджету за програмами співробітництва з «братніми» країнами.

З розпадом СРСР кількість іноземних студентів з далекого зарубіжжя в українських закладах освіти скоротилася до 9,3 тисяч у 1991 році. Але з'явилися нові іноземні студенти з країн СНД і Балтії: на момент розпаду Радянського Союзу у ЗВО України навчалася 2 тисячі осіб з колишніх радянських республік, у тому числі 80 – з країн Балтії і близько 104 тисяч – з нинішніх країн СНД. Однак до 1996/97 навчального року кількість студентів із країн близького зарубіжжя в українській вищій школі також скоротилося в 3,5 рази.

За даними ЮНЕСКО, в 2000/01 навчальному році частка іноземних студентів, що навчалися в Україні, становила близько 0,5 % від загальносвітової кількості всіх іноземних студентів

Іноземні студенти приїжджають в Україну вивчати медичні науки (19 % від загальної чисельності іноземних громадян), економічні спеціальності (17,5 %), соціально-гуманітарні спеціальності (10,5 %). За підсумками 2017 року щорічний дохід від іноземних студентів оцінювався у 50 мільйонів доларів, тобто Україна контролює 0,1 % світового ринку освітніх послуг.

Ситуація, що склалася, обумовлена різними економічними і політичними факторами, зокрема, падінням інтересу до вивчення українських напрямів спеціальностей в західних країнах; відсутністю в Україні циклів навчання англійської мови та студентських кампусів, що відповідали б західним нормам; іміджем країни за кордоном, побоюванням потенційних студентів за особисту безпеку; негнучкістю освітніх програм і слабкою інтеграцією в європейські освітні мережі.

Досить показовими є в цьому випадку побажання іноземних студентів, висловлені у ході соціологічного дослідження в 2016 році. Їх можна розглядати в якості напрямків діяльності ЗВО з розвитку експортного потенціалу. При цьому наголошується на необхідності:

- поліпшити умови проживання в гуртожитках, будувати нові гуртожитки (27,0 %);
- забезпечити безпеку життя і навчання (13,4 %);
- зменшити бюрократію (5,3 %);
- давати більше практики, поліпшити практичні заняття (4,7 %);
- поліпшити навчання української мови (4,3 %);
- підвищити професійний рівень викладачів (3,9 %);
- поліпшити зміст освіти, зробити її більш сучасною, відповідно до науково-технічного прогресу, включати іноземних студентів у наукову роботу (3,9 %);
- допомагати у проведенні дозвілля (3,8 %);
- поліпшити забезпечення новими сучасними підручниками, навчальними матеріалами (3,8 %);
- використовувати у навчальному процесі більше комп'ютерів (2,6 %);
- спростити процес отримання віз, давати багаторазові візи, полегшити реєстрацію іноземних студентів (2,1 %);

- поліпшити роботу іноземних деканатів, робити більш зручним для студентів навчальний розклад (1,9 %);
- давати можливість іноземним студентам працювати під час навчання (1,9 %);
- створювати умови для занять спортом, організовувати спортивні заходи (1,9 %);
- використовувати у навчанні англійську мову (1,8 %);
- знизити вартість оплати за проживання в гуртожитку (1,8 %);
- знизити розмір оплати за навчання, зокрема впровадити безкоштовні курси української мови (1,7 %).

Також є побажання: більше цікавитися життям іноземних студентів, більше давати інформації про іноземців в Україні, краще фінансувати навчальні заклади, збільшити кількість бюджетних місць у гуртожитках для іноземців, створювати навчальні групи зі студентів приблизно з одним рівнем знань, добитися широкого міжнародного визнання українських дипломів.

Проте, українська вища школа має і деякі конкурентні переваги, що сприяють її активному залученню в міжнародну торгівлю освітніми послугами.

По-перше, найважливішою конкурентною перевагою вищої школи в Україні є «науковість освіти, її фундаментальність, енциклопедичність». Так, у декларації Першої Всесвітньої конференції «Вища освіта в ХХІ столітті: підходи і практичні заходи», проведеної ЮНЕСКО було відзначено необхідність відмовлятися від підготовки «вузькопрофільних фахівців», що властиво багатьом західним навчальним закладам і стало основою для реформування в багатьох країнах вищої освіти, пошуку нової моделі університету, що відповідає викликам нового сторіччя, імперативам інформаційного суспільства, глобальної економіки.

Українська вища школа, що вирізняється фундаментальним характером освітніх програм, забезпечує глибоку загальнотеоретичну підготовку, органічну комбінацію навчальної і наукової діяльності, відповідно, більшою мірою, ніж західна вища школа, сприяє підготовленості фахівця до професійної мобільності протягом усього трудового життя, в умовах швидких технологічних зрушень.

По-друге, досвід створення кращої у світі освіти з окремих галузей знань сприяє формуванню експортно-орієнтованих секторів. Загальновизнано, що (українська) освіта є однією з сильніших у світі. Підтвердженням цьому є те, що багато університетів, наукових установ, фірм, корпорацій США, Німеччини, інших країн прагнуть залучити наших фізиків, математиків, програмістів (за даними статистики 5–7 % математиків і фізиків, що викладають в університетах США, приїхали з України). Також останніми роками зросла кількість бажаючих вивчати математику, інформатику, комп'ютерні науки (зростання становить 18,4 %).

По-третє, дешева освіта. Так, навчання в українських закладах вищої освіти обходиться іноземцям у 1,6–2 тисяч доларів на рік, тобто значно дешевше, ніж в інших країнах. Однак, характеризуючи дану перевагу української вищої школи, необхідно звернутися до показників доступності освіти, що наведені у попередньому параграфі, у рамках яких були оцінені закордонні країни.

Таким чином, в академічному аспекті українська вища школа має необхідні стартові умови для підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку освітніх послуг, які можуть бути посилені державною політикою з урахуванням можливостей сучасного розвитку світової економіки, а також конкурентних слабкостей і загроз.

Іншим напрямом експорту освітніх послуг є створення філіальної системи українських закладів вищої освіти та спільні освітні програми.

Інтернаціональний аспект функціонування національної освітньої системи закладено і у зворотному потоці освітніх послуг, у їхньому імпорті. У середині дев'яностих років ХХ століття загальна кількість студентів-українців, які навчалися в закордонних ЗВО, приблизно становила 983 особи. Результати досліджень показують, студенти з України навчаються в університетах 33 країн. 80% з них навчались у США, Німеччині, Франції, Великобританії. Характерно, що США, які займали перше місце наприкінці минулого століття, на початку ХХІ століття у зв'язку з розвитком інтеграційних процесів в освітньому просторі з Європою були «відсунуті» на друге місце за популярністю серед українських студентів: у 2016/17 навчальному році там навчалось 1238 студентів з України, а на перше місце вийшла Німеччина, Польща, Чехія та Болгарія.

Варто зауважити, що представники українських закладів вищої освіти стали їздити на науково-навчальні стажування до країн, які раніше не були міжнародними центрами освіти, – Португалії, Іспанії, Кіпру, Туреччини, Мексики та інших.

Еволюціонують і мотивації навчання українських громадян за кордоном. Для першої половини дев'яностих років була притаманна індивідуальна мобільність у трьох основних формах: 1) семестр за кордоном, 2) магістратура, 3) докторантура (Phd), які підтримувалися міжнародними фондами та іншими фінансовими організаціями. Доступ до подібної комерційної освіти за кордоном був заснований на особистому бажанні і пошуку коштів самим кандидатом (особисті нагромадження, допомога спонсора тощо).

Від середини дев'яностих років стали з'являтися міжнародні освітні програми у певних освітніх і професійних сферах, у тому числі пов'язані з такими напрямками і кваліфікаціями, які або ще не з'явилися, або були не досить розвинені в структурі пострадянської освіти (наприклад, програми MBA не

збігаються з тим класичним розподілом на дисципліни, яке було притаманне ЗВО радянської епохи). Йдеться про повні програми вищої освіти за кордоном.

Тільки по лінії США діють понад 20 змішаних програм, орієнтованих як на українську молодь (школярів і студентів), так і на українських викладачів, учених та фахівців. Ці програми, що пропонують навчання і стажування в американських навчальних закладах та науково-дослідницьких центрах розробляють, фінансують і курирують Агентство міжнародного розвитку США, Бюро освітніх і культурних програм Держдепартаменту США, Національний фонд розвитку гуманітарних наук, Рада з міжнародних досліджень та обмінів, Американські ради з міжнародної освіти, Асоціація адміністраторів міжнародної освіти США, Американський фонд цивільних досліджень і розвитку для незалежних держав колишнього Радянського Союзу (створений Міністерством оборони США) та інші.

Основні труднощі, пов'язані з розвитком програм міжнародної академічної мобільності в Україні, виникають у тому випадку, коли студент проходить за кордоном не повну програму, а, скажімо, один семестр. Недосконалість процедури нострифікації, відсутність порівнянної системи перезаліку курсів і відповідної нормативної бази призводять до того, що студентові доводиться доскладати або перескладати в українському ЗВО курси, уже прослухані ним за кордоном.

Загалом відзначається активна присутність в Україні міжнародних програм стажувань і обміну – як з країнами Європи і США, так і з країнами Сходу (Китаю та Японії).

Сьогодні практично всі українські ЗВО мають або створюють спільно із закордонними партнерами спільні програми, моделі яких зводяться до трьох основ:

1) валідація/акредитація одного закордонного університету або кількох. Освітні програми розробляються самим університетом, тоді як його партнер-валідатор засвідчує якість цих програм і надає свій диплом;

2) освітній франчайзинг, що являє собою спільну діяльність навчальних закладів з формування пропозицій, проведення (надання) і просування освітніх і супровідних послуг та продуктів на ринок. До того ж послуги повинні відповідати ліцензіям освітніх установ на право освітньої діяльності. Закордонний університет повністю диктує свої умови (навчальний план, кількість годин, склад ВПС та ін.), стандарти якості (сертифікація) майбутнього власникові програми. Далі власник програми просто контролює якість перебігу навчального процесу, дидактики, добору матеріалів, продуктів на виході тощо. Це схоже на філіальну систему. Якщо українському ЗВО вдається поєднувати стандарти, то на додаток до диплома закордонного ЗВО-партнера може видаватися також і український диплом. В освітню франшизу включена: правила формування контингенту абітурієнтів, правила організації приймання студентів, правила організації навчального процесу (передачі, засвоєння і контролю знань), навчально-методична література, відеокурси, мультимедійні курси, сб-курси, система оцінок, форми і порядок проведення проміжної атестації.

На початку дев'яностих років в Україні саме імпортовані освітні франшизи одержали найбільшого поширення. Деякі українські заклади вищої освіти у рамках освітнього франчайзингу пропонували програми англійських, американських і французьких освітніх організацій. За моделлю франчайзингу в Україні функціонують і програми академічної мобільності. Найпоширенішою є схема, коли модуль бізнес-освіти функціонує на базі закладу вищої освіти, користуючись його інфраструктурою і професорсько-викладацьким складом. Така схема дозволяє порівняно легко одержати ліцензію на видачу диплома українського зразка поряд з міжнародним.

Зазначені раніше мікроекономічні проблеми збільшуються через трансформаційну політику державного регулювання модернізації сфери освіти країни на рівні держави. Нова роль держави у глобальній економіці ґрунтується на різних (вертикальних і горизонтальних) зв'язках між різними елементами освітньої системи з метою формування відтворення інтелектуального капіталу через інноваційну систему освіти, а також визначає необхідність врахування у державному регулюванні інтегральних тенденцій освіти, міжрівневості, полісуб'єктності, відкритості, інформаційності тощо. Через це важливого значення набувають стратегічні імперативи розвитку національної освітньої системи України, що відбилися в чотири основних стратегічних документах:

- Національній доктрині освіти до 2025 року;
- державній програмі Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»;
- концепції «Нова українська школа»;
- рамкова програма Європейського Союзу з фінансування науки та інновацій «Горизонт 2020».

Помітно, що коли на початковому етапі у прийнятій Національній доктрині освіти йдеться про випереджальний і переважно безкоштовний характер освітніх послуг, що виявляється в «формуванні у свідомості громадян образу освіти як вищої цінності», то вже у наступних документах реалізація стратегії розвитку освітньої сфери лежить у рамках визначення її як «пріоритетної нової точки зростання інвестицій у людський капітал».

Водночас в усіх документах можна побачити в якості стратегічного імперативу інтеграційний вектор розвитку національної освітньої системи в контексті світової. Так, у прийнятій Національній доктрині освіти відзначено, що держава покликана забезпечити «інтеграцію української системи освіти у світовий освітній простір з урахуванням вітчизняного досвіду і традицій, активний вихід на ринок освітніх послуг, широку участь навчальних закладів і

педагогів в освітніх програмах міжнародних організацій і співтовариств». Відповідно, сформувався імператив зовнішньої (експортної) інтеграційної спрямованості української освітньої системи. Причому флагманами інтеграції обрано сфери економічної та бізнес-освіти.

Експортно-орієнтована модель також визначила високу активність участі країни в міжнародному державному співробітництві в сфері вищої освіти, що виявилось в приєднанні у 1998–2000 роках України до основних конвенцій, прийнятих під егідою ЮНЕСКО і Ради Європи, а також у підписанні 19 вересня 2003 року Берлінського комюніке про включення країни в об'єднання європейських держав зі створення єдиного освітнього простору. Відповідно до останнього усе нормативно-правове забезпечення функціонування національної системи вищої освіти узгоджується з нормами Європейської конвенції.

Включення у цей процес є актуальним для української системи вищої освіти, здобуваючи стратегічну, адаптивну, модерністську спрямованість, що відрізняється при цьому значним резонансом в урядових та академічних колах.

Водночас, в Україні є істотні відмінності від Європи, серед яких:

- нестача бюджетного фінансування для потреб освіти набагато гостріша: якщо середній рівень бюджетного фінансування в Європі наближається до 5 % ВВП, то в Україні він менший за 2 %;
- частка працюючих за фахом набагато нижча: в країнах Європи цей показник майже в 2 рази вищий;
- підсистема неформальної освіти (як фактора формування людського капіталу) практично відсутня. Європа поступається США за показниками ефективності інституту освіти протягом життя, проте саме на цій підсистемі країни ЄС фокусують увагу при переході на нову модель освіти. В Україні цей процес теж набуває розвитку.

Так, у рамках СНД схвалено Концепцію розвитку дистанційного навчання та Концепцію розвитку освіти дорослих в країнах Співдружності, підписано Угоду про співробітництво з формування єдиного (загального) освітнього простору СНД, Угоду про координацію робіт у галузі інформатизації систем освіти держав-учасників СНД.

Крім багатобічних наднаціональних механізмів Україною підписана значна кількість двосторонніх міжурядових договорів про співробітництво. Так, за даними Міністерства освіти і науки України, міжнародне співробітництво реалізується в рамках договорів і угод міжурядового та міжвідомчого рівня.

Загалом, підводячи підсумок проведеного аналізу адаптації української системи вищої освіти, до світових на рівні держави можна виокремити основні напрями таких, серед яких:

- узгодження державних освітніх стандартів усіх рівнів освіти, вимоги до підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів;
- розвиток системи визнання документів про освіту України в зарубіжних країнах на двосторонній і багатосторонній основі, мережі українських служб експертизи документів про освіту для їхньої нострифікації та легалізації;
- узгодження порядку атестації і акредитації освітніх установ;
- сприяння розвитку міжнародного співробітництва у різних формах.

З вищезазначеного випливає необхідність кореляції параметрів міждержавного співробітництва в освітній сфері у рамках інтернаціоналізації української освітньої системи. Проте, обрані в провідних світових освітніх центрах «точки опори», що визначають стратегічне бачення різних учасників світової освітньої системи (орієнтація на конкурентоспроможність, міжнародне співробітництво та реформи), потребує в Україні іншого розміщення пріоритетів:

1) реформи – модернізація української системи вищої освіти з вибудовуванням даного процесу «зверху – вниз»;

2) міжнародне співробітництво на міждержавному і міжуніверситетському рівнях, що по суті є усвідомленою необхідністю та відбиттям стратегії виживання;

3) конкурентоспроможність, формування і підтримка якої відбувається через «злам» існуючої системи освіти та перетворення освітньої сфери із соціально-орієнтованої в ринково-орієнтовану. У результаті освітні установи стають повноцінними учасниками підприємницької діяльності, самостійно обираючи механізми отримання економічного ефекту, у тому числі за рахунок активізації ЗЕД.

Тож орієнтація на нарощування зовнішньоекономічної активності має для України значні переваги, пов'язані з:

– отриманням доходу;

– посиленням орієнтації на вимоги світового ринку праці, підвищення якості навчання, розробку нових навчальних програм і курсів з «включенням міжнародних компонентів», що забезпечують підготовленість випускників до роботи в умовах глобальної економіки, і в остаточному підсумку, – перетворення національних університетів у міжнародні науково-освітні комплекси;

– можливостями адаптації іноземного елемента в національну економіку з метою одержання наукового, інноваційного, економічного ефекту;

– сприянням реалізації геополітичних та економічних інтересів країни.

Відповідно, отримання цих вигод вимагає скоординованих дій на державному, регіональному та рівнях ЗВО, які, з урахуванням уже реалізованих заходів в освітній сфері України у контексті її інтеграції у світову освітню систему, доцільно використовувати у наступних напрямках:

– розробка та прийняття цільової державної програми розширення експорту освітніх послуг на найближчі 5–10 років з державним фінансовим забезпеченням, а також регіональних програм за участі органів влади і керівників регіонів та ЗВО;

– уточнення нормативно-правової бази міжнародної діяльності української вищої школи, що, зокрема, регламентує взаємини між українськими і закордонними суб'єктами партнерства з урахуванням вимог світової практики, що й забезпечує повноправну участь українських закладів вищої освіти на міжнародному ринку науково-технічної праці та освітніх послуг;

– наближення змісту і якості української вищої освіти до світових стандартів, активне впровадження нових інформаційних технологій, дистанційної освіти;

– моніторинг результатів і поширення досвіду реалізації спільних освітніх програм;

– створення за кордоном мережі міжвузівських представництв, центрів, насамперед на базі українських будинків науки і культури, що забезпечують набір, а в окремих країнах і попередню підготовку для навчання в українських ЗВО;

– посилення стратегічного партнерства в координатах «держава – представники ринку освітніх послуг – бізнес»;

– активізація діяльності самих ЗВО щодо розвитку експорту освітніх послуг на основі розроблених цільових програм і реінвестування отримуваних від іноземних студентів коштів (за кордоном 5–7 %) на маркетинг, інформаційно-рекламну та організаційну діяльність;

– розширення спектра і видів пропонованих освітніх послуг, особливо за новими пріоритетними спеціальностями, що затребувані в Україні і за кордоном (повне навчання, включаючи стажування, практику, курси української мови і

культури, короткострокові спеціалізовані курси), а також у рамках нових освітніх технологій (розподілені ЗВО, дистанційне, транснаціональне навчання);

- міжнародна акредитація освітніх програм українських ЗВО;

- маркетинг світового, регіональних і національних ринків освітніх послуг, наукове забезпечення експорту освітніх послуг; проведення потужної цільової інформаційно-рекламної кампанії;

- якісне поліпшення побуту, відпочинку, культурно-естетичного дозвілля іноземних студентів.

У рамках проведеного дослідження нами визначено, що функціонально-цільовий та факторний підхід до міжнародного співробітництва є способом державного регулювання взаємовпливу трансформаційних і трансакційних факторів зовнішньоекономічних відносин ЗВО та їхньої конкурентної взаємодії в сучасних умовах.

Розв'язання протиріч міжнародного співробітництва вимагає механізму інституції різноманітних раціональних дій для реалізації інтересів та мотивацій його суб'єктів і агентів у розвитку матеріальних та ідеальних компонентів їхнього капіталу. Останні набувають соціальної оцінки, перетворюючись у нематеріальні активи ЗВО (репутація, марка, імідж, зв'язки тощо), що здатні приносити довгострокові дивіденди на їхні капітали. Ефективність вирішення протиріч досягається за допомогою актуальних заходів удосконалення інституціонального механізму державного регулювання.

Визначено, що на макрорівні є доцільним створення державної концепції міжнародного співробітництва, у якій система поглядів на перетворення його в елемент державної політики, економічного і культурного впливу забезпечена інституціональним механізмом цієї трансформації; формування державного інформаційного поля міжнародного співробітництва, що сприяє інтеграції зусиль ЗВО у просуванні на міжнародний ринок освітніх послуг; зняття

податкових обмежень на академічне підприємництво, що дозволить знизити трансакційні витрати співробітництва і впровадження системи його банківського кредитування. Застосування прямих і непрямих методів та інструментів державного і недержавного економічного та інституціонального впливу сприятимуть зростанню ресурсної самостійності ЗВО у цій сфері.

На мезорівні регіонів необхідним є визначення пріоритетних стратегічних напрямів міжнародного співробітництва та їхнього узгодження зі стратегіями соціально-економічного розвитку регіонів і територій України. Для цього потрібна переоцінка інституціональних і економічних підходів окружних та регіональних адміністрацій до міжнародного співробітництва ЗВО з урахуванням стратегічних і тактичних цілей його суб'єктів та агентів від нанодо мегарівня.

На мікрорівні основними заходами вдосконалення інституціонального механізму державного регулювання є створення його концепції; регулювання відносин між органами та підрозділами ЗВО за допомогою внутрішньої нормативно-правової бази; визначення параметрів економічної ефективності міжнародного співробітництва; використання методу міжнародної сертифікації міжнародних програм; удосконалювання структурно-функціональних аспектів та своєчасна організація його актуальних інституцій; аналіз і прогнозування інтернальних ефектів та організаційних стратегій.

Обґрунтовано, що державні ЗВО здійснюють фінансування міжнародної діяльності на позабюджетній основі і принципах множинності рівнів, каналів та джерел. Цей процес ускладнюється тим, що формування і використання їхніх позабюджетних коштів є однією з найбільш складних проблем сучасного законодавства України. Невизначеність статусу цих коштів, неточність формулювань у законодавчих і нормативних правових актах України, недостатня увага законодавчих і виконавчих органів влади до даної проблеми та інші

фактори перешкоджають розвитку зовнішньоекономічної діяльності ЗВО. Водночас заклади освіти мають такі резерви підвищення ефективності використання наявних джерел фінансування, як їхня диверсифікованість; установлення взаємовигідних партнерських відносин з національними і закордонними підприємствами та національними галузевими міністерствами, а також удосконалення державного регулювання фінансових ресурсів міжнародної діяльності з використанням внутрішніх персональних рахунків.

3.3. Фінансовий механізм державного регулювання міжнародної діяльності закладів освіти

Після 1991 року у формуванні фінансового механізму державного регулювання міжнародного науково-академічного співробітництва закладів вищої освіти відбулися якісні і кількісні зміни, викликані переходом від жорсткої розподільної системи виділення коштів Міністерством освіти та науки України до ринково-орієнтованого забезпечення. Фінансова незалежність міжнародної діяльності ЗВО характеризується його здатністю «мобілізувати за рахунок власних коштів і самостійно використовувати найбільш ліквідні фінансові активи», мати у своєму розпорядженні певну норму грошових ресурсів і матеріальних обігових коштів, що забезпечують фінансові витрати міжнародної діяльності джерелами їхнього формування.

Ліквідні фінансові активи міжнародної діяльності ЗВО формуються на позабюджетній основі і принципах множини рівнів, каналів та джерел. Вони можуть складатися з коштів на його рахунку або коштів на рахунках його іноземних партнерів і спонсорів у вигляді внесків від зроблених прямих і непрямих послуг і проданих товарів. Під прямими послугами розуміється продаж освітніх послуг, до непрямих належить сплата за проживання,

харчування, транспортні послуги, переклад документації, підготовка візових пакетів для посольств, організація культурної програми тощо.

Інструментами, що забезпечують фінансову незалежність міжнародної діяльності, служать «безумовні» грошові зобов'язання іноземних партнерів з оплати надаваних їм послуг на підставі договорів про співробітництво, а також контрактні та інші зобов'язання міжнародних, регіональних і національних державних та приватних організацій і осіб, що виділяють кошти на розвиток міжнародного наукового співробітництва закладів вищої освіти.

Основні фінансові ресурси міжнародного співробітництва, під якими розуміються «кошти, запаси, джерела і можливості отримання доходів» [], від продажу науково-освітніх, консультаційних, посередницьких та інших послуг, зосереджені в позабюджетних фондах закладів вищої освіти. Структура джерел фінансового механізму державного регулювання ресурсів співробітництва різних ЗВО може мати глибокі і специфічні відмінності, що обумовлені вибором напрямів, ступенем інтенсивності, а також особливостями фінансового регулювання співробітництва.

Підприємницька діяльність ЗВО у галузі навчання іноземних студентів на контрактній основі, сприяє підтримці постійного контингенту покупців освітніх послуг і є одним з найбільш надійних і стабільних джерел фінансування міжнародного співробітництва багатьох державних українських закладів вищої освіти. Традиційні переваги цього виду міжнародної науково-освітньої діяльності закріплені нормами міжнародних договорів про взаємне визнання і еквівалентності документів про освіту, учених ступенів та звань, а також угодами про співробітництво у сфері вищої освіти з такими країнами, як Намібія, Ботсвана, Чад, Танзанія, Ліван, Албанія, Туреччина, Ірак, Індія, Китай, Лаос, Монголія, Малі, Румунія, Болгарія, Італія, Норвегія, Македонія, Словенія, Аргентина, Мексика, Болівія та з країнами СНД [].

Облік позабюджетних коштів міжнародного співробітництва, отриманих від зовнішньоекономічної діяльності, може здійснюватися за допомогою кошторису видатків на певний період, затвердженого Радою ЗВО як складової частини його бюджету.

Визначено, що Положення про бюджет встановлює принципи внутрішнього бюджетного фінансування співробітництва, порядок визначення доходів, затвердження видатків, регулювання прав різних рівнів управління, а також порядок і умови залучення до відповідальності за порушення бюджетних правил діяльності органу, що здійснює його організацію та координацію. Бюджетне законодавство ЗВО опирається на норми Закону України «Про освіту», Закону України «Про вищу освіту», Типового положенні про ЗВО, Положення про бюджет; положень, що регулюють окремі питання організації внутрішніх фінансових потоків ЗВО, норми видатків і права керівників підрозділів ЗВО та його міжнародної служби. Керівники вишу мають право видавати накази і розпорядження, що регулюють їхні фінансові взаємини в сфері міжнародного співробітництва в межах прав, закріплених у Статуті ЗВО та Положенні про бюджет.

Кошти державного бюджету можуть залишатися одним із джерел забезпечення фонду заробітної плати співробітників міжнародної служби лише в державних закладах вищої освіти за іноземних студентів, які навчаються у рамках державних наборів. Вони також можуть становити «частку» внеску цих вишів у здійснення спільного підприємства з іноземним партнером, наприклад, спільної видавничої діяльності, або витратитися на представницьку діяльність у міжнародних організаціях.

Єдиним джерелом державного бюджетного фінансування вищих навчальних закладів, що не обслуговують державні набори іноземних студентів, є зазначені статті надходжень Міністерства освіти і науки України та

Міністерства фінансів України. Однак ці кошти, так само як і бюджетні фінансові надходження, сьогодні не дозволяють українським вишам вести повномасштабну міжнародну науково-академічну діяльність. Тому, в результаті затвердження прав закладів вищої освіти «самостійно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність і мати валютні рахунки у банківські та інших кредитних організаціях» [], відбулася диверсифікація позабюджетних джерел фінансування міжнародної діяльності і зміна механізмів їхньої витрати. Позабюджетні кошти співробітництва формуються на багатоканальній основі і складаються з прибутку від:

- надання власних науково-освітніх послуг (контрактного навчання іноземних і українських студентів та аспірантів);
- продажу власних науково-освітніх товарів (наукових антологій, монографій, підручників і навчальних посібників);
- діяльності франшизних, офшорних або спільних науково-освітніх центрів;
- внеску партнерських вишів;
- спонсорської допомоги;
- оплати українськими студентами закордонних стажувань у рамках угод про співробітництво;
- платних консультаційних і посередницьких послуг з оформлення на програми підвищення кваліфікації та навчання в закордонних вишах;
- національних і закордонних грантів;
- організації міжнародних конференцій і семінарів;
- кредитів іноземних банків.

Способи отримання позабюджетного фінансування можуть мати грошове та негрошове вираження. Грошовий компонент – це кошти, що надходять:

- а) безпосередньо на персональний рахунок університету;

б) на спеціальний рахунок, відкритий грантовими організаціями.

У першому випадку кошти використовуються адміністрацією ЗВО на затверджені наказом статті видатків міжнародної діяльності, у другому – управління бюджетом національного або іноземного гранту здійснюється підрядником, тобто одним з членів міжнародного консорціуму або одержувачем гранту, що несуть юридичну відповідальність за його використання. Негрошовий компонент – це кошти, що виділяються урядами іноземних держав; національними державними, суспільними, некомерційними частками і «змішаними» фондами; внески партнерських вишів, а також міжнародних організацій вищої освіти різних рівнів та приватних спонсорів на спільні проекти в таких видах міжнародної науково-освітньої діяльності, як науково-академічні обміни, інституціональний розвиток, модернізація адміністративного і фінансового управління ЗВО та інші. Кошти, що не мають конкретного грошового вираження, утворюють віртуальний бюджет співробітництва, який зазвичай у багато разів перевищує обсяг прямих грошових внесків на рахунок ЗВО.

Дане явище пояснюється кількома причинами. По-перше, уряди країн з багаторічною історією міжнародних академічних обмінів, насамперед Німеччини, Великобританії, Франції та США, мають солідні фонди для їхнього розвитку. Вони розцінюють їх як стратегічно важливий ресурс соціальної, економічної та зовнішньополітичної діяльності держави. У цих країнах зі стабільно сильною роллю держави в освітній сфері ЗВО мають можливість здійснювати свої міжнародні проекти за допомогою фінансового підживлення великих освітніх фондів: DAAD у Німеччині; British Council і UKCOSA у Великобританії; EGIDE у Франції; Fulbright, IREX, ACTR/ACCELS, FSA і багатьма іншими – у США.

По-друге, фінансування програм науково-академічних обмінів через урядові асигнування, а також проекти ЮНЕСКО, ЄС, ОЕСР, МБРР, СОТ та інших великих спонсорів вищої освіти в усьому світі надає гарні шанси закордонному партнерові українських ЗВО дістати додаткові кошти для академічного, інституціонального та економічного розвитку.

По-третє, внески урядів розвинених країн у міжнародне академічне співробітництво є економічно виправданими, оскільки є однією з форм маркетингу, що має за мету їхній наступний продаж: лише у 2019/2020 навчальному році експорт американських прямих освітніх і непрямих послуг приніс економіці США 11 мільярдів доларів, ставши п'ятою найбільшою статтею експорту цієї країни. Тому наприкінці 2017 року Комітет з міжнародних відносин Сенату США схвалив 20-мільйонне збільшення урядового фінансування міжнародних програм науково-академічних обмінів, що у 2018 році становить 286 мільйонів доларів. До 2020 року цю суму планується подвоїти. Щорічний двомільярдний бюджет на освітні проекти в різних країнах світу становить 59 % від загальної суми позик на розвиток людського капіталу; 25–30 % цих коштів призначає для вищої освіти.

По-четверте, міжнародний академічний обмін дозволяє країнам-експортерам освітніх послуг і товарів одержувати достовірну інформацію про стан вищої освіти України та лобювати свої інтереси на українському освітньому ринку. Для цього використовуються кошти освітньої позики МБРР на підтримку інновацій у системі вищої освіти України. Протягом п'яти років, починаючи з 2016 року, проект охопить близько двохсот українських вишів, які зможуть адаптувати свої програми в галузі економічних, соціологічних і політологічних наук до стандартів провідних ЗВО світу, а також здійзнять заходи з підвищення ефективності адміністративного керівництва і професійної мобільності. Загальний обсяг позики становить 30 мільйонів доларів США, він

надається у формі грантів і частково зворотних грантів обсягом від 100 тисяч до 3 мільйонів доларів.

По-п'яте; фінансування міжнародного науково-академічного співробітництва українських ЗВО є компонентом стратегічного та інституціонального співробітництва ЄС і України. Це віддзеркалено в Загальній Стратегії на чотирирічний період і в Угоді про співробітництво між ЄС і Україною у сфері науково-технологічних досліджень. Здійснюючи фінансування і моніторинг наукових досліджень українських вишів, Генеральний Директорат ЄС орієнтований на створення в Україні діючої інфраструктури, що активізує наукові дослідження, поширення і впровадження їхніх результатів.

Також закордонним партнерам українських ЗВО, навіть якщо вони не є передовими вишами у своїх країнах, міжнародне співробітництво надає гарні шанси «продовжити життєвий цикл освітніх послуг, що перебувають у власній країні на стадії спаду або близько до неї, провівши лише деяку модернізацію, до того ж нерідко силами самого українського партнера за досить низької оплати його праці. Також є можливості створення додаткових робочих місць для свого персоналу».

За рівнями позабюджетне фінансування міжнародного співробітництва вишу можна розділити на міжнародне, регіональне, урядове, муніципальне (місцеве) та індивідуальне. Перший рівень формується із внесків на рахунок ЗВО міжнародних коштів, другий – мега- і макрорегіональних організацій або асоціацій вищої освіти; третій – з коштів державних бюджетів України та зарубіжних країн (державні стипендії іноземним студентам); четвертий і п'ятий складаються з коштів муніципальних органів управління та приватних осіб відповідно. На четвертому і п'ятому рівнях позабюджетне фінансування може бути як національним, так і наднаціональним.

Процес формування коштів для фінансування заходів міжнародної діяльності в сучасних умовах ринково-орієнтованого управління ЗВО вирізняється демократичністю, динамізмом, конкурентними діями учасників міжнародних програм і грантів, спрямованістю на вирішення поставлених перед підрозділами завдань і досягненням реальних цілей. Це означає, що кошти можуть формуватися на кожному із внутрішньо-університетських бюджетних рівнів: грантове фінансування може бути індивідуальним, факультетським і кафедральним; спонсорська допомога і внесок партнерських вишів також можуть мати індивідуальну, групову, кафедральну, факультетську або загальноуніверситетську спрямованість.

Суперечливість підходів до регулювання багатоканальних фінансових механізмів міжнародного обміну вивляється у тому, що, з одного боку, складність комбінації зовнішньої і внутрішньої багаторівневих систем його фінансування і бюджетування вимагає формалізації, структурування та координації фінансових внесків, тобто певної ієрархії взаємодії органів і підрозділів вишу. З іншого боку, можливості одержання міжнародної грантової підтримки орієнтують викладачів і співробітників на лідерство та створення особистих, групових, кафедральних і факультетських конкурентних переваг для фінансування своїх проектів. Через це можуть виникати ситуації нецільового використання бюджетних і позабюджетних коштів, тобто спрямування їх на мету, що не відповідає умовам їхнього отримання або правилам внутрішнього бюджетного упорядкування. Даний захід може знадобитися як для управління внутрішніми кадровими змінами, так і через виникнення обставин непереборного характеру, наприклад, необхідності репатріації або евакуації учасника міжнародної програми у надзвичайних обставинах.

Як показує зроблений ретроспективний аналіз, єдність бюджетної системи міжнародного співробітництва забезпечується єдністю правової бази, системи

класифікації, єдиних звітних і планових форм документації та наданням необхідної статистичної звітності за наступними рівнями державного регулювання міжнародного академічного співробітництва: загального для ЗВО, факультетського, кафедрального, цільових груп, окремих викладачів або співробітників.

На всіх рівнях внутрішньої бюджетної системи вишу можуть застосовуватися цільові і нецільові, державні й приватні, національні і наднаціональні форми фінансування його міжнародного співробітництва з усього різноманіття зазначених джерел. З розвитком міжнародного науково-освітнього співробітництва форми багатоканального позабюджетного фінансування можуть еволюціонувати і диференціюватися залежно від появи або зникнення певних джерел.

Останніми роками однією з нових форм стало пайове фінансування міжнародних проектів. Проект DELPHI «Розвиток освітніх зв'язків та ініціатив у сфері вищої освіти» є внеском програми TACIS Європейського Союзу в освітню реформу України і передбачає участь на паях Міністерства освіти і науки України.

Грантове фінансування з бюджетів міжнародних і регіональних організацій, державних, посередницьких, муніципальних (місцевих) та інших бюджетів іноземних держав надається українським ЗВО на конкурсній основі за умови суворого цільового використання та обов'язкової фінансової звітності. Воно може здійснюватися через:

- транс'європейські (ТЕМПУС та інші програми ЄС) і трансатлантичні (Бюро освітніх культурних обмінів США) програми допомоги українським закладам освіти;
- міністерства освіти іноземних держав;
- департаменти освіти земель, округів, штатів;

- муніципальні або інші місцеві органи.

Здається, що ця форма фінансування досить добре освоєна провідними українськими ЗВО і у частині складання заявок на проекти, і в частині управління проектами. Однак більшість регіональних ЗВО рідко використовують ці можливості. Це пояснюється недоліками організації інформаційної підтримки, відсутністю фахівців із залучення коштів і управління проектами, а також інертністю викладачів і фрагментарністю їхніх зусиль. Успішність грантового збору коштів забезпечується ретельним вивченням пріоритетів, обмежень і умов їхнього одержання, суворою фінансовою звітністю, систематичним і цілеспрямованим характером роботи з численними джерелами. Тому розробки стратегії та механізму збору коштів у прийнятній для кожного спонсора формі доцільно було б доручити спеціальному органу вищої освіти – грантовій групі або відділу.

Незважаючи на нестачу державного фінансування, необхідно відзначити розширення спектра доступних національних джерел, які, крім уже згаданих фондів, доповнюються студентськими та аспірантськими стипендіями Президента і Кабінету Міністрів України, іменними стипендіями регіональних адміністрацій, цільовими стипендіями підприємств і приватного бізнесу, доходами від створених на базі ЗВО спільно з підприємствами малого і середнього бізнесу інноваційних фірм зі швидкої розробки та впровадження нових продуктів і технологій; що відроджують традицію приватних пожертвувань.

На жаль, у методах державного і недержавного впливу на фінансування міжнародного співробітництва відсутні вкрай необхідні правові і податкові механізми, що дозволяють ЗВО значно вигравати і від комбінації форм багатоканального фінансування, і від розвитку основного напрямку, що приносить прибуток – експорту освітніх послуг.

Витрата позабюджетних коштів державних ЗВО здійснюється в рамках нормативно-правової бази їхнього господарського функціонування, порядку формування і напрямів використання коштів та ускладнюється тим, що сама ця база перебуває в процесі постійних змін. Тому є можливість відзначити лише найбільш значущі з правових новацій, які використовуються для державного регулювання видатків зовнішньоекономічної діяльності державних ЗВО, обсягу їхніх прав стосовно майна, придбаного в результаті цієї діяльності та оподаткування.

До того ж діяльність освітньої установи з реалізації передбачених статутом цієї освітньої установи виробленої продукції, робіт і послуг була віднесена до підприємницької лише у тій частині, в якій отримуваний від цієї діяльності дохід не реінвестувався безпосередньо в дану освітню установу й (або) на безпосередні потреби забезпечення, розвитку та удосконалювання освітнього процесу (у тому числі на заробітну плату) у даній освітній установі.

Права ЗВО у сфері фінансово-господарчої діяльності були закріплені в Законі України «Про вищу освіту», зокрема закріплювалося право власності ЗВО на: кошти, майно та інші об'єкти власності, передані йому фізичними і юридичними особами у формі дарунка, пожертвування або за заповітом, на продукти інтелектуальної і творчої праці, що є результатом діяльності закладу вищої освіти, а також на доходи від власної діяльності та придбані на ці доходи об'єкти власності.

Таким чином, Законом України надано ЗВО правові гарантії економічної самостійності: право власності освітніх установ на доходи від зовнішньоекономічної діяльності, право здійснювати будь-які передбачені в статуті вищу види міжнародної діяльності, право оперативного розпорядження його коштами, їхнього розміщення на розрахункових, депозитних та інших рахунках у комерційних банках та інших кредитних організаціях, звільнення

ЗВО від сплати усіх видів податків за умови реінвестування отриманих від міжнародної діяльності доходів в освітній процес.

Права державних ЗВО на самостійне здійснення зовнішньоекономічної діяльності були реалізовані ними шляхом установлення прямих зв'язків з іноземними вишами, підприємствами й організаціями у дев'яностих роках ХХ століття. Якщо до 2017 року загальний обсяг позабюджетних внесків у систему вищої освіти в цілому незначно перевищив обсяг бюджетного фінансування ЗВО, то в найбільш успішних державних ЗВО він склав 60–70 % внесків від позабюджетної діяльності. При цьому доходи від міжнародної підприємницької та іншої діяльності дозволили багатьом закладам вищої освіти не лише зберегти свій науковий, освітній і кадровий потенціал, але й реалізувати інформатизації, створити додаткові робочі місця та доповнити систему стимулювання праці викладачів.

Таким чином, кошти, зароблені державними ЗВО як бюджетними установами, є різновидом неподаткових доходів державного бюджету, що надходять на єдиний рахунок державного бюджету у відповідному органі, а кошти, розміщені на персональних рахунках для обліку операцій з коштами, що отримані від зовнішньоекономічної діяльності в органах державного казначейства, – різновидом видатків державного бюджету у вигляді асигнувань на утримання бюджетних ЗВО, що перебувають у державній власності або у відомстві органів державної влади України.

Оподатковування доходів ЗВО податком на прибуток від зовнішньоекономічної діяльності також є гострим питанням.

Отже, нині склалися серйозні протиріччя цивільного, бюджетного, податкового і освітнього законодавства, що ускладнюють державне регулювання фінансування міжнародної підприємницької діяльності державних ЗВО. Основні законодавчі акти кінця дев'яностих років минулого століття і початку

нинішнього суттєво звузили права на здійснення зовнішньоекономічної діяльності державних вишів.

З іншого боку, у самих ЗВО є приховані резерви використання позабюджетних внесків, наприклад, удосконалення методів фінансування міжнародної діяльності. Одним з таких методів є фінансовий контроль: формування системи обов'язкових контрольних дій з метою фактичної перевірки як доцільності фінансових операцій, так і дій безпосередніх керівників цих операцій. Джерелом фінансування міжнародної діяльності залишаються цільові гранти міжнародних організацій і урядів іноземних держав.

Попит на вищу освіту як експортний товар став основною причиною його перетворення на об'єкт зовнішньоекономічної діяльності не лише для національних урядів, але й для організацій та приватного сектору. «Чим більше іноземних студентів вносять високу плату за освітні послуги, тим більше коштів одержує національна економіка і тим менше уряд повинен інвестувати у вищу освіту». Дослідник посилається на прийнятий у Великобританії наприкінці 70-х років курс на оплату реальної вартості навчання для студентів з країн, що не входять до Європейського Співтовариства. Як наслідок цього, основною економічною стратегією інтернаціоналізації вищої освіти в Об'єднаному Королівстві стало залучення платоспроможних іноземних студентів.

Ця тенденція продовжувалася у вісімдесяті і дев'яності роки в англійських країнах, особливо в Австралії та Новій Зеландії, і трохи менше – в Канаді. США з початку шістдесятих років ХХ століття втримують лідерську позицію з експорту освітніх послуг, яка є там п'ятою статтею експорту. Не роблячи будь-яких помітних інвестицій у рекрутування іноземних студентів, вони експлуатують переважно традиційно високу репутацію американської вищої освіти. Однак в останні десять років активні конкурентні дії на освітньому

ринку вживають європейські держави, особливо Франція, Німеччина та Нідерланди, а також нові експортери освітніх послуг Малайзія і Сінгапур.

Інституціональний аргумент на користь повного відшкодування прямих освітніх видатків іноземними студентами у Великобританії був визначений Х. Келан у такий спосіб: «курс на повну оплату освітніх послуг спочатку не вітався, але потім став основним фінансовим інструментом для установ вищої освіти через різке скорочення державного фінансування в вісімдесяті роки». У США, за висновком Р. Лемберта, основним національним економічним аргументом на користь імпорту іноземних студентів і експорту освітніх послуг став той факт, що вони є сьогодні "найважливішим активом міжнародного торговельного балансу». Дана обставина характерна і для Австралії, де внутрішня і зовнішня (офшорна) реалізація послуг вищої освіти стала провідною статтею експорту.

Грунтуючись на порівняльному аналізі фінансових стратегій міжнародного академічного підприємництва у Швеції та Австралії, Е. Карнштедт робить висновок, що для скандинавських і континентальних європейських університетів основним стимулом для набору іноземних студентів є не безумовна фінансова мотивація, оскільки у цих країнах освіта переважно є безкоштовною. Це підтверджують М. ван Ройжен і Дж. Найт, які вважають, що саме статус і пов'язані з ним поняття репутації, образу, престижу університету і країни часто розглядаються як непрямі економічні причини, що мають більшу вагу, чому притаманні фінансові стимули рекрутування іноземних студентів.

У цих умовах ЗВО могли б більш активно використовувати можливості фінансування своїх міжнародних програм регіональними господарюючими суб'єктами та приватними структурами. Мається на увазі не лише чиста добродійність, але й цільове спрямування коштів на закордонну підготовку фахівців у різних сферах. В усьому світі цей вид інвестицій вважається прибутковим для національної промисловості і приватного бізнесу, оскільки

являє собою довгострокові вливання в їхній інтелектуальний капітал. Саме в цій сфері, на думку В. Пауелла і Дж. Оуена-Сміта, нині відбувається незворотне розмивання рольових кордонів освітніх послуг, промисловості та бізнесу, яке «відображає важливу трансформацію природи знань» – їхню комерціалізацію. Не можна також не погодитися з Д. Хікс і Дж. Кацем з приводу того, що даний процес робить «наукове співробітництво між географічно віддаленими одна від одної установами нормою, а не виключенням». На думку П. Баксича, і на національному, і на наднаціональному рівнях кооперація академічних установ і промислових підприємств відкриває нові можливості диверсифікованості джерел фінансування міжнародного співробітництва [39].

Водночас партнерства ЗВО з промисловими підприємствами і приватним бізнесом можуть стати причиною певної автономії його підрозділів і цільових дослідницьких груп та делегування їм відповідальності за власне фінансування. З розвитком цього процесу ринкові критерії і децентралізація прийняття рішень з пошуку та розподілу фінансових ресурсів стають домінуючими.

Отримання коштів від приватних інвесторів не лежить тільки у площині продажу ЗВО власних освітніх послуг або його посередницької академічної діяльності. Перспективними можна вважати такі форми безперервного фінансування, як організація курсів або центрів перепідготовки кадрів підприємств на основі міжнародних програм освітніх послуг та участь на паях у майбутніх прибутках замовника кадрів. Система державного регулювання фінансових ресурсів міжнародної діяльності є найважливішою складовою частиною структури управління ЗВО у ринкових умовах. Її основою є його фінансова політика, яка враховує зовнішні і внутрішні фактори оптимального вибору та ефективного використання фінансових надходжень з джерел багатоканального фінансування згідно зі стратегічними напрямками і цілями співробітництва. Зі свого боку прийняття рішень з визначення цілей і на

найближчу, короткострокову та довгострокову перспективу здійснюються з урахуванням аналізу ефективності бюджетних і позабюджетних джерел фінансування, а також внутрішньої фінансової звітності та управлінської інформації освітніх послуг.

Основними цілями державного регулювання багатоканального фінансування у загальному значенні можна назвати «максимізацію корисного економічного результату», «підвищення його економічного потенціалу, максимізацію прибутків при мінімізації видатків, забезпечення конкурентоспроможності на ринку, найкраще використання джерел фінансування та залучення нових для досягнення поставлених завдань» [44]. Економічний потенціал міжнародного співробітництва ЗВО виявляється не лише в його здатності створювати конкурентоспроможні навчально-наукові послуги і продукти, але й у готовності до змін зовнішнього та внутрішнього середовища міжнародного співробітництва, що виявляється у виробленні методів управління змінами зовнішнього середовища і внутрішнього середовища. Оскільки об'єктом державного регулювання фінансових ресурсів співробітництва є умови здійснення їхнього руху, й увесь спектр фінансових відносин між його численними національними і наднаціональними суб'єктами, то негативні ефекти (припинення або скорочення припливу зовнішніх коштів, наприклад, при розірванні контракту, договори або угоди) повинні компенсуватися постійним аналізом стабільності джерел, адаптивністю та превентивністю прийняття фінансових рішень у зовнішніх умовах, що змінилися.

Фактори зовнішнього фінансового впливу обумовлюють і зміни внутрішнього управління фінансування міжнародного співробітництва. Як і будь-який процес управління, він має циклічний характер, і кожний з циклів (річний, квартальний, місячний, тижневий) включає наступні елементи.

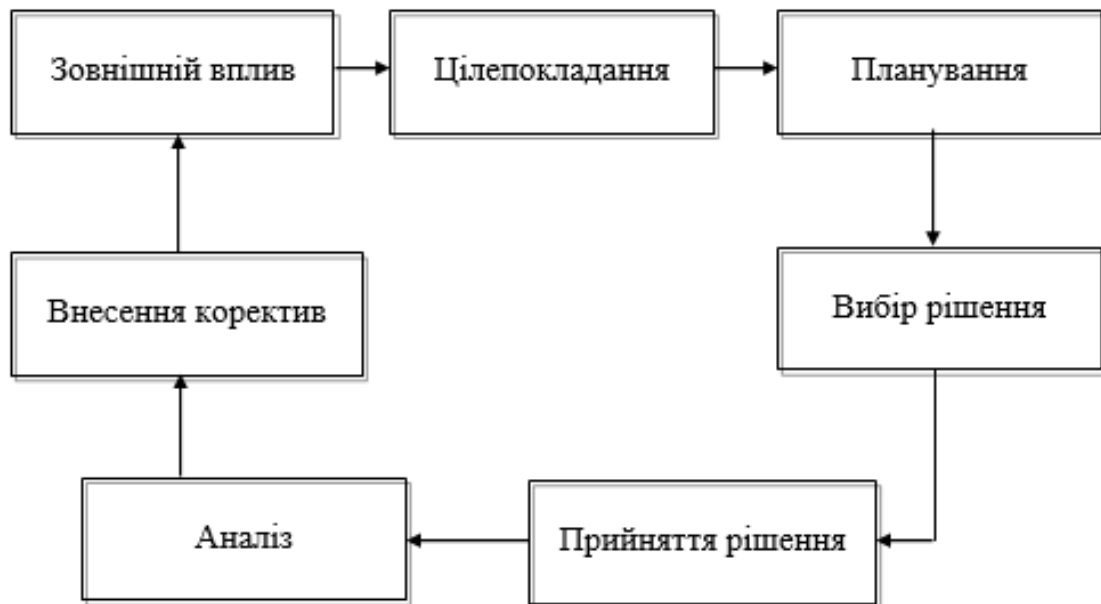


Рисунок 2 - Елементи процесу державного регулювання фінансування міжнародного обміну

Управлінські рішення, за В. О. Мосейко, повинні ухвалюватися «за сукупністю конкретних змін» і «визначатися при симптоматичних проявах зовнішніх і внутрішніх факторів впливу, з метою мінімізації негативних наслідків і адаптації до мінливого середовища та новим вимогам, що виникають». Зміни у сфері державного регулювання фінансування міжнародного співробітництва формуються в його інфраструктурі під впливом факторів адаптації до умов зовнішнього фінансування. Процес адаптації породжує проблеми доступності фінансової звітності і управління фінансовою інформацією.

З одного боку, підтримка єдності структури ЗВО і прийняття рішень спонукає учасників міжнародного процесу ділитися фінансовою інформацією для знаходження рішень що відповідають його цілям, з іншого боку – особлива стратегічна роль фінансової інформації змушує розглядати її в контексті ділової етики.

Визначення фінансової стратегії міжнародної діяльності ЗВО ставить дві взаємозалежні завдання, без вирішення яких неможливо оцінити правильність вибору, навіть якщо будуть враховані всі фактори зовнішнього і внутрішнього середовища: визначення параметрів ефективності та динаміки розвитку фінансування міжнародних зв'язків. Динаміка виражається у зміні форм і методів фінансування міжнародного співробітництва від простих – до комплексних, і швидкої адаптації до пріоритетів міжнародних інвесторів. Параметрами ефективності його фінансування як компонента фінансової підсистеми ЗВО могли б служити позитивна динаміка обсягів фінансування основних джерел протягом тривалого проміжку часу; їхня виправдана диверсифікованість; здатність до внутрішньої організаційної гнучкості і використання можливості наднаціонального фінансування у своїх цілях.

Слід урахувати, що оптимальне використання наявних джерел фінансування міжнародної діяльності має конкретно-історичний характер. Воно розвивається і змінюється у міру розвитку або припинення договірних, контрактних та інших відносин із суб'єктами міжнародного процесу. Тому основними методами ефективного управління його фінансування доцільно вважати стратегічне планування і тактичне регулювання бюджетних та позабюджетних каналів і джерел відповідно до прогнозу та досвіду їхнього використання; аналіз економічної ефективності договорів про науково-академічне співробітництво: рентабельності форм навчання на контрактній основі, успішності грантової історії ЗВО та взаємин зі спонсорами його міжнародних програм; облік і контроль коштів; діагностику, моніторинг і корекцію їхнього використання.

Фінансове планування і регулювання міжнародної діяльності ЗВО доцільно здійснювати тандему суб'єктів управління – планово-фінансовому органу, очолюваному проректором з фінансової діяльності, і міжнародній

службі, оскільки саме остання виконує функції рекрутування іноземних студентів на контрактне навчання, та реалізації договорів про співробітництво, тобто має реальну інформацію про фінансовий потенціал міжнародного співробітництва в усіх підрозділах ЗВО. Врахування фінансових інтересів і можливостей кожного підрозділу, його кафедр, цільових груп і окремих викладачів, які можуть мати свої короткострокові джерела фінансування міжнародної активності, також має велике значення.

Однак для аналітичного знаходження оптимальних параметрів фінансування, як складової однієї з підсистем ЗВО, недостатньо використовувати лише функціональні залежності ЗВО від джерел фінансування, оскільки при цьому існує небезпека ігнорування найважливіших ознак внутрішньої інформаційної невизначеності. На практиці особи, що здійснюють керівництво міжнародною діяльністю, не володіють повною і достовірною інформацією про стан інших підсистем ЗВО: маркетингу міжнародних науково-освітніх послуг і особливостей проведення міжнародного обміну. Видається, що без урахування взаємозалежності і взаємодії усіх цих підсистем фінансування міжнародного співробітництва ЗВО не може бути ефективним.

Інша небезпека полягає в тому, що, ухвалюючи рішення, що відповідають за міжнародну діяльність, можуть переслідувати кілька завдань, ускладнюючи тим самим оптимізацію фінансування міжнародної діяльності. Через це виникає потреба узгодження вибору джерел фінансування міжнародної співпраці із місією ЗВО. Крім того, визначення оптимальної моделі фінансування співробітництва для вишу вимагає використання сукупності знань, досвіду та інтуїції її найбільш успішних учасників.

Одним з діючих прийомів державного регулювання фінансування міжнародної діяльності є організація внутрішніх рахунків ЗВО, що опирається на принципи самоорганізації фінансових потоків. Відповідно до класифікації,

можна виділити три можливі схеми фінансового управління: локальну, локально-поворотну та двоїсту.

Локальну фінансову схему ґрунтується на виділенні внутрішнього персонального рахунку, на який умовно зараховується ліміт бюджетних (якщо такі є) і позабюджетних коштів. Цей персональний рахунок закріплюється за конкретним підрозділом (його керівником) або конкретною формою міжнародної діяльності. За такою схемою можуть фінансуватися міжнародні наукові дослідження, відрядження, лінгвістична підготовка учасників стажувань або представницькі видатки. Керівники мають право планувати надходження і видатки коштів, а планово-фінансове управління проводити контроль лімітів фінансування.

Локально-обігова фінансова схема передбачає обіг фінансових коштів за окремими формами міжнародного співробітництва, до того ж кожний вид діяльності має повернення витрачених коштів. Ця схема може використовуватися для фінансування навчання іноземних студентів стажистів, випуску спільних підручників і методичних рекомендацій, посередницьких послуг з набору студентів. Цільове використання даного рахунку гарантує виконання запланованого виду робіт, полегшує контроль за виконанням і економить час керівника.

Двоїста фінансова схема відображає види робіт джерела та споживача коштів міжнародної діяльності ЗВО. Її перевага полягає в тому, що вона дозволяє знаходити і використовувати джерела для оплати неприбуткових видів робіт за допомогою закріплення за ними одного або кількох видів прибуткових. Можна використовувати просту (один вид діяльності – одне джерело), складну повну (один вид діяльності – кілька джерел) або складну часткову схему (закріплення за неприбутковим видом робіт певного відсотка від коштів, що надходять від виділених джерел). За такою схемою можна, скажімо, організувати фінансування

телекомунікацій, ремонт гуртожитку або інші господарські видатки. Системна уява всього набору цільових схем державного регулювання фінансування міжнародного співробітництва ЗВО через внутрішні рахунки створює комплексну систему планування і обліку його фінансових ресурсів. Заходи, що забезпечують організацію цієї системи, повинні включати наступні кроки:

- складання реального плану надходжень за джерелами і видатками за напрямками, видами і формами міжнародної діяльності;

- коректування рішень, оптимальних для кожної підсистеми ЗВО для їхнього узгодження з метою і завданнями фінансування міжнародного обміну на певний період;

- планове закріплення джерел коштів за напрямками діяльності;

- організацію системи внутрішніх рахунків за формами співробітництва;

- організацію бухгалтерської діяльності із системою внутрішніх рахунків;

- організацію управлінського контролю за станом внутрішніх рахунків і підсумками фінансових потоків міжнародної діяльності ЗВО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аллахвердиева Л. Миграция и рынок труда. Методология и методы изучения миграционных процессов: [учебное пособие] / Л. Аллахвердиева, В. Габзалилова. – М.: Центр миграционных исследований, 2007.– 370 с.
2. Блинова М. С. Современные концепции миграции населения: критический анализ / М. С. Блинова // Вестник Московского Университета. – 2008.– № 7.– С. 61-65.
3. Булатов А. С. Мировая экономика: [учебник] / [под редакцией А. С. Булатова]. – М: Юристъ, 2000. – 734 с.
4. Бутченко М. В Украине поднялась новая волна эмиграции [Электронный ресурс] / М. В. Бутченко // Корреспондент.net.– 2014.– № 3.– Режим доступа: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3298189-v-ukrayne-podnialasnovaia-volna-emyhratsyy>.
5. Ваврищук Н. Г. Міжнародна міграція робочої сили в контексті розширення Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02 / Наталія Георгіївна Ваврищук; НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – К., 2007. – 20 с.
6. Валовий регіональний продукт Кіровоградської області за 2013 рік [Електронний ресурс] / Державна служба статистики; Головне управління статистики у Кіровоградській області, 2015.– 44 с. – Режим доступу: http://www.kr.ukrstat.gov.ua/rar/val_web2.pdf
7. Генералова Ю. В. Вплив міграційних процесів на економічне зростання України / Ю. В. Генералова // Актуальні проблеми економіки.– 2006.– №4 (58). – С. 181-185

8. Глущенко Г. И. Влияние международной трудовой миграции на развитие мирового и национального хозяйства.– М.: ИИЦ «Статистика России», 2006.– 130 с.
9. Глущенко Г. И. Денежные переводы мигрантов как фактор экономического развития / Г. И. Глущенко // Общество и экономика.– 2004.– № 9. – С. 181-207. 179
10. Глущенко Г. И. Инновационные методы привлечения денежных переводов мигрантов в официальный финансовый сектор / Г. И. Глущенко // Вопросы экономики.– 2005.– № 7. – С. 50-65.
11. Грабинський І. М. Особливості політики інтеграції мігрантів на ринку праці Португалії / І. М. Грабинський, І.В. Єлейко // Економічний простір: зб. Наук. праць. - 2015.– №98. - С.5-15.
12. Григорьев Л. Страны Балтии: в поисках выхода из кризиса / Л. Григорьев, С. Агибалов // Вопросы экономики.– 2010.– № 4.– С. 121-138.
13. Грэйнджер К. Анализ временных рядов, коинтеграция и направления их использования / К. Грэйнджер // Эковест.– 2006.– № 5.– С. 618-627.
14. Дем'янчук Ю. І. Вплив приватних трансфертів на регіональні ринки / Ю. І. Дем'янчук // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка».– 2012.– № 7.– С.147-153.
15. Державна служба статистики України: [міграційний рух населення] // Офіц. веб-сайт, 1998-2015.– [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
16. Драгунова Т. Управління міграційними процесами великих міст / Т. Драгунова // Україна: аспекти праці.– 2004.– № 5. – С. 35-39.
17. Евдокимов А. И. Международные экономические отношения : [учеб. пособие] / А. И. Евдокимов, А. К. Бондарев, С. М. Дроздов. – М. : Изд-во Проспект, ТК Велби, 2006. – 552 с.

18. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів / Рада Європи; конвенція, міжнародний документ від 24.11.1977 № ETS N 93. – [від імені України підписана 02 березня 2004 р. ; набула чинності 01.10.2007].– Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/755-16>.
19. Європейська соціальна хартія (переглянута). ETS N 163 / Ратифіковано Верховною Радою України 01.02.2007; підписана м. Страсбург, 03.05.1996. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/137-16>.
20. Європейський Парламент ратифікував оновлену Угоду про спрощення оформлення віз між ЄС та Україною (19/04/2013) // Представництво Європейського Союзу в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 180 http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2013/2013_04_19_1_uk.htm
21. Зовнішня трудова міграція населення України [Електронний ресурс] / Open Ukraine, Благодійний фонд Арсенія Яценюка.– Режим доступу: <http://openukraine.org/ua>.
22. Иванов С. Трудовая миграция: факторы и альтернативы / С. Иванов // Россия в глобальной политике.– 2006.– № 3.– С. 129-142.
23. Измалков С. Теория экономических механизмов / С. Измалков, К. Сонин, М. Юдкевич // Вопросы экономики. – 2008. – №1. – С. 4-26.
24. Иноземцев В. Л. Иммиграция: новая проблема нового столетия. Методологические аспекты [Текст] / В. Л. Иноземцев // Социологические исследования. – 2003. – №6. – С. 29-38.
25. Иноземцев В. Л. Иммиграция в современном мире: новая проблема нового столетия [Электронный ресурс] / В. Л. Иноземцев // Социологические исследования.– 2003.– №4.– С. 64-72. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2003/0121/analit01.php>.

26. Киреев А. П. Международная экономика: [в 2-х ч.] / А. П. Киреев.—М.: Международные отношения, ч. 1, 1997.— 416 с. 27. Кисель Н. Ф. Украина в контексте перспектив миграционных процессов в Европе / Н. Ф. Кисель: сб. науч. трудов ДонНУ.— Донецк: ДонНУ, 2010. — 1050 с.

28. Кодекс Законів про працю України (зі змінами).— [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

29. Кодекс України про адміністративні правопорушення / Верховна Рада УРСР; Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-Х.

30. Конвенція про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення № 143.— [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_163.

31. Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав / Ратифіковано 181 Верховною Радою України 21.12.2011 ; підписана м. Кишинів, 14.11.2008.— Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_j82.

32. Конвенція про працівників-мігрантів / Міжнародна організація праці; Конвенція, Міжнародний документ від 01.07.1949 № 97.— Редакція від 24.06.1975. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_159

33. Конвенція про статус біженців / ООН; Конвенція, Міжнародний документ.— Приєднання від 10.01.2002.— [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/995_011:

34. Конституція України / Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.— Тлумачення від 15.05.2014.— № 30.— Ст. 141.— [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

35. Концепция миграционной политики Российской Федерации до 2025 года и информация о ходе ее исполнения / Федеральная миграционная служба.– [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.fms.gov.ru/documentation/konсер_mig_pol

36. Коробков А. Социально-экономическая роль денежных переводов мигрантов в СНГ [Электронный ресурс] / А. Коробков, Л. Палей // Демоскоп Weekly. Электронная версия бюллетеня Население и общество. – 2008.– №315-316. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2008/0315/analit04.php>

37. Кремень О. І. Категорія „фінансовий механізм”: науково-методичні підходи до тлумачення / О. І. Кремень, В. М. Кремень // Інноваційна економіка.– 2012. – №5. – С. 254-259.

38. Кримінальний кодекс України / Верховна Рада України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III.– Редакція від 12.08.2015.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

39. Кримінальний процесуальний кодекс України / Верховна Рада України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI.– Редакція від 16.08.2015.– 182 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

40. Курунова Ю. О. Аналіз економічних та соціальних чинників зовнішньої міграції України / Ю. О. Курунова // Вісник міжнародного слов'янського університету. – 2012.– Т. XV, № 2 – С. 119-124.

41. Курунова Ю. О. Міжнародна міграція в умовах європейського вектору національної економіки / Ю. О. Курунова // Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: європейський вектор – нові виклики та можливості: тези допов. III Міжнародної наук.-практ. конф. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. – С. 210.

42. Курунова Ю. О. Міжнародна міграція робочої сили та міграційна політика / Ю. О. Курунова // Міжнародні економічні відносини: навчальний посібник / Колектив авторів ; за ред. С. О. Якубовського, Ю. О. Ніколаєва – Одеса : Одеський національний університет, 2015. – С. 153-171.

43. Курунова Ю. О. Міжнародна трудова міграція та міграційна політика / Ю. О. Курунова // Актуальні проблеми розвитку соціокультурної сфери: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: Центр суспільних інновацій, «Сполом», 2014. – С. 19 – 26.

44. Курунова Ю. О. Причини і наслідки міжнародної міграції в країнах Балтії / Ю. О. Курунова // Добробут націй в умовах глобальної нестабільності: матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції.– Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – 2013. – С. 85-87.

45. Курунова Ю. О. Сучасна міграція як форма і чинник розвитку міжнародних економічних відносин в мовах глобальних трансформацій / Ю. О. Курунова, С. О. Якубовський // Економіка і управління в умовах глобальних трансформацій: колективна монографія / [О. В. Горняк та ін.]; за заг. ред. О. В. Горняк. – Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2013. – С. 335- 348.

46. Курунова Ю. О. Сучасні тенденції міжнародної міграції в США / Ю. О. Курунова, А. П. Дамаксіна // Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство. Ч. 2 : матеріали II міжнародної 183 науково-практичної конференції. – Львів: Центр американських студій ФМВ ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – С. 317 – 319.

47. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування [Електронний ресурс] / О. А. Малиновська. – К.: НІСД, 2011. – 40 с. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.

48. Массей Д. Синтетическая теория международной миграции / Д. Массей // Мир в зеркале международной миграции. Сер.: Международная

миграция населения: Россия и современный мир.– М.: Макс Пресс, 2002. – Вып. 10.– С. 161-174.

49. Машика Ю. В. Територіальна організація регулювання трудовіміграційних процесів в умовах лібералізації трудових відносин / Ю. В. Машика // Регіональна економіка. – 2009. – № 2. – С. 149-157.

50. Международные экономические отношения : учебник / Н. Н. Ливенцев, А. В. Аникин, Э. П. Бабин [и др.]; ред. совет.: А. В. Торкунов (перед.) [и др.]; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) М-ва иностр. дел Рос. Федерации. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Проспект: Велби, 2005. – 648 с.

51. Мельник В.М. Оптимізація фінансової архітектури збиткових підприємств України: монографія / В.М. Мельник, Н.В. Бичкова, І.М. Калинська. – Тернопіль: Астон, 2013. – 204 с.

52. Механизм управления предприятием: стратегический аспект / В. С. Пономаренко, Е. Н. Ястремская, В. М. Луцковский [и др.]. – Харьков: Изд. ХГЭУ, 2002. – 252 с.

53. Михайлов С. В. Европа: От временных иностранных рабочих к новым этническим меньшинствам / С. В. Михайлов // Актуальные проблемы Европы.– 2005.– № 1.– С. 45-68.

54. Міграція сьогодні [Електронний ресурс] / Open Ukraine, Благодійний фонд Арсенія Яценюка.– Режим доступу: <http://openukraine.org/ua/programs/migration/research-program>.

55. Молодикова И. Н. Основные этапы и методы регулирования трудовой миграции в западноевропейских странах [Электронный ресурс] / Молодикова И.Н. // Демоскоп Weekly. Электронная версия бюллетеня Население и общество. – 2003.– № 121-122. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2003/0121/analit02.php#16>

56. Національний банк України. Статистика [Електронний ресурс] / Офіц. інтернет представництво. – Режим доступу: www.bank.gov.ua
57. ООН опублікувала доклад о том, что происходило с международной эмиграцией в условиях кризиса [Электронный ресурс] / Демоскоп Weekly. – 2010.– № 433-434. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2010/0433/gazeta08.php>
58. Панфилов А. С. Системный подход в организации управления предприятием / А. С. Панфилов. – М. : Знание, 1989. – 64 с.
59. Петрова Т. Стан та проблеми регулювання зовнішніх трудових міграцій в Україні / Т. Петрова // Україна: аспекти праці. – 2009.– №3.– С. 37-44.
60. Петрова Я. В. Міжнародна міграція населення як складова глобалізації та інтеграції сучасного суспільства / Я. В. Петрова // Вісник ОНУ.– 2008.– Т. 13, №5. – С. 851-857.
61. Пилинський Я. Міграція і толерантність в Україні : [зб. ст.] / [за ред. Я. Пилинського]. – К.: Стилос, 2007. – 191 с.
62. Пилинський Я. Перспективи соціального розвитку регіонів. Випуск 7 : [зб. ст.] / [за ред. Я. Пилинського]. – К.: Стилос, 2008. – 167 с.
63. Питання Державної міграційної служби України / Указ Президента України від 6.04.2011 N 405/2011.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/405/2011>
64. Питання організації виконання Закону України "Про громадянство України / Указ Президента України від 27.03.2001 №215.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/215/2001>
65. Питання організації виконання Закону України "Про імміграцію" / Указ Президента України від 07.08.2001 р. № 596/2001.– Редакція від 18.04.201.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/596/2001> 185

66. Поленчук В. М. Економічний механізм розвитку підприємств у історичному досвіді ринкових трансформацій / В. М. Поленчук, О. Б. Наумов // Економічні інновації : зб. наук. праць Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України. – Одеса, 2011. – Вип. 45. – С. 189-199.

67. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту / Верховна Рада України; Закон від 08.07.2011 № 3671-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3671>.

68. Про громадянство України / Верховна Рада України; Закон від 18.01.2001 № 2235-III. – / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 13, ст.65

69. Про державну службу / Верховна Рада України; Закон від 16.12.1993 № 3723-XII. / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 52, ст.490.

70. Про доступ до публічної інформації / Верховна Рада України ; Закон від 13.01.2011 № 2939-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

71. Про зайнятість населення [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України; Постанова від 10.09.2014 № 437. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/437-2014-п>

72. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення Державною міграційною службою України / МВС України; Наказ, Інструкція, Протокол від 28.08.2013 № 825. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1654-13>

73. Про затвердження Положення про посвідчення біженця / Постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2012 № 202. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/202-2012-п>

74. Про затвердження Положення про посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту / Постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2012 № 196.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/196-2012-п>. 186

75. Про затвердження Положення про посвідчення особи, якій надано тимчасовий захист / Постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2012 № 199.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/199-2012-п>

76. Про затвердження Положення про проїзний документ біженця / Постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2012 № 203.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/203-2012-п>

77. Про затвердження Положення про проїзний документ особи, якій надано додатковий захист / Постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2012 № 197.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/197-2012-п>.

78. Про затвердження Порядку оформлення, виготовлення і видачі посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання і технічного опису їх бланків / Постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2012 року № 251.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/251-2012-п>

79. Про затвердження Порядку формування квоти імміграції, Порядку провадження за заявами про надання дозволу на імміграцію і поданнями про його скасування та виконання прийнятих рішень / Постанова Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2002 р. № 1983.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1983-2002-п>

80. Про затвердження Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію / Постанова Кабінету Міністрів України

від 01.06.2011 № 567.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/567-2011-п>

81. Про затвердження Правил оформлення і видачі свідоцтва про належність до громадянства України / Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2014 №491.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/491-2004-п>

82. Про затвердження Правил розгляду заяв та оформлення документів, необхідних для вирішення питання про визнання біженцем або особою, яка 187 потребує додаткового захисту, втрату і позбавлення статусу біженця та додаткового захисту і скасування / МВС України; Наказ, Правила, Форма типового документа від 07.09.2011 № 649.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1146-11>

83. Про затвердження Типового положення про пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні / Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 р. № 1110.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1110-2003-п/para3#n3>

84. Про затвердження Типового положення про територіальні органи міністерства та іншого центрального органу / Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 563.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/563-2011-п>

85. Про захист персональних даних / Верховна Рада України ; Закон від 01.06.2010 № 2297-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.

86. Про звернення громадян / Верховна Рада України ; Закон від 02.10.1996 № 393/96-ВР.– Редакція від 28.08.2015.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/393/96-вр>.

87. Про імміграцію / Верховна Рада України; Закон від 07.06.2001 № 2491-III.– Редакція від 19.11.2012.– [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2491-14>.

88. Про інформацію / Верховна Рада України; Закон від 02.10.1992 № 2657-XII.– Редакція від 21.05.2015.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

89. Про Концепцію державної міграційної політики / Указ Президента України від 30.05.2011 № 622/2011.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/622/2011>

90. Про місцеве самоврядування в Україні / Верховна Рада України ; Закон від 21.05.1997 № 280/97-ВР.– Редакція від 16.08.2015.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/280/97-вр>. 188

91. Про оплату праці / Верховна Рада України ; Закон від 24.03.1995 № 108/95-ВР.– Редакція від 01.01.2015.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/108/95-вр>.

92. Про основи національної безпеки України / Верховна Рада України; Закон від 19.06.2003 № 964-IV.– Редакція від 07.08.2015.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/964-15>.

93. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства / Верховна Рада України; Закон від 22.09.2011 № 3773-VI.– Редакція від 01.04.2015.– [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.

94. Про Раду національної безпеки і оборони України / Верховна Рада України; Закон від 05.03.1998 № 183/98-ВР. – Редакція від 31.12.2014.– / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 35, ст.237.

95. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції

/ Верховна Рада України; Закон від 17.07.1997 № 475/97-ВР.– Редакція від 13.03.2006 р.– № 40.– Ст. 263.– [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>.

96. Про Службу безпеки України / Верховна Рада України ; Закон від 25.03.1992 № 2229-ХІІ.– Редакція від 30.07.201.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>

97. Про Стратегію національної безпеки України / Указ Президента України від 12 лютого 2007 року (зі змінами і доповненнями).– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/105>

98. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Верховна Рада України; Закон від 23.12.1997 № 776/97-ВР.– Редакція від 01.01.2015.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/776/97-вр>.

99. Про утворення територіальних органів Державної міграційної служби / Постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.2011 № 658.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/658-2011-п> 189

100. Про центральні органи виконавчої влади / Верховна Рада України; Закон від 17.03.2011 № 3166-VI.– Редакція від 15.07.2015.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>

101. Путятін Ю. О. Фінансові механізми стратегічного управління розвитком підприємства : [монографія] / Ю. О. Путятін, О. І. Пушкар, О. М. Тридід. – Х.: Основа, 1999. – 488 с.

102. Пэнг Уэн Дзе. Экономическая глобализация и процессы трудовой миграции [Электронный ресурс] / Пэнг Уэн Дзе // Журнал международного права и международных отношений.– 2010.– №2.– С. 94-99. – Режим доступа: <http://evolutio.info/content/view/1697/232/>

103. П'ятковська О. Р. Трудова реєміграція: особливості, фактори та роль у розвитку малого бізнесу в Україні / О. Р. П'ятковська // Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". – 2012. – № 725. – С. 193-199.
104. Ратникова Т. А. Анализ панельных данных в пакете "STATA" : [метод. указания] / Т. А. Ратникова. – Москва, 2004.– 40 с.
105. Ратникова Т. А. Введение в эконометрический анализ панельных данных / Т. А. Ратникова // Экономический журнал ВШЭ.– 2006.– № 2.– С. 267-316.
106. Сардак С. Е. Глобальна регуляторна система розвитку людських ресурсів: автореф. дис....д-ра екон. наук: 08.00.02 / Сардак Сергій Едуардович; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". – Київ, 2014. – 34с.
107. Сардак С. Е. Еволюція поглядів на зміст і роль людських ресурсів у суспільному поступі / С. Е. Сардак // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 12(138). – С. 132-139.
108. Стаканов Р. Д. Вплив трудової еміграції на макроекономічний розвиток України: автореф. дис. ... канд. екон. Наук : 08.00.02 / Р. Д. Стаканов ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2010. – 20 с.
109. Стасюк М. Вплив міграційних процесів на основні демографічні показники в Україні / М. Стасюк, В. Крючковський // Україна: аспекти праці.– 2004. – №5.– С. 40-45. 190
110. Статистичні таблиці та графічні матеріали [Електронний ресурс] / Державна служба зайнятості. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350793>
111. Угода про асоціацію між Україною та ЄС [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/ru/publish/article?art_id=246581344.

112. Федеральная служба государственной статистики / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gks.ru/>

113. Хижный Э. К. Роль иммиграции в формировании трудовых ресурсов стран Западной Европы в конце XX – начале XXI века // Актуальные проблемы Европы. Западная Европа перед вызовом иммиграции. Сб. науч. трудов / РАН ИНИОН ; Центр науч.-информ. исследований глобальных и региональных проблем. Отд. Западной Европы и Америки ; редкол. : Т. С. Кондратьева, И. С. Новоженова (ред.-сост.) и др. – М., 2005, Вып. 1. – 220 с.

114. Цапенко И. Международная миграция специалистов и студентов / И. Цапенко // Вопросы экономики.– 2005.– № 7.– С. 66-81.

115. Цевух Ю. А. Международная миграция рабочей силы в контексте глобализации мирохозяйственных связей / Ю. А. Цевух // Simpozionul stiintific altinerilor cercetatori, Ed. a 9-a, - Ch. : ASEM, 2011. – С. 67-69.

116. Цевух Ю. О. Вплив міжнародної трудової міграції на національний ринок праці / Ю. О. Цевух // Емпіричні підходи щодо вивчення рівня добробуту у країнах СНД; зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. семінару; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – О., 2012. – С. 61- 63.

117. Цевух Ю. О. Генезис теорій міжнародної міграції / Ю. О. Цевух // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2012. – №5 (157). – С. 29-37.

118. Цевух Ю. О. Значення грошових переказів мігрантів для економік країн, що розвиваються / Ю. О. Цевух // Фірма та ринок в умовах інституціоналізації економічного розвитку : зб. матеріалів наук.-практ. 191 конф.; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – О., 2012. – Ч. 1. – С. 66-67.

119. Цевух Ю. О. Міжнародна міграція робочої сили та міграційна політика / Ю. О. Цевух, А. Р. Лазарева // Міжнародні економічні відносини: навчальний

посібник / [С. О. Якубовський та ін.]; за ред. С. О. Якубовського, Ю. О. Николаєв – Одеса : Одеський національний університет, 2012. – С. 150-169.

120. Цевух Ю. О. Міжнародна трудова міграція в період фінансовоекономічної кризи / Ю. О. Цевух // Російсько-Українське порубіжжя: стан та перспективи співробітництва : матеріали наук.-практ. конф. – Х.: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2011. – С. 317- 319.

121. Цевух Ю. О. Особливості участі ЄС та України в міжнародній трудовій міграції / Ю. О. Цевух // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2011. – №6 (131). – С. 124-133.

122. Цевух Ю. О. Розвиток міграційних процесів в країнах Європи / Ю. О. Цевух // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць ОДЕУ. – О., 2011. – № 3 (43). – С. 213-218.

123. Цевух Ю. О. Роль грошових переказів мігрантів у розвитку економіки країни / Ю. О. Цевух // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць ОДЕУ. – О., 2012. – № 4 (47). – С. 105-109.

124. Цевух Ю. О. Соціально-економічні аспекти міграції в Україні / Ю. О. Цевух // Економічна інтеграція як умова підвищення добробуту у країнах СНД : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. ; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. – О., 2011. – Ч. 2 – С.79-81.

125. Чайка-Петегирич Л. Б. Міграційний капітал в Україні / Чайка- Л. Б. Петегирич // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. пр.– Львів, 2011. – Вип. 21.11. – С. 385-389.

126. Щербакова Е. В 2005 году число мигрантов в мире приближалось к 191 миллиону человек [Електронний ресурс] / Щербакова Е. // Демоскоп Weekly. 192 Электронная версия бюллетеня Население и общество.– 2006.– № 243-244. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2006/0243/barom01.php>

127. Яровий А. Т. Методичні вказівки для самостійної роботи з дисципліни «Економетрика» для студентів екон. фахів / А. Т. Яровий, Т. В. Бенумерова, О. К. Осадчий. – Одеса : Астропринт, 2000. – 52 с.

128. Balance of payments and international investment position manual [Electronic resource] / International Monetary Fund. – Washington, D.C., 1993.– 191 p.– Mode of access:<https://www.imf.org/external/pubs/ft/bopman/bopman.pdf>

129. Balance of payments and international investment position manual (BPM 6) [Electronic resource] / International Monetary Fund. – Washington, D.C., 2009. – 371 p. – Mode of access: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/bpm6.pdf>

130. Beets G. The Global Economic Crisis and International Migration: An Uncertain Outlook / G. Beets, F. Willekens // European Commission. DirectorateGeneral “Employment, Social Affairs and Equal Opportunities”. Unit E1 – Social and Demographic Analysis, 2009. – 14 p.

131. Bloze G. Interregional migration and housing structure in an East European transition country: A view of Lithuania 2001-2008 / G. Bloze // Baltic Journal of Economics.– 2009.– Vol. 9(2). – P. 47-66.

132. Borjas J. T. Native Internal Migration and the Labor Market Impact of Immigration [Electronic resource] / J. Borjas // The journal of human resources. – 2006.– Vol. 2.– P. 221-258. – Mode of access: <http://www.hks.harvard.edu/fs/gborjas/publications/journal/JHR2006.pdf>

133. Boswell C. Migration in Europe / C. Boswell // Global Commission on International Migration.– 2005.– Vol. 9. – P.1-28.

134. Card D. The Impact of the Mariel Boatlift on the Miami Labor Market / D. Card // Industrial and Labor Relations Review.– 1990.– Vol. 43.– P. 245-257.

135. Castles S. The Age of Migration, Fourth Edition: International Population Movements in the Modern World / S. Castles, M. J. Miller.– The Guilford Press ; Fourth Edition edition, 2009. – 369 p. 193

136. Central Statistical Bureau of Latvia / [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.csb.gov.lv/en>.

137. Cohen J. H. Remittance Outcomes and Migration: Theoretical Contests, Real Opportunities / J. H. Cohen // *Studies in Comparative International Development*. – 2005. – Vol. 40(1). – P. 88-112.

138. Collinson S. The Political Economy of Migration Processes / S. Collinson. – Analysis. Paper, 2009. – Paper. 12. – 42 p.

139. Demography report 2010. Older, more numerous and diverse Europeans / European Commission, 2011. – 184 p. – ISSN 1831-9440. – [Electronic resource]. – Mode of access: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=KE-ET-10-001

140. Dorigo G. Push and pull migration laws; Human Migration Guide / G. Dorigo, W. Tobler // *Xpeditions. National Geographic*. – 2005. – 22 p.

141. Eamets R. Labor market in the Baltic Region / R. Eamets, T. Paas, J. Masso [ed. P. M. Wheaton]. – New York : Nova Science Publishers Inc, 2012. – 219 p.

142. Effect of new EU regulations on labour immigration. European industrial relations observatory on-line / S. Vogel. – Cologne Institute for Economic Research (IW Köln), 2013. – 3 p. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2013/02/articles/de1302029i.htm>

143. European Commission. Eurostat / [Electronic resource]. – Mode of access: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

144. Farrell D. Sizing the emerging global labor market [Electronic resource] / D. Farrell, M. Laboissière, J. Rosenfeld // *McKinsey Quarterly Eurostat*. – 2005. – Vol.2. – P.93-103. – Mode of access: https://www.mckinseyquarterly.com/Sizing_the_emerging_global_labor_market_1635#foot6

145. Fidrmuc J. Migration and regional adjustment to asymmetric shocks in transition economies / J. Fidrmuc // *Journal of Comparative Economics*. – 2002.– Vol. 32, №1. – P. 230-247.

146. Fidrmuc J. The willingness to migrate in the CEECs evidence from the Czech Republic / J. Fidrmuc, P. Huber // *Empirica*. – 2007.– Vol. 34, № 4. – P. 351-369. 194

147. Ghatak S. Inter-regional Migration in Transition Economies: The Case of Poland / S. Ghatak, A. Mulhern, J. Watson // *Review of Development Economics*. – 2008.– Vol. 12, №1. – P. 209-222.

148. Ghatak S. Interregional migration patterns in Romania during transition [Electronic resource] / S. Ghatak, M. Silaghi. – London : Kingston University ; Romania: Babes Bolyai University.– 20 p.– Mode of access: <http://www.eeaesem.com/EEA-ESEM/2007/Prog/viewpaper.asp?pid=1418>

149. Global Economic Prospects [Electronic resource] // The International Bank for Reconstruction and Development, 2006.– World Bank. – 182 p.– Mode of access: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/7306/343200GEP02006.pdf?sequence=1>

150. Grundey D. The Implications of Financing Higher Education in the Context of Labour Force Migration: the Case of Lithuania / D. Grundey, M. Sarvutyte // *Ūkio technologinis ir ekonominis vystymas*. – 2007.– Vol 13(3).– P. 208–213.

151. Guardia N. D. Labour Migration Patterns in Europe: Recent Trends, Future Challenges / N. D. Guardia K. Pichelmann // European Commission. DirectorateGeneral for Economic and Financial Affairs.– 2006.– №256. – 52 p.

152. Hatton T. J. What Fundamentals Drive World Migration? / T. J. Hatton, J. G. Williamson.– World Institute for Development Economics Research ; United Nations University : Discussion Paper, 2003.– 23 p.

153. Hazans M. Determinants of inter-regional migration in the Baltic countries / M. Hazans.– University of Latvia and BICEPS : ZEI Working Paper, 2003.– 28 p.

154. Hein de Haas. International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts / Hein de Haas // Third World Quarterly. – 2005.– Vol. 26(8). – P.1269- 1284.

155. Hein de Haas. Migration and Development: A Theoretical Perspective / Hein de Haas.– Germany, Bielefeld : Center for Interdisciplinary Research, 2010. – 41 p. 195

156. Hein de Haas. Migration transitions: a theoretical and empirical inquiry into the developmental drivers of international migration / Hein de Haas // International Migration Institute.– 2010.– Vol. 24. – 49 p.

157. Holger Bonin. Wage and Employment Effects of Immigration to Germany: Evidence from a Skill Group Approach IZA Bonn Discussion Paper / Holger Bonin // Discussion Paper.– 2005.– №1875. – 30 p.

158. International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families. Article 2 // The Global Campaign for Ratification of The Rights of Migrants [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.migrantsrights.org/convention.htm>

159. International Monetary Fund elibrary Data. Balance of Payments Statistics / [Electronic resource]. – Mode of access: <http://elibrarydata.imf.org/DataReport.aspx?c=7183654&d=33061&e=170784>

160. International Organization for Migration. About migration / [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.iom.int>.

161. International Transactions in Remittances. Guide for compilers and users [Electronic resource] / International Monetary Fund.– Washington, D.C., 2009. – Mode of access: <http://www.imf.org/external/np/sta/bop/2008/rcg/pdf/guide.pdf>

162. Inward and outward foreign direct investment flows, annual, 1970-2012 [Electronic resource] / Unctadstat. – Mode of access: <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=88>
163. Kahanec M. Lessons from Migration after EU Enlargement [Electronic resource] / M. Kahanec, A. Zaiceva, K. F. Zimmermann.– Discussion Paper, 2009.– №4230.– Mode of access: <ftp.iza.org/dp4230.pdf>
164. Kahanec M. Migration in an enlarged EU: A challenging solution? / M. Kahanec, K. F. Zimmermann // European Commission. Directorate-General for Economic and Financial Affairs. Economic paper 363.– 2009. – 56 p.
165. Kahanec M. The Post-Enlargement Migration Experience in the Baltic Labor Market / M. Kahanec, K. F. Zimmermann.– Central European University, Budapest, Hungary, Institute for the Study of Labor (IZA), CELSI, Bratislava, Slovakia, IZA and Bonn University, Bonn, Germany, 2011.– 336 p. 196
166. Kurunova Y. Factors of international migration in EU-8 / Y. Kurunova // International Journal of Academic Research, Part B. – 2013. – Vol. 5(6). – P. 275- 285.
167. Lee E. S. A Theory of Migration / E. S. Lee // Demography.– 1966.– Vol. 3(1).– 1966.– P. 47-57.
168. Lorant K. The demographic challenge in Europe [Electronic resource] / K. Lorant.– Brussels, 2005.– P. 32. – Mode of access: <http://www.europarl.europa.eu/inddem/docs/papers/The%20demographic%20challenge%20in%20Europe.pdf>
169. Martin Ph. Migrants in the global labor market / Ph. Martin.– University of California, Davis. – 2005. – 59 p.
170. Massey D. S. Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century / D. S. Massey.– USA : University of Pennsylvania, 2003.– 42 p.
171. Migration and Remittances [Electronic resource] / The World Bank.– Mode of access: <http://web.worldbank.org>.

172. Migration and Remittances Factbook 2013. Second Edition // The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2013.– 264 p.

173. Migration and Remittances: Eastern Europe and the Former Soviet Union. Chapter 2. [Electronic resource] The International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank. – Mode of access: http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/257896-1167856389505/Migration_FullReport.pdf

174. Molodikova I. Patterns of migration in Europe in the 21st Century / I. Molodikova // Networking for sustainable spatial development of the European continent. European spatial planning and landscape. – 2005.– № 79. – P.61 – 72.

175. National Bank of Estonia. Statistics [Electronic resource].– Mode of access: <http://www.eestipank.ee/en/statistics>

176. National Bank of Latvia. Statistics [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.bank.lv/en/statistics>.

177. National Bank of Lithuania. Statistics [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.lb.lt/statistical_data_tree. 197

178. Paas T. Labour Market Flexibility and Migration in the Baltic States: Macro Evidences / T. Paas, R. Eamets, J. Masso [et al.].– University of Tartu - Faculty of Economics & Business Administration Working Paper Series, 2003.– Issue 16.– P. 4-101.

179. Randall S. J. Trade as an Agency of Social Policy: NAFTA's Schizophrenic Role in Agriculture. NAFTA in transition / S. J. Randall, [ed. S. J. Randall, H. W. Konrad. – 1995. – 430 p.

180. Ratnesar R. Knocking on Europe's Door. Despite efforts to keep them out, an influx of immigrants is recasting the Continent's identity. European economies need more of them [Electronic resource] / Ratnesar R. // Time Europe. – 2000.– Vol. 155,

№25.– Mode of access: <http://www.time.com/time/europe/magazine/2000/0703/immigration.html>

181. Ravenstein E.G. The Laws of Migration / E. G. Ravenstein. // The Journal of the Statistical Society of London –1885.– Vol. 48., №2.– P. 167-235.

182. Remittances in the Balance of Payments Framework: Current Problems and Forthcoming Improvements / J. Reinke.– Statistics Department, International Monetary Fund, 2007.– 17 p.

183. Sceldon R. Migration and development [Electronic resource] / R. Sceldon. – United Nations Expert Group Meeting on international migration and development in Asia and Pacific, 2008. – 9 p. – Mode of access: http://www.un.org/en/development/desa/population/events/pdf/expert/14/P04_Skeldon.pdf

184. Solimano A. Globalization, history and international migration: a view from Latin America / A. Solimano.– Word Commission on the Social Dimension of Globalization, Policy Integration Department, 2004.– Paper № 37. – 33 p.

185. Statistics Estonia [Electronic resource]. – Mode of access <http://www.stat.ee/population>.

186. Thaut L. EU Integration & Emigration Consequences: The Case of Lithuania / L. Thaut // International Migration.– 2009.– Vol. 47(1). – P.191– 233.

187. The Local Labour Market Effects of Immigration in the UK [Electronic resource] / C. Dustmann, C. F. Fabri, I. Preston, J. Wadsworth. – London : Home Office Online Report 06/03, 2004.– Mode of access: <http://eprints.ucl.ac.uk/14331/1/14331.pdf>

188. Theories of International Migration: A Review and Appraisal / D. Massey, J. Arango, G. Hugo [et al.] // Population and Development Review. – 1993.– Vol. 19, №3. – P. 431–466.

189. Trading Economics [Electronic resource]. – Mode of access <http://www.tradingeconomics.com/countries>.

190. Traser J. Report on the free movement of workers in EU-25. Who's afraid of EU enlargement? / J. Traser, T. Venables.– Belgium : European Citizen Action Service, 2005.– 50 p.

191. Trends in Total Migrant Stock: The 2005 Revision, New York [Electronic resource] / Department for Social and Economic Affairs, UNPD, 2006. – 19p.– Mode of access: http://www.un.org/esa/population/publications/migration/UN_Migrant_Stock_Documentation_2005.pdf

192. Tsevukh Y. International labor migration in a period of global economic crisis / Y. Tsevukh // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Випуск 106. Ч. I (у двох частинах). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка Інститут міжнародних відносин, 2012. – С.171-178.

193. Tsevukh Y. International Labor Migration in a Post-crisis Perspective / Y. Tsevukh // Materials of the Second International Scientific Conference “PostCrisis Global Economy: Restoration of Equilibrium”, Institute of International Relations. – Kyiv, 2011. – P. 28-29.

194. Wallerstein I. The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century / I. Wallerstein.– New York : Academic Press, 1976.– P. 229-233.

195. Warin T. European Migration: Welfare Migration or Economic Migration? [Electronic resource] / T. Warin, P. Svaton // Global Economy Journal.– 2008.– Vol. 8(3).– P.3. – Mode of access: http://relooney.fatcow.com/00_New_2705.pdf.

196. Weinstein E. Migration For The Benefit of All: Towards a New Paradigm for Migrant Labor / E. Weinstein // International Labor Review. – 2002.– Vol. 141, №3. – P. 224-252.

197. Wickramasekara P. Globalisation, International Labour Migration and the Rights of Migrant Workers / P. Wickramasekara // Third World Quarterly.– 2008.– Vol. 29, № 7.– P. 1247–1264.

198. World migration report 2011. Communicating Effectively about Migration [Electronic resource] // International Organization for Migration (IOM). – 2011.– 184 p.– Mode of access: http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR2011_English.pdf

199. World migration report 2013. Communicating Effectively about Migration [Electronic resource] // International Organization for Migration (IOM), 2013.– 220 p. – Mode of access: http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR2013_EN.pdf

200. World report 2015. Events of 2014. [Electronic resource] // Human rights watch [Електронний ресурс]. – 2015. – 664 p. – Mode of access:: <https://www.hrw.org/world-report/2015>

201. Dombrovska, S., Shvedun, V., Streltsov, V., & Husarov, K. (2018). The prospects of integration of the advertising market of Ukraine into the global advertising business. Problems and Perspectives in Management, 16(2), 321.

СТРАНИЦА ПОД ВЫПУСК